پرۆژەی توێژینەوەی جیهانی

دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

خاوەنی ئیمتیاز
دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا
ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژە

ئەرسەلان حەسەن

بابان ئەنوەر

باوان عومەر

2017

خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

www.ideafoundation.co
info@ideafoundation.co
idea@ideafoundation.co
www.facebook.com/dezgai.idea
053 330 0391 _ 0770 195 5044

ناوی کتێب: پێگە و رۆڵی رو لە هەڵکشانی ئێران لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا
بابەت: توێژینەوەی سیاسی
ناوی نووسەر: بەختیار ئەحمەد ساڵح
دیزاین: ئومێد محەمەد
پێداچوونەوەی: ئاکۆ عەبدولمەجید
هەڵەچن: زریان رەحیم - نیاز کەمال - کەیوان عومەر -
کاوان عەبدولڕەحمان - ژیار عەلائەدین
چاپ: چاپخانەی حەمدی
تیراژ :500دانە
ساڵی چاپ: 2017
نرخ: 1500 دینار
شوێنی چاپ: سلێمانی - کوردستان
نۆبەتی چاپ: چاپی یەکەم

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
ژمارەی سپاردن (1822)ی ساڵی 2016 ی پێدراوە

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (160)

تـوێـژیـنـەوەی جـیـهـانـی

پێگە و ڕۆڵی ڕو لە هەڵکشانی ئێران لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا

بەختیار ئەحمەد ساڵح

پێڕست

پێشەکی: ئێرانییەکان چۆن بیردەکەنەوە.......................................7
بەشی یەکەم: پێگەی جیۆپۆلۆتیکی ئێران..................................13
بەشی دووەم: ئێران و چۆنیەتی بەڕێوەبردنی سیاسەتی دەرەوە.........19
بەشی سێیەم: .چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی لە دیدی ئێرانییەکان..........29
بەشی چوارەم: ئێران و خۆرهەڵاتی ناوەڕاست............................ 33
بەشی پێنجەم: ئێران و کەنداوی فارس.......................................39
بەشی شەشەم: ڕۆڵی ئێران لە عێراق.. 53
بەشی حەوتەم: ئێران و هەرێمی کوردستان...............................73
بەشی هەشتەم: ئێران و ئەفغانستان.. 79
بەشی نۆیەم: ئێران و حوسییەکانی یەمەن.................................85
بەشی دەیەم: ئێران و سوریا...91
بەشی یانزەیەم: ئێران و ڕێکخراوەکانی قاعیدە و داعش.............97
بەشی دوانزەیەم: ئێران و دۆسێی ئەتۆمی...............................107
بەشی سیانزەیەم: ئێران و سزا نێودەوڵەتیەکان.........................113
سەرچاوەکان...123

پێشەکی
ئێرانییەکان چۆن بیردەکەنەوە؟

ئێرانییەکان دەزانن ئێران بۆ سێ هەزار ساڵە بوونی هەیە و خاوەن کۆنترین شارستانیەتە لە مێژودا، کە سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ پێش سەردەمی کۆرشی گەورە دامەزرێنەری ئیمپڕاتۆریەتی هاخامەنشی، مێژوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ 600 ساڵ بەر لە زاین، ئەو ئیمپڕاتۆریەتەی سنورەکەی لە لایەك لە سنوری هندستانی ئێستاوە درێژدەبێتەوە بۆ یۆنان، لە لاکەی دیکەشەوە لە میسری ئێستاوە درێژ دەبوەوە بۆ ئاسیای ناوەند. ئەم پێشینەیەش تایبەتمەندییەکی ریشەدار دەبەخشێتە ئێرانییەکان.

فارسەکان پێیان وایە، کە عەرەب و تورك لەوان خوارترن و پاشکۆی نەتەوەی فارسن. فارسەکان پێیان وایە عەرەبەکان تەنها گرنگی بە تێرکردنی خۆیان دەدەن و تورکەکانیش سەرباری بەهێزییان لەڕوی سەربازییەوە تەمەڵ و کەم هۆشن. فارسەکان پێیان وایە لە تەواوی دراوسێکانیان زیرەکترن، ئەمەش دەتوانێت باشترین پاساو بێت بۆ دەستوەردانەکانی ئێران لە تەواوی ناوچەکە.

بیرکردنەوەی ستراتیژی ئێرانیەکان بە ئاڕاستەی زیندوکردنەوەی سەروەرییەکانی رابردو دێت لەژێر پەردەی ئایندا، بۆ ئەو کارەش تەواوی ئامڕازەکان، چ سەربازی و چ سیاسی، بەوپەڕی پیشەگەرییەوە بەکاردەهێنن بەپێی پارێزگاریکردن لە سێ بنەما:

1. راگرتنی بەرەی ناوخۆ: یەکڕیزی لەسەر ئاستی ناوخۆ، هێزی دەوڵەت زیاددەکات. هەربۆیە دەسەڵات لە ئێران کاردەکات کە بەرەی ناوخۆ بەدوربگرێت لە هەر جۆرە ململانێ و کێشمەکێشێکی

سیاسی و ڕێگری بکات لە دورکەوتنەوەی نەتەوە و ئاینزا جیاوازەکان لە ناوەند.

2. جڵەوکرنی کەمە نەتەوەکان: دەستتێوەردانی ئێران لە ململانێی ئازەربایجانی شیعە و لەگەڵ ئەرمەنستانی مەسیحی لەسەر هەرێمی ناگۆرنی قەرەباخ بە سودی ئەرمەنستان، باشترین نمونەیە، ئەو ململانێیەی بەسودی ئەرمەنستان تەواو بوو لە ساڵی 1994. ژمارەی دانیشتوانی ئازەربایجان نزیك بە هەشت ملیۆنە کەسە، بەشێکی ئەو ژمارەیە لەسەر ئاینزای شیعەن و نزیك بە 756کم سنوری هاوبەشی هەیە لەگەڵ ئێران. ئەوەی کە پاڵی بە ئێرانەوە نا پشتیوانی لە ئەرمەنستان و پشت لە ئازەربایجان بکات، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئازەرییەکان دووەمین کەمینە نەتەوەن لەڕوی ژمارەوە لە ئێراندا لەدوای نەتەوەی فارس و ژمارەیان دەگاتە نزیك بە 20 ملیۆن کەس و خاوەن زمانێکی هاوبەشن لەگەڵ کۆماری ئازەربایجان، کە تورکیا، سەرباری ئەوەی کە پەیوەندییەکی توندوتۆڵی کولتوری و کۆمەڵایەتی پێکیانەوە دەبەستێتەوە و تەنها سنور لێکیان جیادەکاتەوە. ئێران بۆیە پشتیوانی لە ئەرمەنستان دەکات تا کۆماری ئازەربایجان لاوازبێت، لەبەرئەوەی ئازەربایجانێکی بەهێز دەتوانێت ئازەرییەکانی ئێران بجوڵێنێت و وایان لێبکات، کە داوای مافی نەتەوەیی و جیابوونەوە بکەن لە ئێران.

3. سود وەرگرتن لە پێگەی جیۆپۆلۆتیکی: ئێران لەڕوی جیۆپۆلۆتیکییەوە خاوەن توانا و هێزێکی گەورەیە. روبەری ئێران 1.648.000 کیلۆمەتر چوارگۆشەیە. سنوری وشکانی 2450کم و درێژی سنوری دەریایی دەگاتە 2500کم، درێژی سنورەکانی وشکانی و دەریایی ئێران نزیك بە یەکن و ئەمەش وای لە ئێران کردوە لەیەك

کاتدا بایەخ بە هێزی وشکانی و هێزی دەریایی بدات. ئێران سنوری هەیە لەگەڵ حەوت وڵاتدا، کە بریتین لە پاکستان، ئەفغانستان، عێراق، تورکمانستان، ئازەربایجان، ئەرمەنستان و تورکیا. دانیشتوانی ئێران نزیك بە 70 ملیۆن کەسە، لەکاتێکدا کۆی دانیشتوانی هاوسێکانی ئێران دەگاتە 311 ملیۆن کەس، واتە هەر ئێرانییەك بەرامبەرە بە 4.5 کەسی وڵاتانی دراوسێ. ئەم ڕێژەیەش لەسەر ئاستی توانای مرۆیی گرنگە و بەخاڵێکی بەهێز بۆ ئێران دادەنرێت. دابەشبوونی جوگرافیی وێستگە ئەتۆمیەکانیش بە شێوەیەکە، ئەگەر بێت و لە لایەن ئەمریکا یان ئیسرائیلەوە هێرشبکرێتە سەری، دەبێت بە ئەندازەیەك فڕۆکەکان زۆر بن کە بتوانن لە یەك کاتدا تەواوی وێستگە ئەتۆمییەکان خاپور بکەن، ئەگەر هێرشەکە بەو شێوەیە نەبێت، ئەو کاتە ئێران دەتوانێت وەڵامبداتەوە و ئەگەری کەوتنەوەی جەنگێکی ئەتۆمی زیاتر دەبێت. لەڕوی ستراتیژیشەوە ئێران لەگەڵ عومان کۆنترۆڵی گەروی هورمز دەکەن، ئەو گەروەی کە 40%ی نەوتی جیهانی لێوە هەنارده دەکرێت. هەروەها ئێران بەسەر دەریای قەزوینی دەوڵەمەند بە نەوت و گازی سروشتیدا دەڕوانێت، ئەمەش هەژمونی ئێران زیاددەکات لە ئاسیای ناوەند و هەر ئەوەشە ئەو پەیوەندییە باشەی نێوان ئێران و روسیا زیاتر روندەکاتەوە. ئێستا ئێران لە ڕێگەی حوسییەکانی یەمەنەوە کاردەکات بۆ دەستگرتن بەسەر گەروی «باب ئەلمەندەب» لە یەمەن. هەروەها ئێران سەرکەوتوبووە لە بڵاوبوونەوەی لە ئەفریقیا بەتایبەت لە ئەریتیریا، کە دەڕوانێت بەسەر بەشی باشوری گەروی باب ئەلمەندەبدا، شایانی باسە کە ئێران بنکەی سەربازی لە ئەریتیریا هەیە و دەتوانێت کاریگەری دابنێت لەسەر هاتوچۆی کەشتییەکان لە کەناڵی سوێس لە داهاتودا.

4. سەروەریی نەتەوەیی فارس: ئێران خاوەن پڕۆژەیەکی ئیمپراتۆریی فراونخوازییە لە ناوچەکەدا و کاردەکات تا نەتەوەی فارس بکاتە سەروەری نەتەوەکانی دیکە، بە تایبەت نەتەوەکانی (عەرەب، تورك و کورد)، ئەمەش لە چوارچێوەی ململانێیەکی ژیاری، کولتوری و ئاینیدا. هەر ئەمەشە کە پاڵ بە ئێرانەوە دەنێت پێداگریبکات لەسەر هەناردەکردنی شۆڕشی ئیسلامی بە ئامانجی بڵاوکردنەوەی ئاینزای شیعە. بێگومان یەکێك لە دەرەنجامەکانی ئەم ململانێیەش شەڕی تایفییە، کە ئێستا تەواوی ناوچەکەی گرتۆتەوە.

شەڕی تایفی

لە سەرەتای شۆڕشی ئێرانەوە، سعودیە کە بە رکابەری سەرەکی ئێران دادەنرێت لەسەر ئاستی گوتاری ئاینی و سیاسی، دژ بە ئێرانی شیعە بووە، ئەمەش پاڵی بە ئێرانەوە ناوە تا لەڕێگەی یارمەتیدانی جوڵانەوەی حەماس و حزبوڵڵا و دژایەتیکردنی ئیسرائیلەوە ئەو دژایەتییە لە سودی خۆی بەکاربهێنێت، تا رەوایەتییەکی بەهێز بەدەستبهێنێت لەناو وڵاتە عەرەبییەکاندا. دروستکردنی بەرەی (ئێران-سوریا-حزبوڵڵا-حەماس) بەر لە بەهاری عەرەبی و زیادکردنی عێراق و یەمەن لەدوای بەهاری عەرەبییەوە، تا دێت زیاتر ئێران لە زیندوکردنەوەی خەونی شکۆی ئیمپراتۆریەتی فارسی نزیکدەکاتەوە و دروستبوونی رێکخراوێکی توندڕەوی وەك داعشیش باشترین بەهانە دەداتە دەست ئێران تا شەڕی سعودیە و وڵاتانی کەنداو و تورکیای پێبکات، بەو پێیەی کە رێگری سەرەکین لەبەردەم فراوانخوایی ئێرانییەکاندا.

هەموو رێگەکان دەچنەوە بانە؛ تا دێت سنوری ئەو بەرەیەی کە

ئێران سەرکردایەتیدەکات بەرفراونتردەبێت و ژمارەی ئەو دەوڵەتانەش کە لەناو بـەرەکـەدان تا دێت زیاتردەبێت. بەربەستەکان یەك لەدوای یەك لادەچن لە بەرامبەر خواستی زیندوکردنەوەی شکۆی ئیمپراتۆریەتی فارسی.

بە دڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین، کە ئێران لەئێستادا چوار پارێزگای عەرەبی بەڕێوەدەبات، کە بریتین لە «بەغداد، دیمەشق، سەنعا و بەیروت» و بـەرەو ئەوە دەڕوات، کە کابوڵی ئەفغانستانیش بەڕێوەبەرێت. ئێران چۆن توانی بەو شێوەیە پەلبکێشێت؟

پەلکێشانی ئێران لـەدوای دوو جەنگی گـەورەی ئەمریکاوە لە ناوچەکە دەستیپێکرد، شەڕێك لە دژی رژێمەکەی تالیبان لە ئەفغانستان و شەڕێك لە دژی رژێمەکەی سەدام حسێن لە عێراق، هەڵبەتە ئەم دوو رژێمە دژ بە هەژمون و پەلکێشانی ئێران بوون لە ناوچەکە، لەڕاستیشدا ئەمریکا ئەم دو شەڕەی لە بەرژەوەندی ئێران کرد. ئەوەش کە زیاتر لە دوو هۆکارەکەی سەرەوە ئێرانی بەهێزکرد، دەرکەوتنی رێکخراوی داعش بوو، کە ئێرانی وەك ئەڵتەرناتیڤێکی بەهێز خستەڕو بۆ روبەڕوبوونەوەی بنەماخوازی، دەرەنجامیش ئێران بە پشودرێژی و سیاسەتکردن و هەژمونی خۆی توانی دۆسێی ئەتۆمی لە بەرژەوەندی خۆی دابخات و سزاکانی ئەنجومەنی ئاسایش و گەمارۆی ئابوریش لەسەر خۆی هەڵبگرێت.

چەمکی نەتەوە

ئیسلامی شیعە هەمیشە ترسی لە چەمکی نەتەوە هەبووە، کە دەتوانێت هۆکاری جیابوونەوە و دابەشبوون بێت لەنێو کۆمەڵگەی ئیسلامیدا. لە راستیدا بیریارانی شیعە هەمیشە لە دیاردەی نەتەوە

ترسیان هەبووە. بە بۆچوونی ئـەوان بە سەرکەوتنی تەواوەتی ئاینزای شیعە و ئیسلام دەوڵەتی نەتەوەیی دەبێت بەتەواوەتی بتوێتەوە و نەمێنێت. بەمپێیە لە دیدی پەیڕەوانی ئاینزای شیعەوە دەوڵەتی نەتەوەیی تەنها قۆناغێکی گوزارەیە، بەڵام بۆ بەجێهێشتنی ئەم قۆناغە سەرەتا دەبێت ئەم دەوڵەتە نەتەوەییە بەهێزبکرێت. لە شیعەدا دەوڵەتی نەتەوەیی و کۆمەڵگەی نمونەیی پەیڕەوی لە هەمان دیالەکتیك دەکات. لە قۆناغی یەکەمدا پێویستە، کە دەوڵەتی نەتەوەیی بەهێزبکرێت و بکرێتە قەڵایەك بۆ ئاینزای شیعە -نمونەی ئێران- تا لەم رێگەیەوە سەرکەوتنی تەواوی شیعە مسۆگەر بکرێت.

بەشی یەکەم
پێگەی جیۆپۆلۆتیکی ئێران

لێکۆڵینەوە لە پێگەی دەوڵەتێك، مەبەست لێی تەنها دیاریکردنی شوێنی وڵاتێك نییە لـەڕوی جوگرافییەوە، بەڵکو مەبەست لێی دیاریکردنی بەهای ئەو پێگە جوگرافیەشە، لەبەرئەوەی کە پێگەیەکی بەهێز دەبەخشێت بەو دەوڵەتە و سیاسەتەکەی ئاڕاستەدەکات، سەرباری ئەوەی کار لە هێزی و ئەو رۆڵە دەکات، کە دەتوانێت بیگێڕێت لەناوچەکە و جیهاندا. نەك هەر ئەوەندە، بەڵکو زۆرێك لە بڕیارە سیاسی و ئابوری و سەربازییەکان لەسەر پێگەی ئەو دەوڵەتە دەوەستێت.

پێگەی جوگرافی بۆی هەیە ببێتە بەڵا بۆ هەندێك دەوڵەت، بەوپێیەی، کە دەکەوێتە ناوەڕاستی ململانێی چەندین دەوڵەتی دیکەی نمونەی کوردستان و بۆشی هەیە ببێتە تەنها هۆکاری بەهێزی و مانەوەی ئێران. پێگەی دەوڵەت لەڕوی جوگرافییەوە جێگیرە، بەڵام لەڕوی بەهای سیاسی و ستراتیژییەوە بەشێوەیەکی بەردەوام دەگۆڕێت لە دەرەنجامی ئەو پێشکەوتنەی کە لە بواری تەکنیك و ئامرازەکانی گەیاندندا رودەدات.

ئێران خاوەن پێگەیەکی جوگرافی گرنگە، بەوپێیەی کە رۆژهەڵات و رۆژئاوا بەیەکەوە دەبەستێتەوە و رێڕەوێکی سروشتییە بۆ بازرگانی جیهانی لە نێوان رۆژهەڵاتی دور و دەریای سپی ناوەڕاستدا. هەڵبەتە دوای کردنەوەی کەناڵی سوێس لە ساڵی 1869، پێگەی جیۆپۆلۆتیکی ئێران لە بایەخی کەمبۆوە، ئەمەش پاڵی بە ئێرانەوە نا زیاتر بایەخ بە کەنداوی فارس بدات، بەو پێیەی کە رۆژ لەدوای رۆژ بایەخی ستراتیژی زیاتر و زیاتر دەبێت.

ئێران بەپێی تیۆریی (دڵی زەوی)، کە لەلایەن (هالفۆرد ماکندەر) ـەوە دانراوە دەکەوێتە ناوچەیەکەوە، کە هەرکەسێك بتوانێت دەستی بەسەردا بگرێت دەتوانێت دەست بەسەر دڵی زەویـدا بگرێت. دەرهێنانی نەوتیش لەو وڵاتە لە ساڵی 1908 بووەهۆی ئەوەی کە ئێران پێگەی سیاسی بەهێزتربێت. سەرباری ئەوەی ئێران کەوتۆتە نێوان دوو ناوچەی دەوڵەمەند بە نەوت یەکەم لە رۆژئـاواوە، کە کەنداوی فارسە و دووەمیش لە باکورەوە، کە دەریای قەزوینە و ناوی لێنراوە کەنداوی فارسی دووەم، بەوپێیەی کە یەدەگی نەوت تیایدا دەگاتە نزیك بە (16 ملیار بەرمیل).

پێگەی ئێران بەهۆی روانینی بەسەر گەروی هورمزدا بایەخی زیاتری بەدەستهێنا، بەوپێیەی ئەم گەروە بە پڕبایەخترین گەرو

دادەنرێت لە جیهاندا و ڕۆژانە نزیك بە 100 کەشتی پێیدا تێپەڕدەبێت. ئەو هێزەش کە سەرپەرشتی ئەو گەروە بکات، بێگومان دەتوانێت کە کۆنترۆڵی ژیانی سیاسی، سەربازی، بازرگانی ناوەوە و دەرەوەی کەنداوی فارس بکات.

ڕوبەری ئێران دەگاتە (1648000کم2) و دەڕوانێت بەسەر سێ دەریادا، کە بریتین لە کەنداوی فارس لە باشوری ڕۆژئاوا و دەریای عەرەبی و ئۆقیانوسی هیندی لە باشور و دەریای قەزوین لە باکورەوە. ئەو کەنارانەی ئێران، کە دەڕوانێت بەسەر کەنداوی عومان و کەنداوی فارس بەهایەکی نائاسایی هەیە و قورساییەکی جیۆپۆلۆتیکی دەبەخشێت بە ئێران، لەبەرئەوەی لە پێشەنگی ئەو هۆکارانەیە کە یارمەتی دەوڵەت دەدات تا هێزێکی دەریایی تایبەت بەدەستبهێنێت. دەبێت ئەوەش لەبەرچاوبگرین، کە کەنداوی عومان و کەنداوی فارس، ئۆقیانوسی ئەتڵەسی دەبەستێتەوە بە ئۆقیانوسی هندییەوە و ئەمەش توانایەکی زۆر دەبەخشێت بە هێزی دەریایی ئێران و بەپێی تیۆرییەکەی (ئەلفرێد ماهان)یش هێزی دەریایی ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت لە کۆنترۆڵکردنی جیهان. بڕوانە لە خشتەی ژمارە (1).

ئێران بە دەروازەی وڵاتانی ناوچەی دەریای قەزوینی داخراو دادەنرێت بۆ کەنداو و ئەوروپا، هەروەها ئێران دەتوانێت ببێتە ئامرازێکی گرنگ لە جڵەوکردنی ڕوسیا، بەوپێیەی کە دەتوانێت جێگرەوەی نەوت و گازی ڕوسیا بێت و لەڕێگەی تورکیاوە ڕەوانەی ئەوروپای بکات. بەو پێیەش کە ئێران خاوەن پێگەیەکی ستراتیژی و ڕێڕەوێکی گرنگە لەنێوان باکور، باشور، ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هەوڵدەدات دوریبخاتەوە لە ڕوسیا و چین و هاوپەیمانێتیەکەیان هەڵبوەشێنێتەوە. خشتەی ژمارە (2) درێژیی سنورە وشکانییەکانی ئێران دیاریدەکات لەگەڵ وڵاتانی دراوسێیدا.

خشتەی ژمارە (1)

درێژی کەنارە دەریاییەکانی ئێران

ناوچە	درێژی بە کیلۆمەتر	رێژەی سەدی
کەنداوی فارس	1180	46.75
دەریای عومان و دەریای عەرەبی	700	27.37
دەریای قەزوین	644	25.51
تێکڕا	2524	100

خشتەی ژمارە (2)

درێژی سنورە وشکانییەکانی ئێران لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ

ز	ناوچەی سنور	درێژایی سنور بەکم	رێژەی سەدی٪
1	ئێران – کۆمارەکانی ئاسیای ناوەند	1740	33.43
2	ئێران - عێراق	1280	24.59
3	ئێران - تورکیا	470	9
4	ئێران - ئەفغانستان	837	16.08
5	ئێران - پاکستان	877	16.85
تێکڕا		5204	100

بایەخی ئێران بۆ ئەمریکا

پێش شۆڕشی ئیسلامی: پێگەی ئێران ئامانجێکی ستراتیژی بەردەوام بووە بۆ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، بەوپێیەی کە دەتوانێت خزمەت بە بەرژەوەندی و سیاسەتی ئەمریکا بکات لە ناوچەکە. ئەمریکا پێی وابوو کە ئێران دەتوانێت ببێتە ناوەندێکی باش بۆ چاودێری و سیخوڕیکردن بەسەر یەکێتی سۆڤێتەوە. ئێرانی ئەو سەردەمە بەربەستێك بوو لە بەرامبەر یەکێتی سۆڤێت و شەپۆلی کۆمۆنیزم، ئەمە لە لایەك و لە لایەکی دیکەشەوە ئەمریکا دەترسا کە ئێران بکەوێتە ژێر هەژمون و دەسەڵاتی یەکێتی سۆڤێتەوە، هەربۆیە لە کاتی سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی ئەمریکا بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ پێشوازی لەو شۆڕشە کرد، لەبەرئەوەی دەوڵەتێکی ئیسلامی باشتر دەتوانێت ببێتە بەربەست لە بەرامبەر شەپۆلی سوری یەکێتی سۆڤێتدا. ئەگەرچی بە سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی لە ساڵی 1979 ئەمریکا گەورەترین هاوپەیمانی خۆی لەدەستدا لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست.

پاش شۆڕشی ئیسلامی: دوای هەرەسهێنانی یەکێتی سۆڤێت و بوونی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بە تەنها زلهێز لە جیهاندا، ئێران هەر جێگەی بایەخی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بووە، لەپێناو ملکەچکردن و هێنانە سەرباری ئێرانی ئیسلامی، ئەمریکا بە چەند کارێك هەستا، لەوانە داگیرکردنی ئەفغانستان و عێراق و بەشداری راستەوخۆ لە ناوچەی دەریای قەزوین لەڕێگەی دروستکردنی ڕێڕەوی ئەوروپا–ئاسیا لەنێوان تورکیا، ئازەربایجان، ئۆزبەکستان، روسیا، کازاخستان و جۆرجیادا، بە ئامانجی زیاتر گۆشەگیرکردنی ئێران و دروستکردنی گوشاری ئابوری زیاتر.

بەشی دووەم
ئێران؛ چۆنیەتی بەڕێوەبردنی سیاسەتی دەرەوە

لـەدوای ساڵی (1979)وە ئێران وەك هێزێك لە ناوچەكەدا سیاسەتێكی تایبەت و نوێگەرانەی گرتەبەر. لەسەر ئاستی ناوچەكەشدا، سیاسەتی دەرەوەی ئێران درێژەپێدەری سیاسەتی باوی ئێران بوو لە ناوچەكەدا، واتە پاراستنی هەژمونی خۆی و بەرگرتن لە هەرجۆرە هەڕەشەیەك، كە بكرێتە سـەری، لە لایەن ركابەرە هەمیشەییەكانەوە، واتە: توركیا، سعودیە، عێراق و پاكستان. لەڕاستیدا دیبلۆماسیەتی ئێران دیبلۆماسیەتێكی پارێزگارانە بوو، بۆ وڵاتێك كە خۆی لە دنیادا زۆر جیاواز و گۆشەگیر دەبینیەوە. ئەم حاڵەتەش دەرخـەری خوێندنەوەی ئەزمونگەرانە و پارێزگارانەی ئێرانە، كە یەكەمین ئامانجی بریتییە لە پاراستنی ئاسایشی ناوخۆ و دەرەنجام پاراستنی سەقامگیری لەسەر سنورەكانی ئێران. لەڕاستیدا لە یەك ناواخنی شیعەوە دروستبووە، كە دەورە دراوە بەو كەمینە نەتەوانەی

شیعە نین. ئەو کەمینە نەتەوایەتیانەش کەم تا زۆر مەیلیان بەلای هەڵهاتنە لە ناوەند و هەریەکەشیان زەمینەیەکن بۆ جیابوونەوە و هەلێکی بەهێزن بۆ دەستتێوەردانی وڵاتانی دەرەکی.

لایەنێکی دیکەی سیاسەتی دەرەوەی ئێران لەسەر ئەو بنەمایە هەڵچنراوە، کە خۆی وەك رابـەری شۆڕشی ئیسلامی لە جیهان ببینێتەوە و پشتی بەستوە بە جۆرێك لە یەکگرتویی شیعەکان، ئەویش نەك تەنها لەبەر هەوڵی هاوئاهەنگی و پەیوەندی کۆمەڵگە شیعەکان لەگەڵ یەکتردا، بەڵکو هەوڵدەدات بۆ ئامانجی کۆتایی، واتە بەئیسلامکردنی تەواوی جیهان و زیندوکردنەوەی ئیسلامی شیعە لە تەواوی جیهاندا. هەوڵدان بۆ یەکخستنی شیعەکان، پێگەی ئێران وەك کارەکتەرێکی چالاك لە ناوچەکە و نێوەندێکی شیعەی دوانزەئیمامی لە جیهانی ئیسلامدا، بەهێزتر دەکات.

لە راستیدا ئێمە لێرەدا روبەڕوی دیاردەیەکی تایبەت دەبینەوە، لەبەرئەوەی حاڵەتی ئێران بریتییە لە (شیعەگەری لە یەك وڵاتدا). دروست هەروەك یەکێتی سۆڤێت لە سەردەمی (سۆسیالیزم لە یەك وڵاتدا). لێرەدا قسە لەسەر بەراوردکردنی ئێران بە یەکێتی سۆڤێت لەسەر ناوەڕۆکی ئایدیۆلۆژیاکەیان نییە، بەڵکو ئاماژەیە بۆ دوو دیوی بیرکردنەوەی جیۆپۆلۆتیکی لە هەردوو نمونەکەدا، کە دەتوانرێت ناوی لێبنێین دەوڵەتی ئایدیۆلۆژیا. بەر لە حەفتا ساڵ سیاسەتی دەرەوەی یەکێتی سۆڤێت هەروەك یەك ماتۆڕی سێ جوڵە کاریدەکرد.

جوڵەی یەکەم: بە سودوەرگرتن لە پەیوەندیی دیبلۆماتی ئاسایی، یەکێتی سۆڤێت خۆی وەك پارێزەر و پشتیوانی شۆڕشی جیهانی دەناساندن و تەنانەت دوای پاشەکشێی (ستالین) لە بیرۆکەی (سۆسیالیزم لە یەك وڵاتدا)، روسیا بەردەوام بوو لەسەر ئەم جوڵەیە.

جوڵەی دووەم: کۆمەك و یارمەتیدان بۆ جێگیرکردنی رژێمێکی کۆمۆنیستی لە تەواوی جیهاندا (هەناردەکردنی شۆڕش).

جوڵەی سێیەم: سودوەرگرتن لەو سەرکەوتنانەی کۆمۆنیزم، لەپێناو بەهێزکردنی یەکێتی سۆڤێتدا.

ئەم سیستمە ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە ئەو دەوڵەتەی لەسەر فۆڕمێکی ئایدیۆلۆژی دامەزرابێت، چ ئایدیۆلۆژیایەکی ئاینی بێت، چ نائاینی، رەوشێك ناگرێتەبەر کە لە وڵاتانی دیکە بچێت.

ئایدیۆلۆژیا لەمەڕ ئێرانیش (ئاین) هەمیشە ئامادەیە، چ وەك هۆکار و دەرەنجام و چ وەك ئامانج و خولیا. سەبارەت بە شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران، ئامانجی یەکەمی دیبلۆماسی ئایەتوڵاکان پاراستنی هێز و هەژمونی ئێران بوو لە ناوچەکەدا، بۆ گەیشتن بەم ئامانجەش بەردەوام هەوڵدەدەن کە نەیارانی دێرینی خۆیان دور رابگرن لە ناوچەکە. لەسەدەی بیستەمدا، ئێران چەند جارێك کەوتە بەر شاڵاوی هێزە دەرەکییەکان. سەرەتا لە لایەن هێزەکانی روسیاوە و دواتر یەکێتی سۆڤێت و ئینگلیزەکان.

ئێران لەڕوی پێگەی جیۆپۆلۆتیکییەوە هەمیشە خۆی لە گەمارۆداندا دەبینێتەوە و بەردەوام نیگەرانی ئەو مەترسیانەیە، کە ئەگەری ئەوەی هەیە لە لایەن دوژمنەکانییەوە لەسەری دروستبکرێت. لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا، سێ مەترسی هەڕەشەیان لەسەر ئێران دروستکرد، کە بریتیبوون لە روسەکان، تورکەکان و ئینگلیزەکان. دوای روسەکان نۆرە گەیشتە سەر یەکێتی سۆڤێت و دواتر لە کۆتایی جەنگی جیهانی دوەمدا باسی ئینگلیزەکان هاتە پێشەوە، دەرەنجام بە هاتنە ناو پەیماننامە سەربازییەکانی دەوروبـەری یەکێتی سۆڤێت، ئێرانیش کەوتە ناو جەنگی ساردەوە.

ئەمڕۆکەش ئێرانی ئایەتوڵاکان دوبــارە خـۆی لە گەمارۆدا دەبینێتەوە. سەرەتا لە لایەن دەوڵەتی تورکیاوە لە ئاسیای ناوەڕاستدا، کە لەگەڵیدا رکابەری هەژمون دەکات، دووەمیش سعودیە بەهۆی زیندوبوونەوەی دژایەتی دێرینی نێوان سونە و شیعە و خەونی رابەرایەتیکردنی ئیسلام. سەرباری ئەم دووانە، لە دیدی رابەرانی سیاسی تارانەوە، مەترسییەکی دیکەش هەیە ئەویش پاکستانە، کە رکابەری ئێرانە لە ئەفغانستان و ئاسیای ناوەندد، لەڕاستیدا ململانێی ئەم دو وڵاتــە زۆر ئاڵۆزە و زیاتر لەسەر بنەمای «سەقامگیری دوولایەنەیە» تا «یارمەتیدانی دوولایەنە»، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی پاکستان وەك دەوڵەتێکی سوننی بە لایەنگری ئەمریکا ناسراوە، کە پەیوەندی لەگەڵ شیعەکان تیایدا زۆر باش نییە. ئەگەر پەیوەندی خراپی نێوان ئێران و پاکستان بەمشێوەیە بەردەوام بێت، رۆڵێکی کاریگەری دەبێت لەسەر دوبارە رێکخستنەوەی ناوچەکە.

لەڕاستیدا دەبێت تێبینی ئەوە بکرێت، کە لایەنی فراوانخوازی شیعەگەرایی لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا لەساڵی (1979) بەدواوە زیاتر رەنگدەداتەوە، هەروەك چۆن بیرمەندی فەڕەنسی (ئۆلیڤەر روا- Olivier Roy) جەختی لەسەر دەکاتەوە: «ئێران بە نیازە زیاتر یاری بە فراوانخوازی شیعەگەری بکات تا فراوانخوازی ئێرانی». ئێران لەو ساڵە بەدواوە لە دیبلۆماسیەتی خۆیدا زیاتر پشت بەو گروپە شیعانە دەبەستێت، کە ئێرانی نین لەڕوی نەتەوەوە، وەك (هەزارەکانی ئەفغانستان) و (شیعەکانی باشوری لوبنان) و (ئازەرییەکان) تا ئەو نەتەوە ئێرانییانەی کە ئێرانی رەسەنن وەك (کوردەکان) و (تاجیکەکان).

سیاسەتی یەکگرتنی شیعەکان وەك ئامرازێکی دیبلۆماسی

لە لایــەن ئێرانەوە بەکارهێنراوە، لە هەمانکاتدا نیشاندەری جوڵانەوەیەکی بنەڕەتییە کە ئێرانی ئایەتوڵاکان هەوڵدەدەن لەناو جیهانی ئیسلامدا پەرەی پێبدەن. شیعەگەری بەم ئامانجە دوبارە رەگوریشەی خۆی بەدەستدەهێنێتەوە. لە راستیدا بانگەشەکردن بۆ ئاینزای شیعە لە جیهانی ئیسلامیدا بە مانای دوبارە زیندوکردنەوەی ئیسلامی راستەقینەیە و گەڕانەوەیە بۆ سەر بنەما سەرەکییەکان و جوڵانەوەیەکی سیاسی خرۆشاوە، کە لەگەڵ تێکڕای سیستمە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکاندا دەجەنگێت تا ئیسلام لە سەرتاسەری جیهاندا بڵاوبکاتەوە. ئاشکرایە دەتوانرێت بە دیدێکی گومانا‌وییەوە سەیری ئەم ئامانجانە بکرێت، بەڵام دەبێت ئاماژە بەوە بدەین، کە ئەم گومانانە سەبارەت بە ئامانجەکانی یەکێتی سۆڤێتیش هەبوو، بەڵام بەو جیاوازییەی کە بە پێچەوانەی پارتی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤێتەوە، کە دەیتوانی پشت بە پشتیوانی پارتە کۆمۆنیستەکانی دیکە ببەسترێت، ئێران ناتوانێت سود لە پشتیوانی تەواوی کەمینە شیعەکانی جیهان وەربگرێت، لەڕویەکی دیکەشەوە کەمینە شیعەکان لە ئاستی ئەوەدا نین، کە بەراوردبکرێن بە پارتە کۆمۆنیستەکان، لەبەرئەوەی هەمیشە پێکهاتەیەکی گرێدراوی ئێران نەبوون.

بــەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پیرۆزکردنی ئاینزای شیعە لە ئێران، دیاردەیەکە لە مەرزەکان زۆر دورتر رۆیشتوە و جیهانی شیعەکانی بەشێوەیەکی گشتی و شیعەی دوانزە ئیمامی بەشێوەیەکی تایبەت و دواجار تەواوی شیعەکانی هاوسێی ئێرانی گرتۆتەوە.

ئیسلامی شیعە هەمیشە ترسی لە چەمکی نەتەوە هەبووە، کە دەتوانێت هۆکاری جیابوونەوە و دابەشبوون بێت لەنێو کۆمەڵگەی ئیسلامیدا. لەڕاستیدا بیریارانی شیعە هەمیشە ترسیان لە دیاردەی

نەتەوە هەبووە. بە بۆچوونی ئـەوان هاوشێوەی کۆمۆنیزم، بە سەرکەوتنی تەواوەتی ئاینزای شیعە و ئیسلام، دەوڵەتی نەتەوەیی دەبێت بە تەواوەتی بتوێتەوە و نەمێنێت. بەم پێیە لە دیدی پەیڕەوانی ئاینزای شیعەوە دەوڵەتی نەتەوەیی تەنها قۆناغێکی گوازەراوەیە، بەڵام بۆ بەجێهێشتنی ئەم قۆناغە سەرەتا دەبێت ئەم دەوڵەتە نەتەوەییە بەهێزبکرێت.

لە شیعەدا دەوڵەتی نەتەوەیی و کۆمەڵگەی نمونەیی پەیڕەوی لە هەمان دیالەکتیك دەکات. لە قۆناغی یەکەمدا پێویستە کە دەوڵەتی نەتەوەیی بەهێزبکرێت و بکرێتە قەڵایەك بۆ ئاینزای شیعە -نمونەی ئێران-، تا لەم رێگەیەوە سەرکەوتنی تەواوی شیعە مسۆگەر بکرێت.

لەڕوی جوگرافیای ئاینییەوە، زیاترین هەژمونی ئێران لە جیهانی شیعەدا بەسەر ئەو ناوچانەوەیە، کە پەیڕەوکەری شیعەی دوانزە ئیمامین. دەتوانرێت بوترێت، کە ئێران هیچ جۆرە هەژمونێکی بەسەر ئیسماعیلییەکانەوە نییە. ئەم هەژمونە لەو ناوچانەدا زیاترە، کە شیعەی دوانـزە ئیمامی تیایدا خاوەن کۆمەڵگەیەکی ئاینییە. بەڵگەش بۆ ئـەوە ئێرانگەرایی پیاوانی ئاینی دەرەوەی ئێرانە. دروست هاوشێوەی هەستی نەتەوەیی لە یەکێتی سۆڤێت لەنێو ئەو دەستەبژێرە کۆمۆنیستانەی کە لە دەرەوەی وڵاتدا دەژیان. بەمشێوەیە تەنانەت بەر لەڕودانی شۆڕشی ئیسلامی، بە شێوەیەك لە شێوەکان دیاردەی بەئێرانیبوونی پیاوانی شیعەی پایەبەرز هاتەئاراوە.

ئـەم باسە لـەڕوی جیۆپۆلۆتیکییەوە بێ کاریگەری نەبوو. لەبەرئەوەی لە دیـدی رابەرانی تـارانـەوە، کۆمەڵگەی شیعە لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لە خزمەتی ئێراندا بوون، بەڵام چونکە ئێران خۆی لە خزمەتی شیعە یا ئیسلامی راستەقینەدایە، کەواتە بوونی دوو

بەشی ئایدیۆلۆژیا و دیبلۆماسی، دەرەنجام بوو بە یەك دانوستانی بەردەوام لە رەفتار و باوەڕی ئێراندا.

تەواوی چاودێرانی نێودەوڵەتی سەریان سوڕماوە لە وریایی ئێران لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا، چونکە بیرکردنەوەی سەرەکی ئێران بە پلەی یەکەم بە ئاڕاستەی بەرگرتنە لە هەژمونی سیاسی نەیارەکانی بەرامبەری تا دەگاتە پان ئێرانیزم. ئەم حاڵەتە لەنێوان هەردوو جەنگی جیهانی یەکەم و دووەم لە یەکێتی سۆڤێتیش رویدا، کە لەگەڵ گرتنەبەری رەوشێکی وریایانە لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا، هەوڵیدەدا یارمەتی پارتە کۆمۆنیستەکانی وڵاتانی دیکە بدات بە مەبەستی لاوازکردنی بلۆکی سەرمایەداری. پەندێك هەیە دەڵێت: (بـەراود، بەڵگە نییە)، بەڵام بـەراوردی دوو پێگەی تەواو جیاواز دەتوانێت وریاکەرەوە و دەرەنجام یاریدەدەربێت بۆ تێگەیشتنی ئەم باسەی، کە سیاسەتی دەرەوەی ئێران نەك بەتەنها پشت بە دیبلۆماسیەت دەبەستێت، بەڵکو بە گشتی پشت بە یەکگرتنی شیعەکان دەبەستێت و لە هەمانکاتدا لە هەردوو بنەماکە سود وەردەگرێت.

ململانێی ئێران لەپێناو بەدەستهێنانی هەژمون لە ئەفغانستان لە بەرامبەر پاکستانییەکان و ئۆزبەکەکان، نمونەیەکی باشە. سەبارەت بە ئەفغانستان، سیاسەتی ئێران سیاسەتێکە کە لە هەمانکاتدا پشتگیری لە کەمینەکانی شیعەی هەزارە دەکات. هەوڵدەدات بەر لە دروستبوونی هێزێکی دیکە بگرێت لە ناوچەکانی رۆژئاوای ئەفغانستان، کە رەنگە ببێتە هەڕەشە بۆ سەر ئێران. پشتگیری ئێران لە شیعەکانی لوبنان لە هەمان ستراتیژییەتەوە سەرچاوە دەگرێت.

ئەمجۆرە لێکدانەوەیە پرسیارێك دێنێتە پێش، ئەویش ئەوەیە، ئایا زۆر بە سادەیی سیاسەتی سەرەکی و راستەقینەی ئێران سیاسەتێکی

دژ بە دانوستان نییە؟ دروست یا نادروست، ئێران باوەڕی بەوە هێناوە کە کەوتۆتە نێو گەمارۆی ئەو وڵاتە سوننانەوە، کە شیعەگەری ئێران و هێزە ناوچەییەکەی بە هەڕەشە دەزانن بۆسەر خۆیان. بەم پێیە ئێران جگە لە سودوەرگرتن لە هۆکارە جیاوازەکان، هەوڵدەدات سود لە هەژمونی خۆی وەربگرێت لەناو ئەو شیعانەی دەکەونە ناو خاکی وڵاتە نەیارەکانییەوە، کە زۆرینەیان سوننەن، تا لەو رێگەوە بەربەستێك دروستبکات لە بەرامبەریاندا. لە لایەکی دیکەوە ئەم سیاسەتەی ئێران، کە دژە دانوستانە دەتوانێت سودمەند بێت بۆ بڵاوکردنەوەی ئاینزای شیعەگەری. لێرەدا دووبـارە روبـەڕوی دیالەکتیکی پارێزگاری لە وڵاتی دایك دەبینەوە. بۆ یەکێتی سۆڤێت پارێزگاری لە وڵاتی سۆسیالستی گرنگتر بوو، بەڵام بۆ ئێران پارێزگاری لە وڵاتی شیعە گرنگە. سەقامگیری شیعەگەرایی و رزگاربوون لە مەیلی پەسەندکردنی رۆژئاوا، ئێرانی رێنماییدەکرد بگەڕێتەوە سەر رۆڵی رەسەنی خۆی، کە بریتی بوو لە پاراستنی ئیسلام.

کارایی هاوکاتیی پێداویستییەکانی شیعەگەرایی و پێداویستییە سەرەتاییەکانی جیۆپۆلۆتیکی ئێران، خوازیاری ئەوەیە، کە ئامڕازەکانی کار لە یەك کاتدا تێکەڵ بەیەك و بەجیا لەیەك بەکاربهێنرێن. سیاسەتی دەرەوەی ئێران هەوڵدەدات ئەو چالاکییانە رەتبکاتەوە کە دەزگا هەواڵگرییەکان دەیدەنەپاڵی بەوەی کە ئێران لە رێگەی بەکارهێنانی تیرۆر و خراپەکارییەوە کار بۆ ئامانجەکانی دەکات لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و ئەوروپادا. لە هەمانکاتدا ئاستی بڕیاردان لە هەردوو بەشەکەدا تێکەڵ بەیەك کراون و تەنها بەشی ئەنجامدانی گۆڕانکاری ئاهەنگی جوڵە و توندی چالاکییەکان دیاریدەکات لەم بەش یان لەو بەشەیاندا.

شیعەگەری لەڕێگەی حکومەتی ئێرانەوە دەتوانێت پەیوەندی سیاسیی ئاسایی لەگەڵ تێکڕای وڵاتانی جیهاندا دروستبکات، بەڵام

ئەگەر پێویست بوو، هەر هەمان ناوەندی بڕیاردان لە دەرکردنی بڕیار بۆ کەمینەی شیعەی ئەو وڵاتانە هیچ دودڵییەك بە خەرج نادەن بۆ ئەوەی هەڵسن بە روخاندنی دەوڵەتەکانیان. دیالەکتیکی «ئامراز» دەگۆڕێت بۆ دیالەکتیکی «ئامانج»، واتە سودوەرگرتن لە هەر ئامرازێك لەپێناو بەهێزکردنی دەوڵەتی ئێران و دواجار بەهێزکردنی شیعە. ئەم لایەنە جیۆپۆلۆتیکییەی ئێران، زۆرجار بەنهێنی دەمێنێتەوە. کۆمەڵە کەسێك تەنها جەخت لەسەر لایەنی فراوانخوازی ئێران دەکەنەوە، بەشێکی دیکەش تێبینی میانەڕەویی سیاسەتی دەرەوەی ئێران دەکەن.

سیاسەتی دەرەوەی ئێران درێژەپێدەری هەمان سیاسەتی پێشترە، کە شای پەهلەوی لەدوای ساڵی (1920)ـەوە پیادەیدەکرد و ئێستا لەژێر پەردەی ئایندا ئەو کارە دەکرێت.

ئەگەر بێت و رۆژێك پێگەی شیعەگەری بە بنکەیەکی ئەتۆمی بەهێزبکرێت چی رودەدات؟ ئایا فـراوانـخـوازی ئێران دوای بەدەستهێنانی چەکی ئەتۆمی دەوەستێت یا بە پێچەوانەوە؟ ئایا هێرشەکانی رژێمی ئێران بە مەبەستی یەکگرتنەوەی شیعەکان چەند هێندە دەبێت؟ کردنی ئەم پرسیارە بەو مانایەیە، کە ئایەتوڵاکان بە چنگگیرکردن لە دەسەڵات لە سەرەوە و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگە و دەوڵەت، بەم کارە نەک وڵاتیان کردوە بە وڵاتێکی ئاینی، بەڵکو شاڕێگەی ئێرانێکی شیعەیان بۆ چەند سەدەیەکی داهاتو داڕشتوە.

باوەڕهێنان بە (مەهدیی چاوەڕوانکراو) لە ئاینزای شیعەدا، گەرچی بەشێوەیەکی نادیار و شاراوە کاردەکات، بەڵام لە راستیدا لە ناواخنی کاری حکومەتی ئێراندا بریتییە لە فراوانخوازی لەڕوی جیۆپۆلۆتیکییەوە.

بەشی سێیەم
چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی
لە دیدی کۆماری ئیسلامیی ئێرانەوە

لێکۆڵەران پێیان وایە، چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی پەیوەندی هەیە بە هەلومەرجی کات و شوێنەوە. کۆماری ئیسلامیش هەر لە سەرەتای دروستبوونییەوە خاوەن ستراتیژێکی جیاواز بووە لەو بارەیەوە. بە شێوەیەکی گشتی دەتوانین دوو بۆچوونی زاڵ بەسەر چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی ئێراندا بناسینەوە:

1. بۆچوونی یەکەم (1996-1997): ئەم بۆچوونە خاوەن سێ ئاڕاستەیە، چەسپاندنی سنور، پاراستنی سنور و فراوانکردنی سنور.

أ. چەسپاندنی سنور: ئەم ئاڕاستەیە لە ساڵی (1971)ـەوە، باڵی بە سەر فەزای سیاسی ئێراندا کێشاوە. لەم کاتەدا ململانێیەکی توند هەبوو لەنێوان «باڵی میانڕەو»، کە بـاوەڕی بە «ئامانجە نەتەوەییەکان» هەبوو، لەگەڵ «باڵی شۆڕشگێڕی»، کە باوەڕی بە «ناردنە دەرەوەی شۆڕش» هەبوو. میانڕەوەکان باوەڕیان وابوو، کە پێویستە سیاسەتی دەرەوە لەسەر بنەمای بەرژەوەندییە نەتەوەییەکان ڕێکبخرێت و هەموو هەوڵێك بخرێتەگەڕ تا ئەم کارە بێتەدی، بەم پێیە بەرژەوەندییە نەتەوەییەکان دەکەونە پێش بەرژەوەندییە

ئیسلامییەکانی دەوڵەتەوە. هەروەك رونیشە ئەم بۆچوونە پێچەوانەی بۆچوونی شۆڕشگێڕەکان بوو، کە باوەڕیان بە ناردنە دەرەوەی شۆڕش هەبوو. ئەم جیاوازیی بۆچوونە لە وتەیەکی ئەندازیار (بازرگان)دا دەردەکەوێت، کە دەڵێت «ئامانجی دەوڵەتی کاتی خزمەتکردن بوو بە ئێران لەڕێگەی ئیسلامەوە، لەکاتێکدا ئامانجی ئیمام خومەینی خزمەتکردن بوو بە ئیسلام لەڕێگەی ئێرانەوە».

ب. ئاڕاستەی پاراستنی سنور: ئەم ئاڕاستەیە لە سەرەتای جەنگی عێراق-ئێرانەوە دەستیپێکرد و تا کۆتایی جەنگیش هەر بەردەوام بوو، لەم کاتەدا زۆربەی کاروبارەکانی ئێران کەوتبووە ژێر کاریگەریی جەنگەوە. لەم سەردەمەدا سەرباری پابەندبوون بە ئامانجەکانی کۆماری ئیسلامییەوە، هەوڵدەدرا ئایدیۆلۆژیای خۆی لەگەڵ هەلومەرجەکانی شەڕدا رێکبخاتەوە.

ت. ئاڕاستەی فراوانکردنی سنور: ئەم ئاڕاستەیە لە سەردەمی (هاشمی رەفسەنجانی)دا گەشەیکرد، واتە لە ساڵەکانی (1989) تا ساڵەکانی (1997). ئەم سەردەمە دەناسرێتەوە بە پڕۆژەکانی چاکسازی و رێکخستنەوەی سیاسەتی دەرەوە و ئاساییکردنەوەی پەیوندییەکان لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ و رێزگرتن لە یاسا نێونەتەوەییەکان. لەگەڵ بەهێزکردنی توانای سەربازیدا، ئێران لەڕوی ئابوری و پیشەسازییەوە گەشەیکرد و هەوڵیدەدا، کە پەیڕەوی لە سیاسەتی پێکەوەژیان بکات لەگەڵ دراوسێکانیدا.

2. بۆچوونی دووەم: لە ساڵی 1997ەوە تا ئێستا: بە هەڵبژاردنی (محمەد خاتەمی) وەك سەرۆك کۆماری ئێران، هەلێکی نوێ خوڵقا تا دیدێکی نوێ بێتەئاراوە. لەم سەردەمەدا هەوڵدرا کە پەیوەندییە

دەرەکییەکان بەهێزتربکرێن و جەخت لەوە کرایەوە کە بەشێوەیەکی ئاشتیخوازانە لەگەڵ دراوسێکاندا ژیان ببەنەسەر و هەوڵدرا، کە پێگەی ئێران لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بەرزتر رابگیرێت. لەسەر ئاستی ناوخۆش (خاتەمی) زۆر جەختی لەوە دەکـردەوە، کە یاسا سەروەر بێت و ئازادییەکانی تاك پارێزراو بێت. لە تایبەتمەندییەکانی ئەم خولەش دەتوانین بڵێین:

أ. جەختکردنەوە لە کرانەوەی ئاینی: لەم خولەدا رێکخستنی کۆمەڵگە و رژێمی سیاسی ناوخۆ خرایە پێش بەها ئاینییەکانەوە لەسەر ئاستی جیهان.

ب. رەخنەگرتن لە گەورەکردنی هەڕەشە دەرەکییەکان و رەخنەگرتن لە سیاسەتەکانی پێشوتری کۆماری ئیسلامی لەبواری دروستکردنی بارگرژی لەگەڵ بێگانەکاندا.

ج. جەختکردنەوە لەسەر ئاسایشی خەڵك بەوپێیەی کە بنەمای ئاسایشی دەسەڵاتە.

د. تێزی گفتوگۆی شارستانیەتەکان: دەتوانرێت بە یەکێك لە بەهێزترین تێزەکانی خاتەمی دابنرێت و دەبوایە بایەخی زیاتری پێبدرێت، لەڕاستیدا ئەو تێزە بەرپەرچدانەوەی تێزە بەناوبانگەکەی (هانتینگتۆن) بوو، کە لەسەر بنەمای بەریەککەوتنی شارستانیەتەکان دانرابوو.

هـ . جەختکردنەوە لە لایەنە ئەرێنییەکانی ئاسایش، نەك لایەنە نەرێنییەکانی.

و. بەهێزکردنی پێکهاتەی سیاسەتی ناوخۆ لەڕێگەی جەختکردنەوە لە بەشدارییپێکردنی خەڵکی، بە ئاڕاستەی گەیشتن بە کۆمەڵگەیەکی مەدەنی.

بەشی چوارەم
ئێران و خۆرهەڵاتی ناوەڕاست

خۆرهەڵاتی ناوەڕاست هەمیشە جێگەی سەرنجی وڵاتە زلهێزەکان بووە لەبەر شوێنە ستراتیژییەکەی و بوونی سەرچاوەیەکی مەزنی وزە تێیدا. لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا گۆڕانکارییەکانی ئەم ناوچەیە، بووە هۆی جێگەی بایەخی زیاتری نێوەندە سیاسییەکانی جیهان، بە تایبەت کاتێك کە بینینان هەر گۆڕانکارییەك لەم ناوچەیە روبــدات، کاردانەوەکەی تــەواوی جیهان دەگرێتەوە. دەکرێت خۆرهەڵاتی ناوەڕاست دابەشبکرێت بەسەر سێ بەشدا:

بەشی یەکەم (ناوەند): کە پێکدێت لەو وڵاتە عەرەبییانەی زۆرترین خاڵی هاوبەشیان هەیە لەگەڵ یەکدیدا لەڕوی رەگەز، نەتەوە، زمان و ئاینەوە.

بەشی دووەم (پەراوێز): ئەو وڵاتانەی پێکیدەهێنن، وەك بەشی ناوەند خاوەن خاڵی هاوبەش نین و پێکدێن لە وڵاتەکانی: ئێران، تورکیا، ئیسرائیل و لە ئایندەدا کوردستان.

بەشی سێیەم (وڵاتانی خـاوەن دەسەڵاتی دەرەوەی سنوری خۆرهەڵاتی ناوەڕاست): پێکدێت لەو وڵاتانەی، کە هەژمونیان هەیە لە ناوچەکەدا و دەکەونە دەرەوەی سنوری خۆرهەڵاتی ناوەڕاست وەك: فەرەنسا، بەریتانیا، روسیا و ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا.

هەردوو بەشی ناوەند و پەراوێز لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا جێگیرن، بەڵام ئەو وڵاتانەی هەژمونیان هەیە و دەکەونە دەرەوەی سنوری خۆرهەڵاتی نـاوەڕاسـتـەوە، بـەردەوام لە گۆڕاندان. یەکێك لە گرنگترین ئەو هێزانەش، کە هەژمونیان لە ناوچەکەدا هەیە، ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکایە و سەرەتای ئامادەبوونیشی لە ناوچەکەدا دەگەڕێتەوە بۆ کاتی جەنگی یەکەمی جیهانی.

لە مێژوی نزیکدا شەڕی عێراق-ئێران و دواتر داگیرکردنی کوەیت لە ساڵی 1991 لە لایەن عێراقەوە و پرۆسەی داگیرکردنی عێراق لە ساڵی 2003، سەرجەمیان بەشێکن لەو هەوڵانەی کە دراون و دەدرێن بۆ هەژمون و دەسەڵات لە خۆهەڵاتی ناوەڕاستدا. دەتوانین هەست بە چڕبوونەوەی ململانێ لەنێوان دوو دەوڵەتدا بکەین، کە هەوڵی هەژمون و دەسەڵات دەدەن لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، ئەو دوو دەوڵەتەش بریتین لە تورکیا و ئێران. سەرەتای کاری جدی ئێران بۆ بوون بە دەسەڵاتی یەکەم لە ناوچەکەدا دەگەڕێتەوە بۆ دوای داگیرکردنی عێراق لەلایەن ئەمریکاوە لە ساڵی 2003.

دوای داگیرکردنی عێراق لە ساڵی 2003 و شۆڕشەکانی بەهاری

عەرەبی، ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست (پاکستان لە رۆژهەڵاتەوە تا تورکیا و میسر، یەمەنیش لە باشورەوە)، چووە دۆخێکی نوێوە و خۆی بینییەوە لە ململانێی سەختی وڵاتانی کەنداو بە رابەرایەتی سعودیە و تورکیا و ئێران بۆ رێکخستنەوەی ناوچەکە بەپێی بەرژەوەندیی خۆیان. دوای کەوتنی رژێمەکەی سەدام حسێن، ئێران وەك هێزێکی ناوچەیی دەرکەوت و بازنەی دەسەڵاتی بۆ چەند ئاڕاستەیەك پەلی هاویشت (بەرەو کەنارەکانی دەریای ناوەڕاست لەڕێگەی سوریا، لوبنان و فەلەستین) و کەنداو (لەڕێگەی یەمەن و عێراق) و ئەفغانستان تا (رۆژئاوای پاکستان).

ئێران پێی وایە، کە زیاد لە چەند پاساوێکی هەیە بۆ ئەوەی رۆڵی رێبەر ببینێت لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا. پاساوگەلێکی وەك مێژویی، جوگرافی، مرۆیی، بیروباوەڕ و دواجار سیاسی. ئەم پاساوانەش لەدوای هەستکردن دێت بە هێزی خۆیی، پێگەی جیۆپۆلۆتێکی و رۆڵی رو لە هەڵکشانی لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا.

لە دوای شۆڕشەوە ئێران کاری لەسەر ئەوە کرد، کە ببێتە هێزێکی باڵادەست لە ناوچەکەدا، چەمکی نەتەوەیی ئیسلامیش یەکێك بوو لەو چەمکانەی کە لە وتاری سیاسی شۆڕشی ئێراندا پێگەیەکی تایبەتی هەبوو. ئەو دیدەی، کە ئێران هەیبوو لە سەرەتای هەڵایسانی شۆڕشی ئیسلامی، نمونەی دژایەتیکردنی ئیسرائیل، هەڵوێستی لە ململانێی عەرەب–ئیسرائیل، هەناردەکردنی شۆڕش، بانگەشەی گۆڕانکاریکردن لە وڵاتانی دراوسێ و دۆسێی ئەتۆمی، سەرجەم ئەم هۆکارانە ئێرانی کردە دوژمن و زیاتر بەرەو گۆشەگیری برد.

دوای کۆتاییهاتنی جەنگی هەشت ساڵەی نێوان عێراق و ئێران (1980-1988)، کۆماری ئیسلامی ئێران ستراتیژیەتێکی نوێی

گرتەبەر. دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامیی، ئێران کاری دەکرد لەسەر ناردنە دەرەوەی شۆڕش و هاندانی وڵاتانی دیکە بۆ هەستان بە شۆڕش هاوشێوەی شۆڕشەکەی خۆیان. ئەوەی کە گۆڕانی لەم ستراتیژیەتەدا دروستکرد کۆمەڵێك هۆکار بوو لەوانە: رونەدانی ئەو شۆڕشانە، زیانی گیانی و ئابوری بە هۆی جەنگ، راگرتنی پلانەکانی پەرەپێدان و کەڵەکەبوونی ئەزمونی پیاوانی ئاین لە دەسەڵات و حوکمڕانیدا. کۆی ئەو هۆکارانە پاڵی بە ئێرانەوە نا تا ستراتیژێکی دیکە بگرێتەبەر.

دوای بەهاری عەرەبی ئێران پڕۆژەکەی جێبەجێکرد بۆ دروستکردنی خۆرهەڵاتێکی نوێی ئیسلامی وەك جێگرەوەیەك بۆ پڕۆژەکەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لەدوای داگیرکردنی عێراق لە ساڵی 2003، کە تیایدا بانگەشەی بۆ خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە و نوێ دەکرد. پڕۆژەکەی ئێران پشت بە دوو رەگەز دەبەستێت:

1. ئایدیۆلۆژی: لە باوەڕی رژێمی ئێرانەوە سەرچاوە دەگرێت بە حەتمیەتی دروستبوونی حکومەتێکی جیهانی ئیسلامی و پێویستی رۆڵبینینی ئێران تیایدا وەك بەهێزترین لایەن.

2. ستراتیژی: هەوڵی ئێران بۆ دروستکردنی پشتێنەیەکی ئاسایش تا ببێتە بەربەستێك لە بەرامبەر ئەو هەوڵەی، کە نەیارەکانی دەیدەن بۆ خستن و تێکدانی ئێران لەناوەوە.

هەلومەرجی گونجاو بۆ رۆڵی نوێی ئێران

ژمارەی دانیشتوانی ئێران دەگاتە نزیکەی حەفتا ملیۆن و پێگەی چوارەمی هەیە لە بەرهەمهێنانی نەوت لەسەر ئاستی جیهان دوای

ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، سعودیە و روسیا. پێگەی ئێران خاوەن بایەخێکی زۆرە لەنێوان دەوڵەتەکانی ئاسیای بچوك و ناوەند و وڵاتە عەرەبییەکان. ئێران توانی سوپایەکی بەهێز دروستبکات و پیشەسازی ئەتۆمی پەرەپێبدات و ئەمەش کاریگەری زیاتر کرد لەسەر دیاریکردنی چارەنوسی ئەفغانستان، عێراق، وڵاتانی ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و دواجـار بووە هاوبەشێکی چالاك لە دروستکردنی رووداوەکـان و درێژکردنی دەستی هاوکاری بۆ چارەسەرکردنی. لە ئەفغانستان هاوکاری پێشکەشی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا کرد بە ئامانجی خستنی رژێمەکەی تاڵیبان تا رۆڵی هەبێت لەناو ئەو رژێمەی کە دوای تاڵیبان لە ئەفغانستان دەسەڵات دەگرێتەدەست، لەکاتێکدا زۆرێك لە سەرانی رێکخراوی قاعیدە ئێستاشی لەگەڵدابێت لەناو ئێراندا دەژین. بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ هاوکاری خستنی رژێمی بەعسی کرد لە عێراق، بەو ئومێدەی، کە رۆڵی هەبێت لە ئاڕاستەکردنی سیاسەتی عێراق، هەروەها رۆڵی سەرەکی هەبوو لە لێدانی ئەو هێز و لایەنانەی، کە دژ بە هەژمون و دەسەڵاتی شیعەکان بوون لەناو عێراقدا. پەیوەندی لەگەڵ رێکخراوی حەماس بەست، پشتیوانی دارایی، مرۆیی و سەربازی حزبوڵڵای کرد لە کاتێکدا، کە رێکخراوی حەماس سەر بە ئیخوان موسلیمینە و حزبوڵڵاش وەك زانـراوە رەوتێکی شیعەگەرای توندڕەوی سەر بە ئێرانە. هەڵبەتە ئەم کـارەی کرد تا رۆڵێکی بەهێز و یەکلاکەرەوەی هەبێت لە بەهێزکردنی بەرەی بەرگری لە دژی ئیسرائیل. بوون و دەستتێوەردانە بەردەوامەکانی ئێران لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست کارێکی کرد، کە ئیدی ئەستەم بێت دیاریکردنی چارەنوسی وڵاتانی ناوچەکە بەبێ لەبەرچاوگرتنی رۆڵی ئێران لە ناوچەکەدا.

بەشی پێنجەم
ئێران و کەنداوی فارس

ناوچەی کەنداوی فارس بەوپێیەی کە خاوەن وزەیەکی زۆر و بایەخێکی جیۆپۆلۆتیکییە، هەمیشە جێگەی گرنگیپێدان بووە لە لایەن دەوڵەتە زلهێزەکانی جیهانەوە. هەوڵدان بۆ هاتنە ناوچەکە و دەستگرتن بەسەر یەدەگەکانی وزە لە ناوچەکەدا، هەمیشە ناوچەکەی کردۆتە شوێنی ململانێ و ناکۆکی لەنێوان هێزەکانی ئەو ناوچەیەدا.

زۆرن ئەو پاڵنەرانەی وا لە ئێران دەکەن هەوڵ بۆ بینینی رۆڵی دەوڵەتی رێبەر بدات، سەرەتا لە ناوچەکە و دواتر لە جیهاندا. هەر ئەم پاڵنەرەشە کە ناوچەی کەنداو دەکاتە یەکەمین ئامانج لە پرۆسەی دروستکردنی ئەو رۆڵەدا. دەستگرتن بەسەر ناوچەی کەنداوی فارس، دەیکاتە لایەنێك، کە دەتوانێت دیدی خۆی بسەپێنێت سەرباری ئەو بەرژەوەندییە ئابوریانەی، کە کار دەکاتە سەر ئاسایش و سەقامگیری رژێمە سیاسییەکەی.

یەکێك لەو تایبەتمەندییە ستراتیژییەی ئێران هەیەتی ئەوەیە، کە دەتوانێت کۆنترۆڵی ڕێڕەوە دەریاییەکان بکات لە کەنداودا و هەر لەو ڕێگەیەوە کۆنترۆڵی ئابوری وڵاتانی ناوچەکە بکات. بایەخی ستراتیژی کەنداو لەوەوە دەردەکەوێت کە بۆتە ڕەگەزی سەرەکی لە ستراتیژیەتی بینینی ڕۆڵی ڕێبەر لە لایەن ئێرانەوە لە ناوچەکە و دواتر لە جیهاندا. ئەم دیدە لەوەوە سەرچاوەی گرتوە، کە کەنداو بە یەکێك لە ناوچە گرنگ و پڕبایەخەکان دادەنرێت بۆ بەرژەوەندییەکانی ئەوروپا بە گشتی و ئەمریکا بە تایبەتی، سەرەتا لەبەر بایەخی ستراتیژی ناوچەکە و دواتر لەبەر بایەخی ئابوری لە روی ئاڵوگۆڕی بازرگانی و دواجار لەبەرئەوەی ناوچەکە بە گرنگترین پاشەکەوتی نەوت دادەنرێت، بەو پێیەی کە سێ بەشی یەدەگی نەوت لەو ناوچەیەدایە، ئەو دەرامەتەی کە گەشەسەندنی ئابوری جیهانی پێوە بەستراوەتەوە.

ئێران کاریکردوە لەسەر دروستکردنی خۆی وەك هێزێکی ناوچەیی لەڕێگەی ستراتیژیەتی بەکاربردنی سەرجەم ئامڕازەکانی هێز وەك رەق و نەرم و دبلۆماسی. لەسەر ئاستی سیاسی، ئێران پرسگەلێکی سەرەکی جێناکۆکی لەگەڵ وڵاتانی کەنداو بەکارهێنا وەك کارتی فشار دژ بە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لەڕێگەی ئەو هەڕەشانەی، کە دەیکرد بە ئامانجی ئاڕاستەکردنی کارلێکە نێودەوڵەتیەکان لە ناوچەی کەنداودا.

دواتر هەم لەسەر ئاستی ناوخۆ و هەم لەسەر ئاستی دەرەکی، لە بایەخی وتاری ئایدیۆلۆژیا کەم بۆوە، کە بە مانای پاشەکشێی سیاسەتی هەناردەکردنی شۆڕش دێت، ئێران بەردەوامبوو لەسەر بەکارهێنانی ئاین وەك هێزێکی نەرم بۆ دروستکردنی ژینگەگەلێك

له ناوچەکەدا بە ئامانجی دروستکردنی پشتیوانی بۆ پڕۆژەکەی لە جیهانی عەرەبیدا.

شیعە لە بەحرەین زۆرینەن، لە کوەیت یەك لەسەر سێی دانیشتوان پێکدەهێنن، لە ناوچە دەوڵەمەند بە نەوتەکانی سعودیە (ڕۆژهەڵاتی سعودیە) زۆرینەن. ناوچەی (قەتیف) لە ڕۆژهەڵاتی سعودیە خاوەن شیعەیەکی زۆرە، لەو ناوچەیەدا کۆمپانیای ئارامکۆ هەیە، کە بە بڕبڕەی پشتی ئابوری سعودیە دادەنرێت و شیعەکان زۆرتر لە نیوەی کرێکارەکانی پێکدەهێنن.

لەسەر ئاستی هێزی ڕەقیش، ئێران توانا سەربازیی و لەپێش هەموویانەوە توانای ئەتۆمی پێشخست تا ببێتە کارەکتەرێکی سەرەکی لە ناوچەکە.

ململانێی ئێران و سعودیە

دوو دەوڵەت ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕن لە سەرجەم قەیرانەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، ئەو دوو دەوڵەتەش بریتین لە هەریەك لە عەرەبستانی سعودی و کۆماری ئیسلامی ئێران. لە ململانێی ئەم دوو دەوڵەتە بنەماخوازەدا لە ناوچەکە، زیاتر هەستدەکرێت کە کۆماری ئیسلامی ئێران روەو ئەوە دەڕوات کە ململانێکە بە سودی خۆی کۆتایی پێبهێنێت. ئێران وەك نوێنەری بیری سەلەفی جیهادی لە زیاد لە بەرەیەکدا لەگەڵ سعودیە لە شەڕ و ململانێدایە لەپێناو رابەرایەتیکردنی جیهانی ئیسلامی. ئەو جێگایانەش، کە ئێستا ئەو شەڕە تیایدا لە ئارادایە بریتییە لە عێراق، سوریا، یەمەن، لوبنان، بەحرەین، ئەفغانستان و پاکستان.

ئێران لەم حاڵەتەدا وەك دەوڵەتێکی زلهێز دێتە پێشچاو، کە

دەستوەردەداتە گشت شوێنێکی ئەم جیهانەوە. پرسیاری سروشتی لەم حاڵەتەدا ئەوەیە: ئێران ئەم گشت پارە و هێزەی لەکوێ دێنێت؟ باشە بۆچی وڵاتێکی دەوڵەمەندتری وەك سعودیە نابینین، کە بەمشێوەیە چالاکیبکات و پەلبکێشێت؟ لە کاتێکدا کە ئێران لەڕوی ئابورییەوە بەهۆی سزا ئابورییەکان و ئەو پارانەی، کە لە بواری سەربازی خەرجی دەکات، لە نشێویدا قەراری گرتوە، بەڵام لە بەرامبەردا دەبینین، کە سعودیە لە بانکەکاندا 700 ملیار دۆلار وەك یەدەگ هەڵدەگرێت. لەکاتێکدا کە ئێران داراییەکەی تەخشان و پەخشان دەکات بەسەر یەکە سەربازییەکانی حزبوڵڵا و گروپە چەکدارەکان لە عێراق و وڵاتانی دیکەدا.

لەڕوی پیشەسازییشەوە، سعودیە بنکەیەکی پیشەسازی گەورەی هەیە کە لەسەر بنەمای بەرهەمە نەوتییەکانی دروستکراوە، لەکاتێکدا دەبینین، کە ئێران پارەکانی خەرجدەکات لە بواری دروستکردن و پەرەپێدانی چەکدا. لەگەڵ ئەوەشدا مانگی دەستکرد رەوانەی بۆشایی ئاسمان دەکات و هێڵی بەرهەمهێنانی فڕۆکەی بێفرۆکەوان رادەگەیەنێت، پێشتریش ئێران ئاهەنگی گێڕا بە بۆنەی دروستکردنی ژێردەریایی گەلێك، کە دەتوانێت ململانێی هاوشێوە ئەمریکییەکان بکات، ماوەی چەند ساڵێکیشە ئێران بەردەوام رای دەگەیەنێت، کە لەبواری بەرهەمهێنانی موشەکدا بەرەوپێشچونی بەخۆوە بینیووە .

مێژوی پەیوەندییەکانی نێوان سعودیە و ئێران

بەر لە شۆڕشی ئیسلامی، پەیوندییەکانی نێوان سعودیە و ئێران سارد و نیمچە پچڕاو بوو، بەڵام لـەدوای شۆڕشی ئیسلامی پەیوندییەکانی ئەم دو وڵاتە چووە قۆناغێکی دیکەوە، لە دە ساڵی

یەکەمی دوای شۆڕشی ئیسلامی گرژی و ئاڵۆزی کەوتە نێوان ئێران و سعودیەوە، لەبەر ئەو ڕۆڵەی کە سعودیە دەیگێڕا لە پشتیوانیکردنی عێراق لە دژی ئێران، دوای کۆتاییهاتنی شەڕی هەشت ساڵەی نێوان عێراق و ئێران، گرژییەکان هێوربوونەوە و ڕوەو ئاساییبوونەوە چون، بەڵام لەدوای ساڵی 2003 و ڕوخانی ڕژێمی بەعس لەسەر دەستی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و باڵادەستبوونی ئێران لە عێراق دووبارە پەیوەندییەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتە بارگرژی تێکەوتەوە.

لە دوای ساڵی 2003ـەوە سعودیە پەیوەندییەکانی لەگەڵ یەکێکی دیکە لە هاوپەیمانە بەهێزەکانی ئێران لە ناوچەکە کە سوریا بوو تێکچوو، لەگەڵ دەستپێکی هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراق، سعودیە و سوریا هاوهەڵوێست بوون و دژی ئەو هێرشە بوون، دوای تیرۆرکردنی ڕەفیق حەریری سەرۆك وەزیرانی لوبنان و نزیك لە سعودیە، کە دژایەتی خۆی دەربڕیبوو بە بوونی هێزەکانی سوریا لەناو لوبنان، دوبارە پەیوەندییەکانی نێوان سعودیە و سوریا ئاڵۆزتر بووەوە.

ساڵی 2006 و لە شەڕی حزبوڵڵای لوبنان لەگەڵ سوپای ئیسرائیل، ئێران و سوریا هاوکاری هێزی حزبوڵڵایان کرد و توانییان زیانێکی زۆر بە هێزی ئیسرائیل بگەیەنن و بەمەش ئەو دوو وڵاتە دەستیان ئاوەڵاتر بوو لە لوبنان لەسەر حسابی بچوکبوونەوەی هەژمونی سعودیە لە لوبنان.

دوای ساڵی 2009 سعودیە هەوڵی زۆریـدا، کە سوریا لە ئێران جیابکاتەوە، بەڵام سەرکەوتنی بەدەستنەهێنا، هەربۆیە لەگەڵ هاتنی بەهاری عەرەبی و دەستپێکی نائارامیەکانی سوریا، سعودییە و هەندێك لە وڵاتانی دیکەی کەنداوی فارس و تورکیا هەوڵیاندا ئەو دەرفەتە بقۆزنەوە و ڕژێمەکەی ئەسەد بڕوخێنن لەڕێگەی پڕچەککردنی نەیارانی

ڕژێمەکەی ئەسەدەوە. لە بەرامبەریشدا ئێران ئەوەی کە پێیکرا کردی تا ڕژێمەکەی ئەسەد نەکەوێت و بەمشێوەیە سوریا بووە گۆڕەپانی شەڕی بە وەکالەتی سعودیە و تاران. کاتێکیش کە سعودیە و هاوپەیمانەکانی نەیانتوانی بە ئامانجی خۆیان بگەن، داوایان لە ئەمریکا کرد کە هاوکاری خستنی ڕژێمەکەی ئەسەد بکات، بەڵام ئەمریکا نەك هەر ئەو کارەی نەکرد، بگرە ڕۆڵێکی سەرەکی گێڕا لە سەرکردایەتیکردنی هاوپەیمانێتییەك بۆ لێدانی ڕێکخراوی داعش و ڕێکخراوە جیهادییەکانی دیکەی سوریا و بە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ڕایگەیاند، کە مانەوەی ئەسەد باشترە لە باڵادەستیی ڕێکخراوە جیهادییەکانی هاوشێوەی داعش لە سوریا.

ئێران و سعودییە، کامیان لەڕوی سەربازییەوە بەهێزترن؟

ریزبەندی جیهانی

1. سعودییە لە بودجەی تەرخرانکراوی بۆ بواری سەربازی پلەی چوارەم بەدەستدەهێنێت لەسەر ئاستی جیهان و لەساڵی 2015دا (56.7 ملیار) دۆلار بـووە. لەکاتێکدا کە ئێران لـەڕوی بودجەی سەربازییەوە پلەی 33ی هەیە لەسەر ئاستی جیهان کە دەگاتە (6.3 ملیار) دۆلار.

2. لەڕوی هێزی سەربازییەوە لەسەر ئاستی جیهان ئێران پلەی 23 بەدەستدەهێنێت، لەکاتێکدا سعودیە لە پلەی 28 دایە.

لەڕوی ژمارەوە

1. لەڕوی ژمارەی هێزی چەکدارییەوە، ئێران پلەی 8 بەدەست دەهێنێت لەسەر ئاستی جیهان بە 545 هەزار سەرباز، لە کاتێکێدا کە سعودیە پلەی 24 لەسەر ئاستی جیهان بەدەستدەهێنێت بە 233.5 هەزار سەرباز بە پێی ئامارەکانی ساڵی 2014.

2. ژمارەی هێزی یەدەگی ئێران 1.8 ملیۆن سەربازە بەرامبەر بە 25.000 هەزار سەربازی یەدەگی سعودیە.

3. لەکاتی هەڵگیرساندنی جەنگ، ئێران لەڕوی تیۆریەوە خاوەن 46 ملیۆن سەربازە، لە بەرامبەر 15 ملیۆن سەربازی سعودی بە پێی ئامارەکانی ساڵی 2013.

لەڕوی هێزی پیادە

1. ئێران نزیك بە 1658 تانك پلەی 17 لەسەر ئاستی جیهان بەدەستدەهێنێت، لەبەرامبەردا سعودیە 1210 تانکی هەیە و خاوەن پلەی 22ـە لەسەر ئاستی جیهان.

2. ئێران خاوەن 1315 ئۆتۆمۆبیلی جەنگییە و لە پلەی 53دایە، لە بەرامبەردا سعودیە خاوەن 5472 ئۆتۆمۆبیلی جەنگییە و لە پلەی 13یەم دایە لەسەر ئاستی جیهان.

3. ئێران خاوەن 1474 سەکۆی هەڵدانی موشەکە و لە پلەی پێنجەمدایە، لەبەرامبەردا سعودیە خاوەن 322 سەکۆی موشەکییە و لە پلەی 13دایە.

لەڕوی هێزی دەریایی

1. ئێران خاوەن 397 کەشتی دەرياییە (بە تێکڕای جۆرەکانییەوە) و خاوەن پلەی 4 لەسەر ئاستی جیهان، لەبەرامبەردا سعودیە خاوەن 55 کەشتی دەرياییە و لەپلەی 49دایە. شایانی باسە کە تێکڕای درێژیی کەنارەکانی ئێران دەگاتە 2440کم و لەبەرامبەردا تێکڕای کەنارەکانی سعودیە دەگاتە 2640کم.

2. ئێران خاوەن 6 باریچە (بارهەڵگری دەریایی) و 3 تەڕادەی جەنگییە و لەبەرامبەردا سعودییە خاوەن 7 باریچە و 4 تەڕادەی جەنگییە.

3. ئێران خاوەن 32 ژێردەریاییە و لە پلەی 4دایە، لە بەرامبەردا سعودیە خاوەن ژێردەریایی نییە.

لەڕوی هێزی ئاسمانییەوە

1. ئێران خاوەن 471 فڕۆکەی جەنگییە و لە پلەی 24دایە، لە بەرامبەردا سعودیە خاوەن 675 فڕۆکەی جەنگییە و لە پلەی 17دایە.

2. ئێران خاوەن 137 فڕۆکەی شەڕکەرە و لە بەرامبەردا سعودیە خاوەن 155 فڕۆکەی شەڕکەرە.

3. ئێران خاوەن 119 فڕۆکەی هێرشبەرە، لەبەرامبەردا سعودیە خـاوەن 236 فڕۆکەیە. ئێران خـاوەن 196 فڕۆکەی بارهەڵگری سەربازییە، لە بەرامبەردا سعودیە خاوەن 187 فڕۆکەی بارهەڵگری سەربازییە.

4. ئێران خاوەن 135 کۆپتەرە، کە تیایاندا 12 دانەیان هێرشبەرە، لەبەرامبەردا سعودیە خاوەن 200 کۆپتەرە و تیایدا 18 کۆپتەریان هێرشبەرە. لە لایەکەی دیکە، ئێران خاوەن 319 فڕۆکەخانەیە لە کاتێکدا، کە سعودیە خاوەن 214 فڕۆکەخانەیە.

5. سعودیە خـاوەن 28 فڕۆکەی بێفڕۆکەوانە، کە تێکڕایان دەستکردی چینن تەنیا 4 دانەیان نەبێت، کە دەستکردی تورکیایە. زۆرینەی فڕۆکە ئاسمانییەکانی سعودیە لە جۆری F15ی ئەمریکین بەجۆرە جیاوازەکانییەوە. فڕۆکە جەنگییەکانی سعودیە زۆرینەیان دروستکراوی ئەمریکا، بەریتانیا، پاکستان، سویسرا و فەرەنسان.

6. ئێران توانیویەتی 90 فڕۆکە دروستبکات، هەروەها ئێستا خۆی فڕۆکەی بێ فڕۆکەوان دروستدەکات، ئەو فڕۆکانەی دیکەش کە هەیەتی دروستکراوی ئەمریکا، روسیا، چین، یەکێتی سۆڤێتی پێشو، پاکستان، فەرەنسا، سویسرا، ئۆکرانیا و هۆڵەندان. دیارترین فڕۆکەی

ئێرانی لە جۆری F14ی ئەمریکییە، کە مۆدێلی کۆنە. لە ساڵی 2013 ئێران رایگەیاند، کە توانیویەتی فڕۆکەیەکی شەڕکەر لە جۆری «رەعد 85» بەرهەمبهێنێت. ئەم فڕۆکەیە دەتوانێت ئامانجە جوڵاو و جێگیرەکان بپێکێت. ئەم فڕۆکەیە زیاتر لە موشەکێکی ئاڕاستەکراو دەچێت.

لەڕوی توانای موشەکییەوە

کۆماری ئیسلامی ئێران لەڕوی موشەکەوە چوارەمین وڵاتە و دوای ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، روسیا و چین دێت. ئێران لەم ماوەیەی دواییدا لە بواری بەرهەمهێنانی موشەکدا، جۆرێك لە شۆڕشی بەرپاکردوە و بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدایە، کە توانای ئامانج پێکانی موشەکەکانی باشتر بکات. ئێران ئێستا 200 موشەکی جۆری (شەهاب 1)ی هەیە، کە موشەکی کروزی پەرەپێدراوە و مەوداکەی دەگاتە 300کم. ئێران خاوەن 300 موشەکی جۆری (شەهابی 2)ـە، کە هاوشێوەی موشەکی سکۆدە و پەرەی زیاتر پێدراوە، مەودای ئەم موشەکە دەگاتە 500کم. هەروەها ئێران ژمارەیەك موشەکی (شەهابی 3)ی هەیە، کە مەوداکەی دەگاتە 900کم، ئەم موشەکەش وێنەیەکی پەرەپێدراوی موشەکی (نۆدۆنگ)ی کۆریای باکورە. هەروەها ئێران خاوەن ژمارەیەك لە موشەکی (سجیل)ـە، کە مەوداکەی دەگاتە 2200کم، بەمەش ئێران دەبێتە یەکەمین دەوڵەت، کە توانیویەتی موشەکی دورمەودای بێکڵاوەی ئەتۆمی بەرهەمبهێنێت. هەروەها ئێران خاوەن ژمارەیەك موشەکی بالیستی عاشورایە، کە مەوداکەی دەگاتە 2500کم. هەروەها خاوەن ژمارەیەك موشەکی فەجرە، کە مەوداکەی دەگاتە 2000کم.

لەڕوی توانای ئەتۆمییەوە

لە پەنجاکانی سەدەی رابردووەوە ئێران خاوەن پڕۆگرامێکی ئەتۆمیی ئاشتیخوازانەیە، سەرباری بوونی لێکۆڵینەوەی تایبەت بە چەکی ئەتۆمی. ئێران خاوەن ژمارەیەك وێستگەی ئەتۆمییە، کە بەناوبانگترینیان وێستگەی ئەتۆمی بوشەهرە، لە کاتێکدا کە ئێران خاوەن هیچ کڵاوەیەکی ئەتۆمی نییە.

سعودییە خاوەن پڕۆگرامی ئەتۆمی نییە، بەڵام رەنگە بیر لەوە بکاتەوە، پەرە بە توانای ئەتۆمی بدات تا بتوانێت لەم بوارەدا رکابەری ئێران بکات.

لەڕوی لۆجستییەوە

1. هەردوو دەوڵەت لە گەورە بەرهەمهێنەکانی نەوتن و خاوەن یەدەگێکی زۆری نەوتن. ئێران باش کۆنترۆڵی کێڵگە نەوتییەکانی کردوە، لەکاتێکدا کێشەی سعودیە لەوەدایە، کە زۆرینەی کێڵگە نەوتییەکانی دەکەوێتە رۆژهەڵاتی سعودیە، کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی لەسەر ئاینزای شیعەن، ئەم حاڵەتەش لەکاتی جەنگدا بۆ سعودیە باش ناشکێتەوە.

2. سعودییە لە پلەی دووەمدا دێت لەڕوی یەدەگی نەوتەوە، کە مەزەندەدەکرێت بە 268 ملیار بەرمیل. لەبەرامبەردا ئێران لە پلەی چوارەمدا دێت و خاوەن 154 ملیار بەرمیل نەوتی یەدەگە.

3. لە ئێران ژمارەی دەستی کارکەر دەگاتە 28 ملیۆن کەس، لە کاتێکدا لە سعودیە دەگاتە 8 ملیۆن کەس.

4. ئێران خاوەن 76 کەشتی بازرگانییە و لەبەرامبەردا سعودیە خاوەن 72 کەشتی بارزگانییە. بایەخی ئەم کەشتیانە لەکاتی جەنگدا

دەردەکەوێت، بە تایبەت لە دابینکردنی پێداویستییەکانی چەك و پارچەی یەدەك و دابینکردنی خۆراك و خزمەتگوزاری پزیشکی.

ئێران خاوەن 319 فڕۆکەخانەیە و لەبەرامبەردا سعودیە خاوەن 214 فڕۆکەخانەیە.

سەرچاوەی هێزی ئێران

بە پێ زانستی سیاسی، هێزی دەوڵەت لەڕێی دوو رەگەزەوە دیاریدەکرێت: سەرچاوەکانی هێز، دواتر بەڕێوەبردن و بەکاربردنی ئەو سەرچاوانە. هەڵبەتە سنورێك نییە، کە سەرچاوەکانی هێزی دەوڵەت دیاریبکات لەبواری نێودەوڵەتیدا، بەو پێیەی کە کاریگەری ئەم سەرچاوانە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی دیکە و لەکاتێکەوە بۆ کاتێکی دیکە دەگۆڕێت. سەبارەت بە سەرچاوەکانی هێز دەتوانین لە پێنج کۆمەڵەدا دیاریبکەین:

1. کۆمەڵەی سەرچاوە سروشتییەکان: کە خاك و داهات و دانیشتوان لەخۆدەگرێت.

2. کۆمەڵەی سەرچاوە ئابورییەکان: کە ئاستی پیشەسازی و تەکنیکی (تەکنەلۆژی) لەخۆدەگرێت.

3. کۆمەڵەی سەرچاوە سیاسیەکان: کە یەکڕیزی، سەرکردایەتی، لێهاتویی، دبلۆماسییەت و سروشتی رژێم لەخۆدەگرێت.

4. کۆمەڵەی سەرچاوە سەربازییەکان: کە ئاستی سەربازی و توانای ستراتیژی لەخۆدەگرێت.

5. کۆمەڵەی سەرچاوەی بەها فەرهەنگییەکان یان پیرۆزەکان: کە ئاین، ئایدیۆلۆژیا، کولتور و بەها شارستانییەکان لەخۆدەگرێت.

ئەوەی لێرەدا مەبەستمە بیڵێم ئەوەیە، کە بە پلەی یەکەم

سعودیە و دواتر میسر و عێراق و تەنانەت تورکیاش خاوەنی سەرچاوەکانی هێزن، بەڵام تەنها ئەو سەرچاوانە نییە، کە دەوڵەتێك دەکاتە دەوڵەتێکی زلهێز، بەڵکو لەگەڵ بوونی سەرچاوەکانی هێز ئەوە چۆنیەتی بەڕێوەبردنی ئەو سەرچاوانەیە، دەوڵەتێك دەکاتە دەوڵەتێکی بەهێز، باشترین نمونە لەسەر ئەو دەوڵەتەش ئێرانە، سەرباری گەمارۆیەکی ئابوری، کە لە ساڵی 1979وە خراوەتە سەری و ساڵ لەدوای ساڵ توندترکراوەتەوە، سەرباری شەڕێکی هەشت ساڵە لەگەڵ عێراق و سەرباری ژمارەی کەمی شیعە بە بەراود بە سوننە، توانیویەتی لە زیاد لە بەرەیەکدا لەگەڵ سعودیە لەشەڕدا بێت و لەهەر یەك لەو بەرانەشدا سەرکەوتن بەدەستبهێنێت.

هەڵوێستی نوێی ئەمریکا

ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ئەو توانایەی جارانی نەماوە و ماندو و شەکەت بووە لە جەنگەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و لەبەر کێشە سیاسی و ئابورییەکانی خۆی، ئیدی ناپەرژێتەسەر ئەوەی، کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەشدارییەکی یەکلاکەرەوەی کێشەکانی هەبێت. پاشەکشێی ئەمریکا لەسەر ئاستی جیهان بە گشتی و خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بە تایبەت (نمونەی ئەفغانستان، سوریا و عێراق) ئەو گریمانەیە بەهێزدەکەن، کە ئیدی ناکرێت بەردەوامبین لەسەر پشتبەستن بە ئەمریکا. قبوڵکردنی ئێرانێکی ئەتۆمیش لە لایەن ئەمریکاوە سەرەتایەکە بۆ ئەوەی، ئیدی لەمەودوا ئەوە ئێران دەبێت، شەڕەکانی ئەمریکا بەڕێوەدەبات بەوەکالەت لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و بەرژەوەندییەکانی دەپارێزێت. هەوڵی سەرەکی

ئەمریکاش چڕدەبێتەوە لە دڵنیاکردنەوەی هاوپەیمانە دێرینەکانی لەوەی، کە پێویست ناکات ترسیان هەبێت لە ئێرانێکی ئەتۆمی.

لە دوای هەڵبژاردنی (حەسەن موسەوی) وەك سەرۆك كۆماری نوێی ئێران، پەیوەندییەکانی نێوان ئەمریکا و ئێرانیش ئیدی پێی نایە قۆناغێکی نوێوە، لەبەرئەوەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ئێرانی بە باشترین بژاردە دانا بۆ روبەڕوبوونەوەی بنەماخوزای ئەلقاعیدە و ئیخوان موسلمین و رێکخراوی داعش لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و دواتر پاراستنی بەرژەوەندییەکانی لە ناوچەی کەنداوی فارس. جگە لەو ئامانجە سەرەکییە، ئەمریکا مەبەستێتی کە ئێران دوربخاتەوە لە روسیا و چین و ئەو هاوپەیمانێتیەی نێوانیان هەڵبوەشێنێتەوە.

ئامانجەکانی ئێران

1. دەستگرتن بە سەر ئەو ناوچانەی، کە تاران پێیوایە جێی هەژمونی ئەو بوون بە پێی مێژو، بە تایبەت لە یەمەن و کەنداودا، ئامانجی پشتپەردەش بریتییە لە زیندوکردنەوەی سەروەریەکانی ئیمپراتۆریەتی فارسی.

2. پشتیوانیکردنی حوسییەکان لە یەمەن بۆ دروستکردنی هەڕەشەیە لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی وڵاتانی کەنداو بە گشتی و سعودیە بە تایبەتی و گەمارۆدانی کەنداو لە سەرجەم ئاڕاستەکانەوە: لە رۆژهەڵاتەوە عێراق، لە باکورەوە سوریا و لوبنان، لە باشورەوە یەمەن.

3. دروستکردنی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستێکی ئیسلامی نوێ لە ناوچەکەدا، وەك جێگرەوەیەك بۆ پڕۆژەکەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی

ئەمریکا لە دوای داگیرکردنی عێراق لە ساڵی 2003، کە تیایدا بانگەشەی بۆ خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە دەکرد.

دەرەنجام

کۆماری ئیسلامی ئێران دوای شۆڕشەکەی لە ساڵی 1979 ئەوەی رەتکردۆتەوە، کە دان بە سیستمی نێودەوڵەتیدا بنێت و سیاسەتی (نە رۆژهەڵات و نە رۆژئـاوا)ی هەڵبژارد، لە بەرامبەردا لە لایەن رۆژئاواوە بە رابەرایەتی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا گۆشەگیرخرا و گەمارۆیەکی ئابوری توندی خرایەسەر. سەرباری شەڕی هەشت ساڵە و گەمارۆی ئابوری، گۆشەگیری سیاسی و فشاری ناوخۆ، ئێران توانی لەسەر ئاستەکانی سیاسەت (ناوخۆ و دەرەوە)، ئابوری، زانست و هونەر هەنگاوی بەرچاو بنێت و لەو گۆشەگیرییە سیاسییەی بێتەدەرەوە و قسەی یەکەم و کۆتا بکات لە ململانێکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا. بە پێچەوانەوە وڵاتانی عەرەبی بە رابەرایەتی سعودیە سەرباری نەبوونی کێشە لەگەڵ ئەمریکا و ئیسرائیل و سەرەڕای نەبوونی گەمارۆی ئابوری لە پاشەکشێدان و روەو ئەوە دەچن، کە پێگەی سیاسی خۆیان لەدەستبدەن.

بەشی شەشەم
ڕۆڵی ئێران لە عێراق

پێشەکی

گۆڕانکارییە نوێکانی عێراق لەدوای ساڵی 2003وە و فۆڕمگرتنی پێکهاتەی دەوڵەتێکی نوێ لە دەرەنجامی هێرشی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و ڕوخاندنی ڕژێمی بەعس لە عێراق، کاریگەری زۆری لەسەر ئاسایشی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و بە تایبەت ئێران دروستکرد. لەدوای ساڵی 2003وە، کۆماری ئیسلامی ئێران بە ئەندازەیەك توانی بخزێتە ناو عێراقەوە، کە ئیدی ئەستەمە قسەکردن لەسەر گۆڕانکارییە سیاسیەکانی عێراق بەبێ باسکردن لە ڕۆڵی ئێران تیایدا، ئەو ڕۆڵبینینەی ئێرانیش لەناو عێراق ئەوەندەی پەیوەندی بە هەلومەرجی گونجاوی نێودەوڵەتییەوە هەبوو، هێندە پەیوندی بە بەهێزیی ئێرانەوە نەبوو. گۆڕانە سیاسییە نوێکان لە عێراقدا هەلی گەورەیان خستە بەردەم ئێران، بەڵام لە هەمانکاتدا هەڕەشەشیان لەسەر ئاسایشی ئێران دروستکردوە، بەوپێیەی کە زەمینەی جێگیربوونی دەوڵەتە زلهێزەکانی فەراهەمکرد لە نزیك سنوری ئێرانەوە.

ئێران لەدوای ساڵی 2003وە بە بەردەوامی پشتیوانی لە حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی عێراق کردوە و بەشێوەیەك لە شێوەکان بوونێکی سەربازی بەهێزی هەیە لە عێراق و بێگومان سودمەندی یەکەمە لەو پارە زۆرەی دێتە ناو عێراقەوە، بەوپێیەی عێراق لە چوارچێوەی ئاسایشی نەتەوەیی ئێراندایە و لە لایەکی دیکەوە بە یەکێك لە وڵاتانی کەنداو دادەنرێت.

داگیرکردنی عێراق

دوای ساڵی 2003 و کۆتاییهێنان بە رژێمی بەعس، ئێران ستراتیژێکی رونی تۆخی دیاریکرد نەك تەنیا سەبارەت بە عێراق، بەڵکو بۆ تەواوی ناوچەکە و کاری لەسەر جێبەجێکردنی ئەو ستراتیژە کرد لە چوار قۆناغدا:

1. قۆناغی یەکەم: هاوکاریکردنی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بۆ داگیرکردنی عێراق و روخاندنی رژێمەکەی سەدام حسێن.

2. قۆناغی دووەم: جێگیرکردنی دەسەڵاتی ئێران لەناو عێراقدا.

3. قۆناغی سێیەم: داواکردنی پاشەکشێی هێزەکانی ئەمریکا لە عێراق و پیادەکردنی گوشاری جۆراوجۆر لەو بارەوە.

4. قۆناغی چوارەم: بەکارهێنانی عێراق وەك هێڵی بەرگری پێشەوە و سەکۆیەکی پەلهاویشتن بە ئاڕاستەی کەنداو.

پاڵنەرەکانی ئێران بۆ رۆڵبینین لە عێراق

1. دەروازەی ئابوری: بەو پێیەی کە ئێران بەهۆی گەمارۆی ئابورییەوە لەژێر گوشارێکی ئابوری سەختدا بوو، عێراق لەڕوی ئابورییەوە دەروازەیەکی باش بوو بۆ بوژانەوەی ئابوری ئێران.

أ. ئاستی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوان عێراق و ئێران لە ساڵی 2014، نزیك بە 12 ملیار دۆلار بووە و پێشبینیدەکرێت لە ساڵانی داهاتودا بگاتە زیاتر لە 22 ملیار دۆلار.

ب. تێپەڕبوونی هێڵی گواستنەوەی گازی سروشتی ئێران بۆ سوریا بەناو خاکی عێراقدا. ئەم گرێبەستە 10 ملیار دۆلارییە ئەو دەرفەتە دەداتە ئێران تا گازی وێستگەی پارسی باشور بداتە عێراق و سوریا و کڕیارەکانی دیکەی وەك لوبنان و ئەردەن و وڵاتە ئەوروپییەکان. ئێران بە دروستکردنی ئەم هێڵە، کە درێژییەکەی دەگاتە 1500 کیلۆمەترە، دەتوانێت رۆژانەی 25 ملیۆن مەتر چوارگۆشە گاز هەناردەی عێراق بکات. ئێران لە دوای روسیا بە پلەی دووەم دێت لە یەدەگی گازی جیهانیدا، هەرچەند ئەم وڵاتە ئێستا زۆرینەی بەرهەمی گازی خۆی، کە دەگاتە 600 ملیۆن مەتر چوارگۆشە، لەناوخۆیدا بەکاردەهێنێت.

ج. ساغکردنەوەی کاڵای ئێرانی لەناو بازاڕەکانی عێراق بە گشتی و هەرێمی کوردستان بە تایبەتی.

د. هاتنی بە لێشاوی هێزی کار لە ئێرانەوە بۆ عێراق.

2. پاراستنی مەزارگە پیرۆزەکان: لە کاتی بوونی (ئەبوموسعەب زەرقاوی) و ئێستاش بوونی رێکخراوی داعش، چەندجارێك مەزارگە پیرۆزەکانی شیعە لە عێراق کرانە ئامانج، ئەمەش بە یەکەمین پاڵنەری فەرمی دانرا بۆ رۆڵبینینی ئێران-عێراق.

3. بوون و هەڕەشەی تیرۆر: لەڕێگەی روبەڕوبونەوەی تیرۆری سەرەتا رێکخراوی ئەلقاعیدە و دواتر رێکخراوی داعش، بەهانەیەکی باش کەوتە دەست ئێران تا لە دەوڵەتێکەوە، کە پشتیوانی تیرۆر دەکات، ببێتە دەوڵەتێکی دژە تیرۆر.

4. سەکۆی هەڵدان: عێراق پردی پەڕینەوەی ئێرانە بۆ سوریا، لوبنان، ئەردەن و دواتر وڵاتانی کەنداو.

5. دەرچون لە گۆشەگیری سیاسی: بە دروستبوونی دەوڵەتێکی دیکەی شیعەی هاوسنور لەگەڵ ئێران، ئێران دەتوانێت لە گۆشەگیری سیاسی بێتەدەرەوە و کاریگەری زیاتر دابنێت لەسەر ناوچەکە.

6. سروشتی ژینگەی لەباری عێراق: ژینگەی عێراق لە روەکانی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابوری، ئاسایش زەمینەیەکی لەباری بۆ ئێران رەخساند بۆ بوونی لەناو عێراقدا، بەو پێیەی کە زۆرینەی پارتە سیاسیە باڵادەستەکانی عێراق لەژێر هەژمون و دەسەڵاتی ئێراندا بوون.

عێراق و ئێران پێش ساڵی 2003

ئێران و عێراق سنورێکی وشکانی فراوانە، کە دەگاتە (1456کم) و عێراق تاقە وڵاتی عەرەبییە، کە ئێران بە وڵاتانی عەرەبییەوە دەبەستێتەوە. لە دوای ساڵی 2003وە یەکەمین دەرفەتی زێڕین بۆ ئێران دروستبوو تا پەلبهاوێت بۆ وڵاتانی دیکەی کەنداوی فارس. ئێران و عێراق دوو وڵاتن، کە دانیشتوانەکەیان لە پێکهاتەی نەتەوەیی، رەگـەزی، ئاینی و مەزهەبی جۆراوجۆر پێکهاتون، کە هەندێکیان یارمەتیدەرن بۆ پەیوەندییەکی باش لەنێوانیاندا و هەندێکی تریان رێگرن لەبەردەم گرتنەبەری سیاسەتێکی هاوسێیەتی دۆستانە. گرنگترین کێشەکانیشیان بەر لە ساڵی 2003، بریتیبوون لە:

1. کێشەی سنوری: دیارترین کێشەی زیندوی نێوان هەردوولایە و مێژوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ جەنگی چاڵدێران لە ساڵی 1514.

2. کێشەی ئاو: بەشی زۆری ئەو لق و روبارانەی، کە دەڕژێنە روباری دیجلەوە لە خاکی ئێرانەوە سەرچاوەدەگرێت وەك زێی گەورە، زێی بچوك، سیروان، ئەڵوەن، کنجان، قۆرەتو و کارون و ...هتد،

که لە بەرژەوەندی ئێرانە. ئەمەش وەك فشارێك لە لایەن ئێرانەوە بەکارهێنراوە بەرامبەر عێراق.

3. جەنگی کەنداوی یەکەم 1980–1988 لەنێوان ئێران و عێراق: جەنگی کەنداوی یەکەم بە درێژترین جەنگی نێوان ئەم دوو وڵاتە دادەنرێت، کە تێیدا نوێترین و پێشکەوتورین چەکی خۆرئاوایی و خۆرهەڵاتی تێدا بەکارهێنرا.

4. دۆزی کورد: دۆزی کورد رۆڵێکی گرنگی هەبووە لە دیاریکردنی پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و ئێران، ئەم رۆڵەش بە تەواوەتی لە جەنگی هەشت ساڵەدا بەدیارکەوت، کاتێك هەر یەك لەم دوو وڵاتە هەوڵیدەدا سود لە پارتە کوردییە ئۆپۆزسیۆنەکانی وڵاتەکەیان وەرگرێت.

عێراق و ئێران پاش ساڵی 2003

دوای داگیرکردنی عێراق لە لایەن ئەمریکاوە و شکستی سەدام، بەرپرسانی ئێران یەکەم هەنگاوی کاریگەرانەی خۆیان بۆسەر ستراکتۆری سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابوری عێراق هاویشت، کە پێکهاتبوو لە سێ ناسنامەی دابەشبوو بە سەر سێ ناوچەی جیاوازدا.

گۆڕانکارییە سیاسییە نوێکانی عێراق هۆکاربوو بۆ دووبارە پێناسەکردنەوەی رۆڵی عێراق لە سیاسەتی دەرەوەی ئێراندا. لەماوەی (40) ساڵی رابردودا، عێراق گەورەترین هەڕەشە بووە بۆ سەر ئاسایشی ئێران. گۆڕانە ریشەییەکان لە عێراقدا هۆکاربوون بۆ ئەوەی، کە عێراق لە سەرچاوەیەکی هەڕەشە و لەمپەرێك لەبەردەم فراوانخوازییەکانی ئێران، ببێتە سەکۆیەك بۆ فراوانخوازییەکانی ئێران لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا. ئازادکردنی عێراق

لەلایەن سوپای ئەمریکاوە، ئێرانی خستە سەر دوڕیانێك، لە لایەك ئێران خۆی لە گەمارۆی هێزەکانی ئەمریکادا دەبینییەوە و لە لایەکی دیکەشەوە ئەمریکا گەورەترین دوژمنی ستراتیژی ئێرانی لە ناوچەکەدا روخاند، کە بریتیبوو لە رژێمی بەعس و گەورەترین هەلی لەبەردەم ئێراندا دروستکرد بۆ بەهێزکردنی پێگەی خۆی لە عێراقدا، بەوپێیەی عێراق بە پێچەوانەی ئەفغانستانەوە، کە شیعە تیایدا کەمینەیە، خاوەنی زۆرینەیەکی شیعەیە و زۆربەی زۆری سەرانی دەوڵەتی عێراق سەردەمانێك لە ئێران بوون و کەم تا زۆر کەوتبوونە ژێر کاریگەری دەسەڵات لە ئێراندا.

بوونی هەوادارانی ئێران لە دەسەڵاتە نوێکەی عێراقدا

یەکێکی دیکە لەو خاڵانەی، کە پێگەی ئێرانی لەناو عێراقدا بەهێزکرد، گەیشتنە دەسەڵاتی کەسانێك بوو، کە سۆز و ئارەزویان بەلای ئێراندا بوو.

هەڵبەتە نابێت ئەوە لەیادبکەین، کە ئەمە بۆ یەکەمینجارە دەوڵەتێکی عەرەبی دەبێتە هاوسێی ئێران، کە تێیدا شیعەکان پێگە و پلەوپایەیەکی بەرزییان هەیە. ئەم روداوە بۆ ئێران سەرەتایەك بوو بۆ لەدایکبوونی دەوڵەتێکی شیعەی دیکە لەسەر ئاستی نێونەتەوەیی، دوای ئەوەی کە بەشێوەیەکی فەرمی تەنها یەك دەوڵەتی شیعە هەبوو لە جیهاندا.

بوونی زۆرینەی شیعە لە عێراقدا، کە رێژەیان دەگاتە سەرو (60%) و بوونی پەیوەندی دێرین لەنێوان شیعەکانی عێراق و ئێران، باشترین هەل دەخەنە بەردەم ئێران بۆ دەستخستنە ناو کاروباری عێراقەوە.

دروستبوونی دەوڵەتێکی شیعەی نوێ لە ناوچەکەدا، دەتوانرێت

بە سەرەتایەك دابنرێت بۆ هێنانەدەرەوەی ئێران لە گۆشەگیری و زیاترکردنی ئاسایشی نەتەوەیی ئێران و دروستکردنی کاریگەری لەسەر هاوسەنگی هێز لە بەرژەوەندی ئێران و خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا.

لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، دوو دەوڵەت بوونی نییە، بە ئەندازەی عێراق و ئێران هەست بە نزیکایەتی بکەن. دەتوانرێت ئێران وەك سەرچاوەی کۆبوونەوەی شیعەکانی جیهان سەیربکرێت و عێراقیش بە بنکەی دروستبوونی شیعە، سەرباری ئەوەی کە زۆربەی مەزارە پیرۆزەکانی شیعە دەکەوێتە ناو خاکی عێراقەوە.

دەبێت ئەوەش لەبەرچاوبگرین، کە شیعەکانی عێراق تەنها لە نەتەوەی عەرەب نین، بەڵکو نزیکەی (1.500.000) شیعەی کورد و نیوەی تورکمانەکانی عێراقیش شیعەن. ئەمە لەڕوی ئاینزاوە، لەڕویەکی دیکەوە زۆرێك لە کوردەکانی عێراق لەڕوی رۆشنبیرییەوە پێیان وایە، کە پەیوەندییەکی توندوتۆڵتریان هەیە لەگەڵ کوردستانی ئێراندا و قسەکردنیش بەزمانی فارسی بۆ کوردەکانی عێراق، بە کارێکی زۆر ئاسان دادەنرێت.

هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراق بە پێچەوانەی بۆچوونی باوەوە، بووە هۆی بەهێزکردنی پێگەی ئێران لە ناوچەکەدا، بوونی زۆرینەیەکی شیعە و سنورێکی دورودرێژ لەگەڵ عێراق ئەو هەلەی بۆ ئێران رەخساند تا زیاتر بتوانێت نمایشی هێزی خۆی بکات لەناو عێراقدا.

ئێران لەدوای 2003وە کاری لەسەر ئەوە کرد، کە دەسەڵات بەدەست زۆرینەی شیعەکانی عێراقەوە بێت، تا بتوانن رژێمێکی جێگیر لەڕوی سیاسییەوە لە عێراق دروستبکەن و دەسەڵات بەڕێوەببەن بۆ ئەوەی لە لایەك بیسەلمێنێت، کە تەنها شیعەکانن بە

باشی دەتوانن دەسەڵات لەناو عێراقێکی فرەمەزهەبدا بەڕێوەببەن و لە لایەکی دیکەوە بتوانێت بەو شێوەیەی، کە خۆی دەخوازێت عێراق بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆی بەکاربهێنێت.

گرفتەکانی ئێران لەناو عێراق

1. بەهێزبوونی هەژمونی ئەمریکا لە خۆرهەڵات: یەکێك لە دەرەنجامەکانی هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراق، بەهێزکردنی سیستمی نوێی جیهان و ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بوو بەپێی هەژمونی ئەمریکا. ئەمریکا لە هەوڵی ئەوەدا بوو کە جیهان بەرەو سیستمی تاك جەمسەری ببات و هاوکات توانای بەرگریکاری روسیا، چین و ئەوروپا لاوازتر بکات و هاوکات رۆڵی هێزەکانی وەك ئێران، هندستان و سعودیە کەمتر بکاتەوە.

2. لاوازکردنی پێگەی ئێران لە دەرەنجامی گەمارۆدانی لە لایەن ئەو دەوڵەتانەی، کە تامەزرۆی دروستکردنی پەیوەندین لەگەڵ ئەمریکادا. ئێران لەئێستادا لە لایەن دەوڵەتانی وەك (پاکستان، ئەفغانستان، ئازەربایجان و تورکیا)وە گەمارۆدراوە.

3. بەر لە هێرشکردنی عێراق بۆسەر کوەیت، تەرازوی هێز لە کەنداوی فارسدا لەسەر بنەمای هاوسەنگی هێز لەنێوان هەر سێ هێزی ئێران، عێراق و سعودییە بوو. هێرشی عێراق بۆ کوەیت و دواتر شکانی ئەم وڵاتە لە بەرامبەر هێزی هاوپەیمانانداا، هۆکاربوو تا ئەمریکا راستەوخۆ لە ناوچەکە بوونی هەبێت، بەم پێیە هاوسەنگی هێز لە ناوچەکەدا روەو ئەوە دەڕوات کە سێکوچکەی «ئەمریکا، سعودیە و عێراق» لە لایەك و «ئێران» لە لاکەی دیکە بێت.

4. پەیوەندییەکانی ئیسرائیل و عێراق هەڕەشەیەکە بۆ سەر

ئێران: کەوتنی عێراق دەستکەوتێك بوو بۆ ئیسرائیل، لەبەرئەوەی عێراق نیو سەدە لەبەرەی دژ بە ئیسرائیلدا بوو لە ناوچەکەدا. بەم پێیە دەتوانرێت پێشبینیبکرێت کە بە کۆتاییهاتنی جەنگ لە عێراق و سەرکەوتنی ئەمریکا، پێگەی ئیسرائیل لە ناوچەکەدا بەهێزتر دەبێت.

5. جێگیربوونی سیستمی فیدراڵی لە عێراق: بە جێگیربوونی سیستمی فیدراڵی لە عێراقدا، بەرژەوەندییەکانی ئێران لە ناوچەکەدا دەکەوێتە ژێر مەترسییەوە.

6. کاریگەری سەربەخۆیی کوردەکانی عێراق لەسەر ئێران: جێگربوون و بەرەوپێشچوونی ئەزمونی بەڕێوەبردنی دەسەڵات لە هەرێمی کوردستاندا، هەڕەشەیەکە لەبەردەم ئێراندا بەوپێیەی کە ڕەنگە ببێتە هاندەرێك بۆ کوردستانی ڕۆژهەڵات تا ئەوانیش چاو لە هەرێمی کوردستانی عێراق بکەن و ئەو ئەزمونە دووبارەبکەنەوە.

7. بەهێزبوونی حەوزەی زانستی نەجەف و لاوازبوونی پێگەی حـەوزەی زانستی قـوم: پێگەی حـەوزەی زانستی قوم لە کاتی بەدەسەڵات گەیشتنی ڕەزا شادا، ئەو کاتە بەهێزبوو کە ئایەتوڵڵا نائینی لە نەجەفەوە کۆچیکرد بۆ قوم بە هۆی دەسەڵاتی عوسمانییەکان و بوونی ئینگلیزەکان لە ناو عێراقدا. لەڕوی مێژوییەوە ئێران سەنتەری ئاینی شیعە نەبووە، بە پێچەوانەی عێراقەوە، کە بە هۆی بوونی ئارامگای دوو پێشەوای گـەورەی شیعەکان واتە (ئیمام عەلی) و (ئیمام حسین)، ئەو هەلەی بەدەستهێناوە، کە ببێتە سەنتەری ئاینی شیعە لە جیهاندا. کەربەلا و نەجەف هەر لە کۆنەوە جێگەی پڕبایەخ بووە لە لای ئەو کەسانەی لە بواری لێکۆڵینەوە و خوێندن لە بواری شیعەگەریدا کاریان کردوە، بەڵام ئێران تەنها دوای هاتنی سەفەوییەکان بەو شێوەیە بووە. دوای ساڵی (1970) و بە هۆی ئازار

و ئەشکەنجەدانی شیعەکانی عێراقەوە کەسە دیارەکان رویان لە ئێران کرد، بەڵام بە روخاندنی رژێمی سەدام حسین، دووبارە نەجەف وەك یەکەمین شاری پیرۆزی شیعە میانڕەوەکان لەدایکبۆوە و لەبەرامبەر قوم وەستایەوە، کە لەدوایساڵی (1969)وە بە یەکێك لە سەنتەرە بەناوبانگەکانی شیعە دادەنرا لە جیهاندا. ئەم رەوشە هەڕەشەیەکی جیدییە بۆ سەر پێگەی ئێران وەك تاکە مەڵبەند بۆ ئاینی شیعە لە جیهاندا. لەڕاستیدا عێراق دەتوانێت گەورەترین رۆڵ ببینێت لە گێڕانەوە شیعە بۆ جیهانی عەرەب، بەتایبەت گەر عێراق بتوانێت رژێمێکی دیموکراتی دامەزرێنت. پێویستە ئەوەش لەیادنەکەین کە رێژەیەکی زۆر لە شیعە لە لوبنان، کوەیت، بەحرەین و سعودیە هەیە، بەم پێیە لە درێژ ماوەدا ململانێیەکی سەخت دروستدەبێت لەنێوان حەوزە زانستیەکانی قوم و نەجەف بۆ زیاتر راکێشانی شیعەکان بەلای خۆیاندا.

8. بەهێزبوونی دیدگای میانڕەوی حکومەتی شیعەی نەجەف و لاوازبوونی پێگەی دیدگای حکومەتی شیعەی قوم: حەوزەی زانستی لە نەجەف زیاتر مەیلی بە لای لێکۆڵینەوە و بەشدارینەکردنە لە کاری سیاسیدا. (ئایەتوڵڵا سیستانی)، کە لە دیارترین شاگردەکانی (ئایەتوڵا خوئییە)، پێگەیەکی بەهێزی هەیە لەناو شیعەکانی کەنداوی فارس، هندستان، پاکسان، لوبنان، وڵاتە ئەوروپی و ئەمریکییەکاندا. ئایەتوڵا سیستانیش هەروەك (خوئیی) باوەڕیوابوو، ئەگەر رۆحانییەت بەشێوەیەکی راستەوخۆ بێتە ناو سیاسەتەوە زیانی پێدەگات، لەبەرئەوەی رۆحانییەت پێویستە تەنها کاری رێنوێنی ئاینی دەسەڵات و خەڵك بکات. بەم پێیە شیعەکانی عێراق حەز بە دووبارەکردنەوەی تاقیکردنەوەی ئێران ناکەن لەناو عێراقدا.

9. کاردانەوەی سوننەکان و ئاڵۆزیی پەیوەندیی نێوان ئێران و وڵاتە عەرەبییەکان: هەروەك دیارە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ئامادەیی وەرگرتنی دووەمین وڵاتی شیعەی نییە لە ناوچەکەدا، لەڕاستیدا ئەم هەوڵەی ئێران بۆ دروستکردنی دەوڵەتێکی دیکەی شیعە لە ناوچەکەدا دەبێتە هۆی زیندوکردنەوەی ململانێ کۆنەکانی نێوان شیعە و سونەکان.

10. ئەگەرەکانی بوژانەوەی بیری ناسیۆنالیستی لە عێراق و سەرکەوتنی شیعە عەلمانییەکان: لەناو زۆربەی عێراقییەکاندا ئەو بۆچوونە باوە، کە دەڵێت عێراق هەمیشە پشتیوانی شیعەکانی ئێران بووە، بەڵام شەڕی ئەم دوو وڵاتە لەساڵی (1980)، ئەو بۆچوونەی کاڵترکردەوە، بەو پێیەی شیعەکانی عێراق لە کاتی شەڕی هەشت ساڵەدا پێکهێنەری سەرەکی سوپای عێراق بوون لە دژی ئێران. پێدەچێت ناسیۆنالیزمی نوێ گرنگترین بەش لە ناسنامەی عێراقی نوێ پێکبهێنێت و شیعەکان دەستپێکەری بیری ناسیۆنالیستی نوێ بن لە عێراقدا. ئێران لە شەڕی هەشت ساڵەدا لە هەوڵی ئەوەدابوو، کە شیعەکانی عێراق بەتایبەت کەسە ئاینییەکان دوربخاتەوە لەوەی، کە دوژمنایەتی بکەن، لە کاتی ئێستاشدا پێدەچێت ئێران کار بۆ هەمان ئامانج بکات و لە هەوڵی دروستبوونی عێراقێکدا بێت، کە توانای ململانێکردنی ئێرانی نەبێت. بە بۆچوونی (داود هرامیداس): (تەنانەت گەر حکومەتێکی لەسەدا سەد شیعە لە عێراقدا دروستبێت، تەنها دوای تێپەڕینی مانگی هەنگوینی پەیوەندییەکەیان، یەکەمین ئەزمونی ململانێ دێتەئاراوە، ئێمە ئەم ئەزمونەمان لە پەیوەندیی ئەم وڵاتانەدا بەدیکردوە: چین و یەکێتی

سۆڤێت، ڤێتنام و چین، کەمبۆدیا و ڤێتنام، تێکڕای ئەم دەوڵەتانە، کە سۆسیالست بوون گەڕانەوە سەر بنەچەی مێژویی خۆیان و تەنانەت لە دژی یەکتریش کەوتنە دۆخی شەڕەوە، نمونەیەکی دیکە لەم بارەوە حزبی بەعسی سوریا و عێراقە، کە یەك ئایدیۆلۆژیایان هەبوو، بەڵام لە هەمانکاتدا لەگەڵ یەکیتریشدا ناکۆك بوون).

11. بایەخدانی ئەمریکا بە رێکخراوە نەیارەکانی ئێران لەناو عێراقدا: یەکێکی دیکەیە لەو تەنگژانەی کە روبەڕوی ئێران دەبێتەوە لەناو عێراقدا، هەستانی ئەمریکایە بە کۆمەك و مەشقکردن بە گروپە نەیارەکانی ئێران لەناو عێراقدا وەك موجاهدینی خەڵق، حزبی دیموکرات، کۆمەڵە و پژاك. هەڵبەتە ماوەی دەیان ساڵە کە ئێران و عێراق هەڵدەستن بە داڵدەدان و یارمەتیدانی رێکخراوە نەیارەکانی یەکتری و بەکارهێنانیان وەك کارتێکی فشار. بەو پێیەی کە ئێستا عێراق لە توانایدا نییە بە تەواوەتی کۆنترۆڵی مەرزەکانی بکات، هەمیشە ئەو ئەگەرە لەئارادایە، کە پەیوەندیی ئەم دوو وڵاتە بە هۆی چالاکی ئەو پارت و رێکخراوانەوە تێکبچێت.

نەخشەی ئێران بۆ عێراق

لەدوای ساڵی (2003)وە ئێران لەڕێگەی پڕۆگرامێکی نەخشە بۆداڕێژراوەوە کاردەکات بۆ کارکردنە سەر سیاسەت و کۆمەڵگەی عێراق لە چەند رویەکەوە بە مەبەستی ئەوەی عێراقێك دروستبێت کە:

1. کاریگەری نەبێت لەسەر بەرژەوەندییە ستراتیژییەکانی ئێران.

2. ئاسایش لەسەر سنورەکانی رۆژئاوای بەرقەرار بێت و نائارام نەبێت.

3. توانای ئەمریکا و نەیارەکانی دیکەی وەك ئیسرائیل تیایدا سنوردار بکات.

4. لە داهاتودا نەبێتە مایەی هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئێران.

5. ببێتە سەکۆیەك بۆ دانانی کاریگەری لەسەر کەنداوی فارس بەتایبەتی و خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بە گشتی.

رەوشی کارکردن

ئێران پرۆگرامێکی تۆکمەی داڕشتوە بۆ کارکردن لەسەر عێراق بە چەند ئاڕاستەیەك لەوانە:

1. بوونی سەربازی و هێزەکانی حەشدی شەعبی: یەکە سەربازییە شیعەکان هەندێکیان لەدوای داگیرکردنی عێراقەوە هاتن لە لایەن ئەمریکاوە و هەندێکی دیکەشیان زۆر زوتر بوونیان هەبوو لەناو عێراقدا وەك فەیلەقی بەدر، کە لە ساڵی 1981 دامەزرا. زۆرینەی ئەم یەکە سەربازییانە پشت بە چەك و پارەی ئێران دەبەستن؟ هێزەکانی حەشدی شەعبی زۆرینەی ئەو یەکە سەربازییانە پێکدەهێنن، کە لە لایەن ئێرانەوە پشتیوانی لێدەکرێت. حەشدی شەعبی رەنگە هۆکاری دروستبوونی، وەڵامدانەوەی پێداویستییەکی مێژویی بێت، کە لە دروستبوونی داعشدا خۆی بینییەوە. هێزەکانی حەشدی شەعبی بەپێی دیدی زۆرێك لە رێکخراوە جیهانییەکان و بە گوێرەی لێدوانی زۆرێك لە بەرپرسەکان، کۆمەڵە کارێکی توندوتیژ دەکەن هاوشێوەی ئەو کردەوانەی کە داعش دەیکات و زۆرینەشیان ئاڕاستەی سوننەکان دەکرێت، لەوانە گوللەبارانکردنی منداڵێك لە پارێزگای دیالە و روخاندنی زیاتر لە هەزار ماڵی سوننەکان و دەستدرێژیکردنە

سەر ئافرەت و چەندین کردەوەی دیکە. لە بودجەی ساڵی 2015، 60 ملیۆن دۆلار تەرخانکراوە بۆ دروستکردنی حەشدی شەعبی. بەشێوەیەکی گشتی هەر ئەندامێکی حەشدی شەعبی مانگانە بڕی 500 دۆلار وەردەگرێت و ئێستاش کە هێزەکانی حەشدی شەعبی شانبەشانی سوپای عێراق لە چەند بەرەیەکدا شەڕدەکات لە دژی رێکخراوی داعش. بە پێی هەندێك خەملاندن ژمارەی چەکدارەکانی حەشدی شەعبی دەگاتە نزیك بە 400 هەزار چەکدار.

2. ئابوری: عێراق 72%ی تێکڕای کاڵای ئێران هاوردەدەکات. هەروەها 70% توانای ئەندازیاری ئێران بەکاردەهێنێت. پەیوەندی ناهاوسەنگی ئابوری لەنێوان عێراق و ئێراندا هێشتا هەر لە بەرژەوەندیی ئێران بەردەوامی هەیە. بە گشتی ئێران بەرهەمەکانی نەوت و بەرهەمگەلێکی دیکە (ئۆتۆمبیل، خۆراك، پێداویستی ناوماڵ، خزمەتگوزاری هونەری و ئەندازیاری) هەناردەی عێراق دەکات. بەپێی هەندێك راپـۆرت هەناردەی ئێران بۆ عێراق لە ساڵەکانی 2012-2013 جگە لە نەوت گەیشتۆتە 6.3 ملیار دۆلار، واتە 19.3% لە تێکڕای هەناردەی ئێران. ئەم رێژەیە ساڵی رابردو کەمبۆوە، بەڵام پێشبینیدەکرێت، کە بۆ ئەم ساڵ زیاتر بێت، بە تایبەت دوای ئەوەی کە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لەسەر دۆسێی ئەتۆمی لەگەڵ ئێران پێکهات. هەروەك باسمانکرد عێراق 72% تێکڕای کاڵاکانی ئێران هاوردەدەکات و بە هاوبەشی بازرگانی یەکەمی ئێران دادەنرێت. ئاستی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوان ئەو دوو وڵاتەدا لە ساڵی 2014 گەیشتە 13 ملیار دۆلار و پێشبینیدەکرێت، کە ئەو رێژەیە بەرزبێتەوە بۆ 20–25 ملیار دۆلار لەماوەی چەند ساڵی داهاتودا. ئەوەش کە

عێراقی لەسەر دەفرێك لە ئاڵتون پێکەشی بە ئێران کرد لەڕوی ئابورییەوە، دەرکەوتنی داعش بوو، ئەو ڕێکخراوەی کە دوای ئەوەی توانی دەستبگرێت بەسەر ناوچەگەلێکی بەرفراواندا لە عێراق و سوریا، ئەم دەرفەتانەی بۆ ئێران دروستکرد:

أ. دروستکردنی حەشدی شەعبی.

ب. دەستگرتنی ئێران بە سەر بازاڕی عێراقدا بەڕێژەی 17.5% لە دوای دەرکەوتنی داعشەوە، لەکاتێکدا کە پێش دەرکەوتنی داعش ئەو ڕێژەیە 13% بوو. دەستگرتنی داعش بەسەر چەند بەشێکی عێراقدا، ئاستی بوونی ئابوری تورکیا و سعودیەی کەمکردەوە، ئەمەش دەرگای ئاوەڵاکرد بەڕوی بازرگانە ئێرانییەکاندا.

ج. ئەو زیانانەی کە داعش بە عێراقی گەیاند لەڕوی ئابورییەوە، دەرفەتێکی دیکەی بۆ ئێران خوڵقاند تا وەبەرهێنان بکات. هەڵگرتنی سزا ئابوریەکان، تێچووی بەرهەمهێنان کەمتر دەکاتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئێران دەتوانێت ئاستی هەناردەکردنی بۆ عێراق بەرزتربکاتەوە لە ساڵی داهاتودا. بەپێی بۆچوونی ئەو شارەزایە تاران دەستیگرتوە بەسەر 80%ی بەرهەمەکانی شیرەمەنی، خۆراك، سیرامیك و چیمەنتۆ لە عێراق، هەروەها 16-25 کاڵا هەیە، کە ئێران قۆرخیکردوە بۆ خۆی. بەپێی بۆچوونی بەدەوی عێراق تا دێت زیاتر پشت بە ئێران دەبەستێت لەبواری بەرهەمهێنانی کارەبادا، بە تایبەت دوای پەلکێشانی داعش و زۆربوونی کێشەکانی عێراق بەهۆی نەبوونی کارەباوە. بە کورتییەکەی عێراق لە چنگی ئێران دەرناچێت لەڕوی ئابورییەوە.

3. ئاینزای شیعە: لەگەڵ سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی، ئێران

دەستیکردە جوڵە لەناو ئەو وڵاتانەی کە خاوەن پێکهاتەی شیعە بوون. عێراقیش یەکێك بو لەو دەوڵەتانە. ئێران هەوڵیدا، کە شیعەکانی عێراق رابکێشێت بە لای خۆیدا لەسەر بنەمای تیۆریی ولایەتی فەقیهـ کە خومەینی دایمەزراند. زۆرێك لە مەرجەعە شیعەکان لە عێراق پشتیوانییان لە ویلایەتی فەقیهی نەکردوە، ئەگەرچی لەو بارەوە هەڵوێستی سیاسی جیاوازییان هەیە لە ئێران. لەم تەوەرەدا کار لەسەر دوو خاڵ دەکرێت بەمشێوەیە:

أ. پارتی دەعوە: ئەم پارتە لە پەنجاکانی سەدەی پێشوەوە دامـەزراوە وەك هەوڵێك بۆ باشترکردنی دۆخـی موسوڵمانان، بیرمەند و مەرجەعی شیعەکان (محمەمەد باقر) سەدر رۆڵێکی دیاری هەبوو لە دروستکردنی ئەو پارتەدا. باقر سەدر چەند کتێبێکی نوسی لەمەڕ ئیسلام و پەیوەندی بە ئابوری و فەلسەفە و زۆر بواری زانستی دیکە. سەرەتای ململانێکردنی لەگەڵ دەسەڵات لە عێراق، دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی شەستەکان، کە هاوکات بوو لەگەڵ دژایەتیکردنی بەعس لەگەڵ پارتی دەعـوەی ئیسلامی، دوای ئەوەی کە هەستیکرد جەماوەری ئەم پارتە لە زیادبووندایە، هەر بۆیە هەستا بە ئەنجامدانی شەڕێکی راگەیاندن لەدژی ئەو پارتە ئەویش لەوەڵامدا خۆپیشاندانی رێکخست و داوای خستنی دەوڵەت و دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامی دەکرد. ئەمەش پاڵی بە رژێمی عێراقییەوە نا تا چەند ئەندامێکی پارتەکە بگرێت و دوای چەند ساڵێك چەند سەرکردەیەکییان لێ لەسێدارەبدات. دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی لە (1979)، پارتی دەعوە پشتیوانی خۆی دەربڕی بۆ شۆڕشی ئێران، بەڵام لە هەمانکاتدا مەرجەعیەتی خۆی پاراست لەناو عێراقدا. لەگەڵ دەستپێکردنی

شەڕی عێراق-ئێران، ئەو پارتە پشتیوانی لە ئێران کرد لە شەڕەکەی لە گەڵ عێراقدا، ئەمەش وای لە سەدام کرد، کە بڕیارێك دەربکات بە لەسێدارەدانی هەرکەسێك، کە ئەندامی ئەو پارتە بێت. لە سەروی ئەوانەشەوە کە لەسێدارەدران لە ساڵی 1980 محەمەد باقر سەدر و خوشکەکەی نور ئەلهودا بوو. دوای ئەوە هەندێك لە سەرکردەکان هەڵهاتن بۆ سوریا و هەندێکی دیکەشیان ئێران گرتنییەخۆ، لەوانە سەرۆك وەزیرانی پێشو نوری مالکی، کە لە ساڵی 1970وە پەیوەندی بە پارتی دەعوەوە هەیە. لێرەوە دەتوانین لە پەیوەندی نێوان پارتی دەعوە و ئێران تێبگەین، ئەو پارتەی بە هیچ شێوەیەك دانی نەناوە بە مەرجەعییەتی ویلایەتی فەقیهی لە ئێران، پشتیوانی ئێرانی بەدەستهێناوە تەنانەت دوای داگیرکردنی عێراق، ئەم پارتە لە ساڵی 2003وە تەنها پارتە، کە لە تەواوی خولەکاندا دەسەڵاتی بەدەستەوەبووە لە عێراقدا تا ئێستا، کە حکومەتەکەی حەیدەر عەبادییە.

ب. نوێنەری تایبەتی رابەری باڵای شۆڕش: وا باوە رابەری باڵای شۆڕشی ئێران هەستێت بە دانانی نوێنەری خۆی لەو وڵاتانەی شیعەی تێدایە، ئەرکی ئەو نوێنەرە بریتیدەبێت لە کۆکردنەوەی خومس و قسەکردن وەك نوێنەری رابەری باڵا و چەندین ئەرکی دیکە. لە عێراق نوێنەری عەلی خامنەیی رابەری باڵای ئێران کەسێك بوو بەناوی (محەمەد مەهدی ئەلئاسفی)، کە بە یەکێك لە دامەزرێنەرانی پارتی دەعوە دادەنرێت و لە لایەن سەرکردایەتی پارتی بەعسەوە داواکراو بوو، ئێران لەدوای شۆڕشی ئیسلامییەوە ئەم کەسەی لەخۆگرت و لە ساڵی 1980 بووە وتەبێژی فەرمی پارتی

دەعوە. لە ساڵی 1999 دەستی لە پارتەکە کێشایەوە، بە بیانوی ئەوەی کە سەرکردەکانی پارتەکە پابەند نابن بە بڕیارەکانی رابەری باڵا، کە ئەو کاتە بەو مانایە دەهات دەبێت سەرکردە سیاسییەکان پابەند و ملکەچی ویلایەتی فەقیهی بن. تا مانگی حوزەیرانی ئەمساڵ، ئاسفی نوێنەری رابەری باڵای شۆڕشی ئێران بوو لە عێراق. چەند رۆژێك لەمەوبەر نوسینگەی رابەی باڵا لە عێراق رایگەیاند، کە کەسێکی دیکەی بەناوی حسەینی موجتەبا دیاریکردوە وەك نوێنەری رابەری باڵا. ئەم دیاریکردنە دوای سەردانی جەواد زەریف، وەزیری دەرەوەی ئێران هات بۆ عێراق، کە تیایدا چاوی بە عەلی سیستانی کەوت. بە پێی هەندێك بۆچوون ئەو دیاریکردنە بە پێی رێککەوتنێك بوو لەگەڵ عەلی سیستانی، بەڵام ئەم بۆچوونە بۆمان پشتڕاست نەکراوەتەوە. بەشێوەیەکی گشتی نوێنەری رابەری باڵا ئەرکی کۆکردنەوەی زەکات و خومس لە ئەستۆ دەگرێت و لەڕوی سیاسی و فیقهییەوە بانگەشە بۆ رابەری باڵا دەکات. رابەری باڵا نوێنەری ئاشکرای هەیە لە عێراق، سوریا، یەمەن و لوبنان. دوای دیاریکردنی (حسەینی موجتەبا) هەندێك لە رۆژنامەکان باسیان لە هەندێك هەواڵ کرد لەسەر گەیشتنی شاندێك لە نوسینگەی رابەری باڵاوە بۆ شاری نەجەف تا حوسەینی بناسێنێت بە بەرپرسان لە حکومەتی عێراقی و چەند چاوپێکەوتنێك سازبکرێت لەگەڵ مەرجەعە ئاینییەکاندا. چاودێران پێیان وایە کە بەشێوەیەکی گشتی جۆرێك لە ململانێی مەرجەعەکان هەیە لەنێوان ئێران و عێراقدا، بە شێوەیەك، کە نەجەف و حەوزە زانستییەکەی بە سەرچاوەی

مەرجەعە گەورە عێراقییەکان دادەنرێت، حەوزەی زانستیی شاری قومیش بەسەرچاوەی مەرجەعە شیعەکان دادەنرێت لە ئێران و خامنەییش دەرچـوی ئەو مەرجەعەیە. ئەم دوو حەوزەیە لەم خاڵانەدا لێکجیاوازن:

أ. مەرجەعەکانی قوم باوەڕیان بە ویلایەتی ڕەهای فەقیهی هەیە، لە کاتێکدا کە گەورە مەرجەعەکانی نەجەف، لەوانە عەلی سیستانی لەگەڵ ئەو دەسەڵاتە ڕەهایەی ویلایەتی فەقیهیدا نین و چەندینجار دژایەتی خۆیان دەربڕی لەسەر دەستێوەردانی ئێران لە سوریا و عێراق و بۆ ئەو کارە خامنەیی لەوە ئاگادارکردۆتەوە.

ب. گەورە مەرجەعەکانی نەجەف باوەڕییان بە تێکەڵکردنی سیاسەت لەگەڵ ئایندا نییە. لە ساڵی 2003 و دوای داگیرکردنی عێراق لە لایەن ئەمریکاوە، سیستانی فەتوای دەرنەکرد بۆ پەیڕەوەکانی تا شەڕی ئەمریکا بکەن، بەو بیانوەی کە هێشتا کاتی نەهاتوە، هەروەها هەڵوێستی وەرنەگرت بەرامبەر بە شەڕی ئێران و عێراق، ئەمەش پاڵی بە سەدام حسێنەوە نا تا بیخاتە ژێر مانەوەی زۆرەملێیانە، لەبەرئەوەی بێهەڵوێست نەبووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك هەڵوێستی هەیە، کە ڕەخنەی لێگیراوە، بەو پێیەی کە هانی پەیڕەوکارانی دەدات تا شەڕی داعش بکەن، لە کاتێکدا ئەو بەشداری سیاسەت ناکات؟ یاخود پاڵپشتی هاوپەیمانی عێراقی دەکات لە هەڵبژاردنەکاندا؟ زۆرێك لە چاودێران پێیان وایە کە دیاریکردنی (حوسەینی) وەك جێگرەوەیەك بۆ (ئاسفی)، شتێك نییە جگە لە ململانێی مەرجەعەکان و بریتییە لە هەوڵی ئێران بۆ کەنارخستنی مەرجەعی سیستانی و سەپاندنی مەرجەعی ولایەتی فەقیهی، ئەمە لە کاتێکدایە کە زۆرێك لە بەرپرسە ئێرانییەکان باس لە ئاستی کۆنترۆڵکردنی بەغدا دەکەن

و له لایەکی دیکەوە هۆزە سوننەکان دەڵێن، کە ئێران بە تەواوەتی عێراقی کۆنترۆڵکردوە، کەواتە ئایا حوسەینی موجتەبا ئەو رەوشە نەرمە دەبێت کە ئێران بەکاریدەهێنێت بۆ کۆنترۆڵکردنی تەواوەتی عێراق و سەپاندنی ویلایەتی فەقیهی؟

بەشی حەوتەم
ئێران و هەرێمی کوردستان

پوختە

راگەیاندنی سەربەخۆیی و جیابوونەوەی هەرێمی کوردستان لە عێراق، جگە لەوەی کە دەتوانێت هەڕەشە لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی ئێران دروستبکات، دەشتوانێت ببێتە پێگەیەکی بەهێز بۆ وڵاتگەلێکی وەك ئیسرائیل و ئەمریکا بۆ دژایەتیکردنی ئێران، سەرباری بوونی عەمبارێکی زۆر مەزنی وزە، کە دەتوانێت ململانێی ئێرانی پێبکرێت لە بازاڕی فرۆشتنی وزەدا.

پەیوەندیەکانی نێوان هەرێم و ئێران

پارتە سەرەکییەکانی هەرێمی کوردستان چ پێش شۆڕشی ئیسلامی ئێران و چ دوای شۆڕش، پەیوەندییەکی ناڕون و دوو لایەنەیان هەبووە لەگەڵ ئێران. بۆنمونە لە کاتی شۆڕشی مەلا مستەفای بەرزانیدا، دوای ئەوەی شا لە ساڵی 1975 لەگەڵ (سەدام حسین) لە سەر سنورە ئاوییەکانی نێوان عێراق و ئێران رێککەوت، دەستی لە پاڵپشتکردنی شۆڕشی کوردی هەڵگرت و کارەساتی بەدوادا هات. دوبارە دوای هەڵگیرساندنی شەڕی هەشت ساڵەی نێوان عێراق و ئێران، کوردەکان پەنایان بۆ ئێرانی سەردەمی ئایەتوڵاکان بردەوە. ئێرانیش لەبەر ئەوەی لەگەڵ عێراقدا لەشەڕدا بوو، ویستی لەڕێی هاوکاریکردنی کوردەکان فشاری زیاتر بخاتە سەر هێزەکانی رژێمی بەعس و رازیکردنی بە رێککەوتنێکی نوێ لەسەر دوبارە دیاریکردنەوەی سنورە دەریاییەکان و دواجار کارەساتی هەڵەبجە و راگواستنی بەدوادا هات.

لەماوەی شەڕی هەشت ساڵەی نێوان عێراق و ئێران، باشترین داڵـــدەدەری پـارت و لایەنە ئۆپۆزسیۆنەکانی عێراق، بە پارتە کوردییەکانیشەوە. سەرباری داڵدەدانیان لە هەموو رویەکەوە هاوکاریکردون، هەم لەڕوی لۆجستیکی و هەم لەڕوی مادییەوە. بێگومان هیچ داڵدەدانێك و هیچ یارمەتییەکیش لە جیهانی سیاسەتدا بەبێ بەرامبەر نابێت، ئێران هەمیشە چ لە کاتی جەنگ و چ دوای راگرتنی شەڕ و سەرهەڵدانی راپەڕینی جەماوەری لە ساڵی (1991) دا، سودی لەو یارمەتییە بینیوە، کە پێشتر پێشکەشی کوردی کردوە. هەڵبەتە یارمەتیدانی ئێران تەنها نەبەستراوەتەوە بە کاتی جەنگەوە، بگرە لە کاتی ئاشتیشدا بەشێوەیەکی دیکە ئەو یارمەتیدانە هەر بەردەوامبووە.

ئێران و ڕاگەیاندنی دەوڵەتی کودی

ئێران پێی وایە، ڕاگەیاندنی دەوڵەتی کوردی، ئاسایشی نەتەوەیی ئێران دەخاتە مەترسییەوە، نەك تەنها لەبەر ئەوەی کە لە ئێرانیش کورد بوونی هەیە و ئەوانیش لە داهاتودا هەمان خواستییان دەبێت، بەڵکو لەبەرئەوەی لەناو ئێراندا جگە لە کورد، چەندین کەمە نەتەوەی دیکە دەژین، کە بریتین لە تورك، ئازەر، عەرەب و بلوجەکان، کە ئەوانیش بەم کارە ئارەزوی هەڵاتنیان لە نێوەند بە ئاڕاستەی سەربەخۆیی زیاتر دەبێت و ئێرانیش لە لێواری لەبەر یەکهەڵوەشاندنەوە نزیکدەبێتەوە.

ئێران لە ساڵی 2003وە بەردەوام لە هەوڵدابووە، سەرەتا لەگەڵ وڵاتانی هاوسێی عێراق، واتە تورکیا و سوریا و ئێستا بە تەنها یەکپارچەیی خاکی عێراق بپارێزێت لەبەر پاراستنی یەکپارچەیی خاکی خۆی، هەربۆیە دەبینین ئێران بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ ڕاگەیاندنی دەوڵەتی کوردیدا نییە. کەواتە ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هاوکاتە لەگەڵ دروستبوونی هەڕەشە لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی ئێران و یەکپارچەیی خاکەکەی. ئێران بۆ ڕێگریکردن لە ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی و دروستکردنی دەوڵەتی کوردی هەر لەدوای 2003وە کاریکردوە لەسەر جێبەجێکردنی ئەم خاڵانەی خوارەوە:

1. هەمو توانایەکی خستۆتەگەڕ بۆ ئەنجامنەدانی ڕاپرسی لە کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکان، تا کەرکوکی دەوڵەمەند بە نەوت و ناوچەکانی دیکە نەگەڕێتەوە سەر هەرێمی کوردستان، لەبەرئەوەی هەرێمێکی دەوڵەمەند بە وزە، ڕێگەی سەربەخۆیی ئاسانتر دەکات.

2. پشتیوانیکردن لە کوردەکان تا پۆستی باڵا بەدەستبهێنن لە حکومەتی ناوەندیدا بە مەبەستی کپکردنی هەستی نەتەوەییان.

3. پشتیوانیکردن لە ناکۆکی نێوان پارتە کوردیەکان تا کۆدەنگی

لەسەر راگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان بەدەستنەیەت.

4. بەهێزکردن و پشتیوانیکردنی حکومەتی ناوەندی لەبەرامبەر هەر هەوڵێکی جیابوونەوەی هەرێمی کوردستان.

5. بەکارهێنانی پارتی کرێکارانی کوردستان وەك لەمپەرێك لەبەردەم پارتە کوردییەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان.

هۆکاری پشتگیری ئیسرائیل لە راگەیاندنی دەوڵەتی کوردی لە دیدی ئێرانەوە

ئیسرائیل لەماوەی نیو سەدەی رابردودا، بەو پێیەی کە لایەنێکی سەرەکی دروستکردنی قەیران بووە لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، هەمیشە هەستی بە جۆرێك لە گۆشەگیری سیاسی کـردوە لە ناوچەکەدا، هەر لەبەر ئەو هۆیە هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدا بووە، کە پەیوەندیی بەهێز دروستبکات لەگەڵ ئەو نەتەوانەی، کە عەرەب نین لە ناوچەکەدا. (بن گۆرین) کە یەکەمین سەرۆکی ئیسرائیل بوو لە ساڵی 1948، بە ئامانجی دابینکردنی ئاسایشی ئیسرائیل ستراتیژییەکی نوێی داهێنا، کە پشتئەستور بوو بە هەوڵدانی ئیسرائیل بۆ دۆزینەوەی هاوپەیمان لەگەڵ ئەو نەتەوانەی کە عەرەب نەبوون. لە چەند خاڵێکدا هەوڵدەدەین دیدی ئێران بخەینەڕو لەسەر هۆکاری پشتگیریکردنی ئیسرائیل لە ڕاگەیاندنی دەوڵەتی کوردی:

1. راگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان -بەو پێیەی کە خاوەن پێگەیەکی ستراتیژی گرنگە لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست- نەوەك هەر هەڕەشەیەك نابێت بۆ سەر ئیسرائیل، بەڵکو پێگەی ئەو لە ناوچەکەدا بەهێزتر دەکات.

2. ئیسرائیل لەڕێگەی هەژمونی خۆی لە دەوڵەتی داهاتوی

کوردستاندا، دەتوانێت فشار بخاتە سەر ئێران و تورکیا و پرسی کورد بوروژێنێت و بیکاتە گەورەترین نیگەرانی بۆ ئەو دوو وڵاتە.

3. بەکارهێنانی کورد وەك ئامڕازێکی فشارخستنە سەر ئێرانە، هەروەك چۆن ئێران حزبوڵڵا بەکاردەهێنێت لە دژی ئیسرائیل.

4. دروستکردنی نێوەندێکی دیکەی قەیران لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، بەو پێیەی کە راگەیاندنی دەوڵەتی کوردی، ئێران و سوریا و تورکیا وڵاتە عەرەبییەکان بەخۆیەوە سەرقاڵدەکات.

5. پچڕاندنی هێڵی درێژبوونەوەی ئاینزای شیعە لە پاکستانەوە تا لوبنان، بەو پێیەی کە کورد لە زۆرینەیەکی سوننە پێکهاتوە.

دەرەنجام

کورد لە یەکێك لە قەیراناویترین ناوچەی جیهاندا دەژی، کە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستە. ئەو ناوچەیەی کە لەبەر بوونی عەمبارێکی مەزنی وزە و بایەخی ستراتیژی و بوونی رژێمە ستەمکارەکان و بنەماخوازی و تیرۆر لە لایەك و خواستی وڵاتە زلهێزەکان بۆ دەستگرتن بەسەریدا لە لاکەی دیکەوە، رەوایەتی دەوڵەتی کوردی خستۆتە ژێر پرسیارەوە و کارێکی کردوە لە لایەن ناوچەکە و وڵاتە زلهێزەکانەوە وەك هۆکارێکی دیکەی قەیران ئەژماربکرێت، بەڵام ئەوەی زیاتر لەهەر هۆکارێکی دیکە قەیرانی دروستکردوە بۆ خودی کورد، دابەشبوونیەتی لەنێوان بەرژەوەندی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستاندا، کە بە بۆچوونی من کورد باشتر وایە بەر لەوەی بڕیار لەسەر هیچ شتێك بدات، پێویستە لەناو خۆیدا کار بۆ یەکهەڵوێستی بکات. کورد ئەگەر یەکهەڵوێست بێت لەسەر راگەیاندنی سەربەخۆیی و دروستکردنی دەوڵەتی کوردی، بە دڵنیاییەوە دەتوانێت شەڕی هەموو جیهان بکات لەپێناو مافی رەوای خۆیدا.

بەشی هەشتەم
ئێران و ئەفغانستان

پێشەکی

مەودای سنوری نێوان ئێران و ئەفغانستان دەگاتە 945کم، بوونی ئەم مەودا زۆرەش دەرگا زۆر دەکاتەوە بەسەر دروستکردنی هەڕەشە لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی ئێران لەبواری بە قاچاخبردنی مادەی هۆشبەر، کۆچی نایاسایی، پەلاماردانی خاڵە سنورییەکان لە لایەن گروپە چەکدارەکانەوە. ئەم سنورە قوربانییەکی زۆری دروستکردوە بۆ ئابوری ئێران و نەتوانینی ئەنجامدانی سەرمایەگوزاری پێویست لەو سنورەدا، کە بۆتە هۆی بڵاوبوونەوەی هەژارییەکی زۆر لەو ناوچەیەدا. هەر ئەو هەژارییەشە، کە پاڵ بە دانیشتوانی ئەو ناوچە سنوریانەوە دەنێت، کە پەنابەرنە بەر کاری هێنان و بە قاچاخبردنی مادەی هۆشبەر و چالاکی گروپگەلێی نەیاری وەك جوندوڵلا و سوپای عەدل، کە بە پێی هەندێك زانیاری لە لایەن وڵاتانی کەنداوەوە پشتیوانییان لێدەکرێت.

بایەخی ئەفغانستان بۆ ئێران

رۆژئاوا و لە پێشیانەوە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا، بەبێ ئەوەی بتوانێت هیچ جۆرە چارەسەرێك پێشکەشبکات، ئەفغانستان بە جێدێڵێت و هەوڵدەدات باری قورسایی کێشە ناوخۆییەکانی ئەفغانستان بەجێبهێڵێت بۆ وڵاتانی ناوچەکە، کە رەنگە بۆ ئەو کارە ئێران گونجاوترینییان بێت. سیاسەتی دەرەوەی ئێران زۆر بە بایەخەوە لە ئەفغانستان دەڕوانێت و پاساو بۆ ئەو کارەش بوونی چەندین خاڵی هاوبەشە لەنێوان ئێران و ئەفغانستاندا و بە تایبەت بە زەمینگەلێکی وەك: کولتور، رەگەز، زمان، مێژو و ئاین. کۆی ئەم خاڵە هاوبەشانە پاڵ بە ئێرانەوە دەنێت تا جێپێی خۆی قایمتربکات لە ناو ئەفغانستاندا.

لە ئەفغانستان ئێران بۆ سێ خول پشتیوانی سەرۆك حامد کارزای کرد، لە هەمانکاتدا پشتیوانی جوڵانەوەی تاڵیبانی کرد (سەرباری بوونی ململانێی توندی ئاینزایی) بۆ لێدانی هێزە هاوپەیمانەکان لەناو ئەفغانستان، ئەمەش بە ئامانجی وەدەرنانیان (دوبارەکردنەوەی ئەزمونی عێراق). پشتیوانیکردن لە جوڵانەوەی تاڵیبان لە ئەفغانستان زیاتر بۆ راگرتنی باڵانسی هێزبوو لەنێوان ئێران و ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی (سعودیە و پاکستان) و زەمینگیرکردنی هێزەکانی ئەمریکا لە ئەفغانستان تا نەتوانێت بیر لە لێدانی ئێران بکاتەوە.

جوڵانەوەی تاڵیبان

سەرەتا ئەمریکا بە هاوکاری سعودیە و پاکستان خوازیاری ئەوە بوو، کە ئاڕاستەی جوڵەی تاڵیبان بگۆڕێت بە کاریبهێنێت لە دژی

ئێران. لە کاتێکدا ئەوە ئێران بوو، کە توانی دزە بکاتە ناو سەرکردایەتی ئەو جوڵانەوەیە و بەکارهێنانی لە دژی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی لە ئەفغانستان و هەر ئەوەش بوو، کە وایکرد بیر لە بەهێزکردنی رێکخراوی داعش بکرێتەوە لە ئەفغانستان تا بەو ئەرکە هەستێت، کە جوڵانەوەی تاڵیبان نەیتوانی بیکات لەدژی ئێران.

لەئێستادا ئێران کاردەکات دەوڵەتێکی عەلمانی دروستببێت لە ئەفغانستان نەوەك دەوڵەتێکی ئیسلامی، بەو پێیەی کە ئاینزای سوننە لە ئەفغانستان زۆرینەن و دەتوانن لە داهاتودا کێشە بۆ ئێران دروستبکەن، بەوپێیەی کە لە ئەفغانستان زەمینەی بیری بنەماخوازی زۆر لواوە و ئێران نایەوێت هاوسێیەکی نمونەی سعودیە هاوسێی بێت.

پرسی پەناهەندە ئەفغانەکان

پرسی پەناهەندە ئەفغانیەکان لە ئێران پێشەنگی ئەو پرسانەیە، کە بارگرژی دروستکردوە لەنێوان ئێران و ئەفغانستاندا. بەپێی هەندێك داتا ئەفغانستان پێی وایە کە نزیك بە 900.000 پەناهەندە لەناو خاکی ئێراندا دەژی، بەڵام ئێرانییەکان پێیانوایە، ئەو ژمارە تەنها ئەوانە دەگرێتەوە، کە بە شێوەیەکی فەرمی هاتونەتە ناو ئێران، بەڵام ئەوانەی بەشێوەیەکی نافەرمی هاتونە ناو خاکی ئێرانەوە ژمارەیان دەگاتە زیاتر لە 1.400.000 پەناهەندە، کە زۆرینەیان لە پارێزگاکانی تاران و خوراسانی گەورە نیشتەجێن و وەك دز، مەترسی، تاوانبار و هۆکاری بێکاری پۆلێنکراون. ئەمەش پاڵی بە حکومەتەکەی نەژادەوە نا تا لە ساڵی 2005ـەوە سیاسەتی نادرنەوەی بەزۆری پەناهەندە ئەفغانییەکان پیادەبکات، بە ئامانجی دابینکردنی هەزارەها دەرفەتی

کارکردن بۆ ئێرانییەکان. هەرجارێك کە پەیوەندییەکانی نێوان ئێران و ئەفغانستان بارگرژی تێدەکەوێت، پرسی پەناهەندە ئەفغانییەکان سەرهەڵدەداتەوە و تیایدا ئێران بە خراپ مامەڵەکردن لەگەڵ پەناهەندە ئەفغانییەکان تۆمەتباردەکرێت.

بنکە سەربازییەکانی ئەمریکا لە ئەفغانستان

ئێران پێیوایە کە ئاسایشی ئەفغانستان بریتییە لە ئاسایشی ئێران و هەستانی ئەمریکا بە دانانی بنکەی سەربازی لە ناوچەگەلێکی ستراتیژی وەك هەرات، قەندەهار، مەزار شەریف، باگرام و لگمان بە هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی خۆی ناوزەندی دەکات. سەرباری ئەو هەستیارییەی، کە دانانی ئەو بنکە سەربازییانە دروستیکردوە تەنانەت لەناو ئەفغانستانیشدا، بەڵام ئەمریکا سورە لەسەر ئەوەی کە لای کەم سێ بنکەی سەربازی هەبێت لە ناو ئەفغانستاندا، بەو پێیەی کە روسیا، چین، ئێران، هندستان و وڵاتانی ئاسیای ناوەند دەکەونە ناو بازنەی ستراتیژیەتی ئەمریکا، کە لە ئەفغانستانەوە نەخشەی بۆ دادەڕێژرێت. بە پێی بۆچوونی شرۆڤەکارانیش، بنکەی باگرامی سەربازی بە گرنگترین بنکەی سەربازی ئەمریکا دادەنرێت لە ئەفغانستان و ئێران پێی وایە، کە هەڕەشەیە بۆ سەر ئاسایشی وڵاتانی هاوسێی ئەفغانستان.

تێچووی دروستکردنی بنکەی سەربازی باگرام تا ئێستا گەیشتۆتە 200 ملیۆن دۆلار و لەسەر روبەرێکی 20 هێکتاری دروستکراوە. لەناو ئەو بنکەیەدا زیندانێکی نهێنی دروستکراوە و زیاتر لە 700 زیندانی تێدایە، کە لێپێچینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت. ئێران پێیوایە ئەمریکا بنکەی سەربازی باگرام بەکاردەهێنێت بۆ کاری نهێنی و تایبەت لەدژی وڵاتانی ناوچەکە.

نیگەرانی ئێران لە پەیماننامەی نێوان ئەمریکا و ئەفغانستان

1.ئەو پەیماننامەیە ئەفغانستان لەو دەردەکات، کە بە بێلایەن بمێنێتەوە لەبەر ئەوەی ئەمریکا هێزەکانی خۆی لەنزیك سنوری ئێران دەهێڵێتەوە و ئەمەش وەك هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی ئێران لێکدەدرێتەوە.

2.بەستنی پەیماننامەیەکی ستراتیژی لەنێوان ئەفغانستان و ئەمریکا کاریگەری نەرێنی دەکاتە سەر پەیوەندییە سیاسی، ئابوری، کلتورییەکانی ئێران و ئەفغانستان، بەو پێیەی کە ئەمریکا دەبێتە رێگر لەبەردەم وەبەرهێنانی ئێران لە ئەمریکا.

3.مانەوەی ئەمریکا لە ئەفغانستان درێــژەدەدات بە شەڕی ناوخۆ لەو وڵاتە و دەرەنجام پرۆسەی دروستکردنەوەی دەسەڵات بۆ ماوەیەکی نادیار دوادەکەوێت.

ئامانجی ئەمریکا لە ئەفغانستان

ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ماوەیەکە هەوڵدەدات بۆ کۆنترۆڵکردنی کێڵگەکانی نەوت و گاز لە تورکمانستان -باکوری ئەفغانستان- و پلانی هەیە بۆری نەوت لە تورکمانستانەوە بەناو ئەفغانستاندا رابکێشێت تا دەگاتە دەریـای عـەرەب. هەروەها دەیەوێت هێڵی گاز لە تورکمانستانەوە رابکێشێت بە ناو ئەفغانستاندا تا دەگاتە پاکستان لەپێناو کەمکردنەوەی هەژمونی روسیا و ئێران لە ناوچەکە. بە ئامانجی پەکخستنی پرۆژەی گواستنەوەی گاز لە نێوان ئێران و ئەفغانستان و پەکخستنی هێڵی گواستنەوەی نەوتی نێوان ئێران و تورکمانستان.

دەرەنجام

1.پێویستە لەسەر ئێران کە هەوڵی زیاتر بدات لەسەر ئاستی سیاسەتی دەرەوە تابتوانێت روداوەکانی ئەفغانستان لە بەرژەوەندی خۆی بشکێنێتەوە.

2.پێویستە لەسەر ئێران سیاسەتێکی نوێ بگرێتەبەر لەگەڵ پەنابەرە ئەفغانەکاندا تا بتوانێت سیمای خۆی جوانتر بکات لەلای ئەفغانەکان، بەوپێیەی کە کشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا بەرامبەرە بە پەرەسەندنی شەڕی ناوخۆ و زیاتر ئاوارەبوونی خەڵك بەرەو ئێران.

3.تاران پێیوایە کە لەناوبردنی تاڵیبان بە شێوەیەکی تەواوەتی دەرفەت دەڕەخسێنێت بۆ هێرشکردنە سەری لە لایەن نەیارەکانی لە ئەفغانستانەوە، هەر بۆیە ئێران بە پێویستی دەزانێت کە تاڵیبان بهێڵێتەوە.

بەشی نۆیەم
ئێران و حوسیەکانی یەمەن

پوختە

ئەگەرچی سعودیە توانی بەرەیەك پێکبهێنێت لە وڵاتە عەرەبییەکانی ناوچەکە بۆ هێرشکردنە سەر حوسییەکان لە یەمەن، بەڵام پێناچێت لە ململانێی هەژمون لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ ئێران سەرکەوتن بەدەستبهێنێت، لەبەرئەوەی دەرەنجامی ئەو هێرشە یەکلاکەرەوە نابێت، ئەگەر بە شکستی حوسییەکانیش کۆتاییپێبێت، کە ئەم گریمانەیە دورە لە رودان، رێکخراوی ئەلقاعیدە دەتوانێت ئەو بۆشاییە پڕبکاتەوە، کە حوسییەکان لەدوای خۆیان دروستیدەکەن و دەبنەوە بە گەورەترین هەڕەشە بۆ سەر سعودیە.

سەرەتا

هەر لە سەرەتای شۆڕشی ئیسلامییەوە، تاران کاریکردوە لەسەر هەناردەکردنی شۆڕشی ئیسلامی، بە تایبەت بۆ وڵاتە عەرەبییەکان بە ئامانجی قڵپکردنەوەی هاوکێشە جیۆسیاسییەکان لەپێناو رابەرایەتیکردنی جیهانی ئیسلامی لە ناوچەکەدا. ئەوەی ئەمڕۆ سیاسەتی دەرەوەی ئێران بەڕێوەدەبات، بریتییە لە دەستگرتن بەسەر ئەو ناوچانەی تاران پێیوایە جێی هەژمونی ئەو بوون بە پێی مێژو، بە تایبەت لە یەمەن و کەنداودا، ئامانجی پشت پەردەش بریتییە لە زیندوکردنەوەی سەروەرییەکانی ئیمپراتۆریەتی فارسی.

یەمەن لە پێش ئیسلامدا سەر بە ئیمپراتۆریەتی فارس بووە، ئەویش بە هۆی پەنابردنی شای یەمەن (حەمریین سەیف بن زی یەزن) بۆ (کیسرا)ی ئیمپراتۆری فارس تا بیپارێزێت لە هێرشی داگیرکاری حەبەشییەکان. ئەمڕۆ ئێران دەیەوێت دوبارە پەیوەندییەکانی لەگەڵ یەمەن دابڕێژێتەوە و سود لەو پێگە جوگرافییە گرنگەی وەربگرێت، بەو پێیەی کە دەڕوانێت بەسەر رێڕەوە دەریاییە گرنگەکان و هاوسنورە لەگەڵ دوژمنە سەرسەختەکەی ئێران، کە ئەویش سعودیەیە.

دوای دروستبوونی بۆشایی سیاسی لە یەمەن بە هۆی هەڵوێستی رژێمی پێشوی یەمەن لە شەڕ دژی عێراق ساڵی 1990، ئەو کرانەوە سیاسییەش کە لەدوای یەکگرتنەوەی یەمەن دروستبوو، ئێران لەڕێگەی چەند نێوەندێکەوە کە کاریان پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری پزیشکی بوو گەڕایەوە یەمەن و چالاکی هەواڵگری لەپێناو بەهێزکردنی جوڵانەوەی حوسییەکان دەستیپێکرد، کە ئەو کاتە لەژێر ناوی «گەنجانی ئیمانداردا کاریاندەکرد» و دواتر لە ساڵی 2010 ناوی «ئەنسارولڵا» لە خۆیان بنێن.

هۆکارەکانی بایەخدانی ئێران بە یەمەن

1.ئێران بایەخ بە یەمەن دەدات لەبەر هەڵکەوتەی جوگرافی و دیموگرافی ئەو وڵاتە و پشتیوانیکردنی هاوپەیمانەکانی لەو وڵاتە بۆ گەیشتن بە دەسەڵات، لە کاتێکدا کە حوسییەکان زۆرینە نین لە یەمەن. مامەڵەکردنی ئێران لەگەڵ حوسییەکان هاوشێوەی مامەڵەکردنی ئێرانە لەگەڵ حزبوڵڵای لوبنان. ئێران دەیەوێت حوسییەکان هێندە بەهێزبن لە یەمەن، کە هیچ دەسەڵاتێك نەتوانێت بەبێ ئەوان هیچ بڕیارێك چ لەسەر ئاستی ناوخۆ و چ لەسەر ئاستی دەرەکی دەربکات. هەروەك وتمان ئەم دۆخە دروست هاوشێوەی ئەو دۆخە دەبێت، کە ئێستا ئێران لە لوبنان دروستیکردوە. واتە هێزێك کۆنترۆڵی دەسەڵات دەکات بەبێ ئەوەی کە بەرپرسیارێتی تەواوەتی کردەوەکانی ئەو دەوڵەتە لەئەستۆ بگرێت. ئێران ئێستا جگە لە حوسییەکان سود لە هەژمون و بنکەی جەماوەری سەرۆکی پێشوی یەمەن، واتە عەلی عەبدوڵڵا ساڵح وەردەگرێت.

2.ئێران بایەخ بە یەمەن دەدات لەبەر پێگەی جوگرافی ئەو وڵاتە بەهۆی روانینی بەسەر گەروی بابولمەندەب و کەنداوی عەدەن و دەریای سوردا.

3.لەگەڵ بەهێزبوونی حوسییەکان لە یەمەن، ئێران هەژمون و دەسەڵاتی دەبێت لە (بابولمەندەب، دەریای عەرەب، دەریای سور و دەریای سپی ناوەڕاست)، دوای ئەوەی کە سەنعاش چووە پاڵ ئەو ناوچانەی کە تاران تیایدا خاوەن هەژمون و دەسەڵاتە تیایدا واتە بەغداد، دیمەشق و بەیروت.

4.بـەدور لە ڕێـڕەوە دەریاییە گرنگەکان بۆ ئێران لە یەمەن، ئامانجێکی دیکەی ئێران لە پشتیوانیکردنی حوسییەکان لە یەمەن بریتییە لە دروستکردنی هەڕەشە لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی وڵاتانی کەنداو بە گشتی و سعودیە بە تایبەتی و گەمارۆدانی کەنداوە لەسەرجەم ئاڕاستەکانەوە: لە ڕۆژهەڵاتەوە عێراق، لە باکورەوە سوریا و لوبنان، لە باشورەوە یەمەن. تەنها ڕۆژئاوا ماوە کە ئێران ئێستا لەوپەڕی هەوڵدایە تا شوێن پێیەك بکاتەوە لە سودان و پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵیدا باشتربکات.

5.شایانی باسە ئەو ناوچە سنورییانەی، کە دەکەونە ناو خاکی سعودییەوە و هاوسنورن لەگەڵ یەمەن، شیعە ئیسماعیلییەکان تیایدا نیشتەجێن و ئێران دەیەوێت لەڕێگەی یەمەنەوە لێیان نزیکبێتەوە تابتوانێت لەکاتی پێویستدا بیانجوڵێنێت لە دژی سعودیە.

چۆنیەتی گەیاندنی هاوکارییەکان

ئێران پەیوەندییەکی بەهێزی هەیە لەگەڵ ئەریتیریا. بەپێی چەند زانیاریەکی هەواڵگری، ئێران چەند دورگەیەکی لە ئەریتیریا بە کرێگرتوە بە ئامانجی مەشقکردن بە چەکدارە حوسییەکان لەژێر سەرپەرشتی ئەفسەرەکانی سوپای پاسداران و حزبوڵڵای لوبنان. هەروەها ئەو دورگانە بەکاردەهێنرێت بۆ هەڵگرتن و عەمبارکردنی ئەو چەکانەی، کە ئێران دەینێرێت بۆ ئەو دورگانە. ئەو چەکانە دواتر لە ڕێگەی بەلەمی شکارەوە دەگوازرێتەوە بۆ کەنارە دەریاییەکانی یەمەن لە دەریای سور و دواتر بۆ شاری سەعدە لە باکوری یەمەن.

دەرەنجام

1.تا ئێستا روینەداوە لە مێژودا کە سوپا کلاسیکیەکان توانیبێتیان سەرکەوتن بەدەستبهێنن لە شەڕی پارتیزانیدا، نمونەش «ڤیت کۆنگەکان» لە ڤێتنام، «تاڵیبان» لە ئەفغانستان، «حزبوڵڵا» لە لوبنان و «حەماس» لە کەرتی غەزە، ئەو هەڵمەتەش کە سعودیە دەستیپێکردوە دواجار بە شکست کۆتاییپێدێت.

2.دروستبوونی هاوپەیمانێتییەك بەڕابەرایەتی سعودیە بۆ روبەڕوبوونەوەی حوسییەکان لە یەمەن و دواتر ئەو سوپا هاوبەشەی کە ئەو وڵاتانە بانگەشەی بۆ دەکەن هۆکار دەبێت بۆ:

أ. لێکنزیکبوونەوەی زیاتری کۆماری ئیسلامی ئێران لەگەڵ (ئیخوان موسلمین و رێکخراوی ئەلقاعیدە) تا لەناوەوە کێشە بۆ ئەو وڵاتانە دروستبکەن، کە رۆڵی سەرەکیان دەبێت لەو هاوپەیمانێتییەدا (وەك سعودیە، میسر).

ب. بەوپێیەی کە ئەو سوپا هاوبەشەی لە لوتکەی وڵاتانی عەرەبی بانگەشەی دروستکردنی کرا، بەو هیوایەی جۆرێك لە نزیکبوونەوە لەنێوان ئیسرائیل و ئێراندا دروستبکات (سەرباری دژایەتیکردنی ئاشکرای یەکدی)، لەبەرئەوەی ئەو سوپایە دەتوانێت لە داهاتوشدا هەڕەشە لە ئیسرائیل بکات.

بەشی دەیەم
ئێران و سوریا

پێشەکی

بێگومان سوریا گرنگترین هاوپەیمانی ستراتیژی کۆماری ئیسلامی ئێرانە لە ناوچەکەدا. ئەم هاوپەیمانێتییە کارتێکی فشاری زۆر بەهێزە بەدەست کاربەدەستانی ئێرانەوە و لەبەرامبەر هێزە رۆژئاواییەکان بە تایبەت ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا بەکاردەهێنرێت. سوریا گرنگترین داردەستی ناوچەیی تارانە و روخانی ئەسەدیش هۆکار دەبێت بۆ تێکدانی ریزبەندی سیاسەتی کارەکتەرەکانی ئێران، کە حزبوڵلا و حەماسە لە ناوچەکەدا.

شەڕی ناوخۆی سوریا بە یەکێك لە گەورەترین مەیدانەکانی بەریەککەوتنی هێزەکانی ناوچەکە و جیهان دادەنرێت لەکاتی ئێستادا. لەگەڵ سەرەتای دەستپێکردنی راپەڕینەکانی سوریا لە

مانگی ئازاری ساڵی 2011، چاودێران و سیاسەتکاران و مامۆستایان و لێکۆڵەران پێشبینی ئەوەیان دەکرد، کە ئەسەد لەماوەی مانگێکدا بڕوخێت، بەڵام هەروەك دەركەوت ئەو پێشبینییە نەك هەر ڕاست نەبوو، بگرە بە دوریش دەزانرێت.

ئاستی ململانێی هێزەکان لە سوریا

1. لەسەر ئاستی ناوخۆ گروپەکان بە گشتی پێکدێت لە گروپە شۆڕشگێڕەکان و ئیسلامگەراکان، کە لەدژی هێزەکانی ڕژێم لە ململانێدان. لەم دۆخەدا بە بنبەستگەیشتن ڕۆشنە. هیچ کام لەم دوو لایەنە ناتوانێت ئەوی دی کۆتاییپێبهێنێت. لە دروستکردنی ئەم دۆخەدا چەند هۆکارێك کاریگەرە لەوانە: نیگەرانی کەمینەکان لە ئایندەی سوریا، ناکۆکی سەرەکی لەنێوان گروپە نەیارەکانی ڕژێم، پشتگیریکردنی دیبلۆماسی و سەربازی ئێران و روسیا لە ڕژێمەکەی ئەسەد.

2.لەسەر ئاستی ناوچەکە، شەڕی ساردی جیۆپۆلۆتیکی، جیۆستراتیژی، ئایدیۆلۆژیا و ململانێی ئاینزای شیعە لەگەڵ سوننەکان لەنێوان ئێران و وڵاتەکانی کەنداوی فارس، ئاستی دووەمی بارگرژییەکانە.

3.لە ئاستی نێونەتەوەییدا لەلایەك روسیا و چین لەڕێگەی ڤیتۆکردنی بڕیارەکانی نەتەوەیەکگرتوەکانەوە ڕژێمەکەی ئەسەد دەپارێزن، لەلایەکی دیکەشەوە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی و وڵاتەکانی کەنداوی خوازیاری لەسەرکار لابردنی ڕژێمەکەی ئەسەدن.

بوونی ئێران لە سوریا

لە 2011/1/26وە کە نائارامییەکان سورییایان گرتەوە، کۆماری ئیسلامی ئێران پاڵپشتی رژێمەکەی بەشار ئـەسـەدی کـردوە. بەرپرسەکانی ئێران پێیانوایە کە ئەو روداوانەی لە سوریا رودەدەن، نەخشە و پیلانی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانیەتی لە ناوچەکەدا بە ئامانجی جیاکردنەوەی بەرەی بەرگری تاران و دیمەشقە لە بەرامبەر ئیسرائیلدا. هەڵوێستی فەرمی تاران پارێزگاریکردنە لە دیمەشق، لەو روەشەوە کۆماری ئیسلامی ئێران بە کۆششە بەرفراوان و پڕتێچوەکانی لە هەوڵدایە بەشار ئەسەد تا ئەوکاتەی بکرێت لەسەر کورسی دەسەڵات بهێڵێتەوە. هاوتەریبی ئەو هەوڵانە، کۆماری ئیسلامی ئێران لە هەوڵدایە هەلومەرجی پێویست برەخسێنێت بۆ بوونی خۆی لەسوریا دوای روخانی رژێمەکەی ئەسەد، تا کار لەسەر ئامانجەکانی خۆی بکات لە ناوچەکەدا.

ئامانجەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە سوریا تەنها بریتینییە لە رێگریکردن لە روخانی رژێمەکەی ئەسەد، بەڵکو پاراستنی بەرژەوەندییەکانی ئێرانە لە سوریا و لوبنان دوای روخانی رژێمەکەی ئەسەد. کۆماری ئیسلامی ئێران پارێزەرانی رژێمەکەی ئەسەد لەناوچە عەلەوی نشینەکان دەپارێزێت و ئەگەریش زۆرە کە دوای روخانی رژێمەکەی ئەسەد لەسەر ئەم کارە بەردەوامبێت.

کۆماری ئیسلامی ئێران هاوکات لەگەڵ یارمەتیدانی سوپای سوریا، کار لەسەر دروستکردنی تۆڕی توندڕەوی دیکە دەکات لەناو سوریا. ئەگەر لە حاڵەتێکدا رژێمەکەی ئەسەد بڕوخێت، کۆماری ئیسلامی ئێران دەتوانێت بە پاراستنی یەکێتیی پاشماوەی یەکە سەربازییەکانی سوپای سوریا و یەکەکانی پارێزەری ئەسەد و حزبوڵڵای لوبنان و لیوای ئەبولفەزڵ بەشێکی بچوك لە سوریای ئێستا بپارێزێت و بەشێوەیەکی سنوردار کار لەسەر ستراتیژی خۆی بکات لەناوچەکەدا.

روخانی رژێمەکەی ئەسەد، قوڵایی ستراتیژی ئێران بە توندی دەخاتە ژێر مەترسییەوە. سەرباری ئەوە، ئەو بەشە بچوکەی سوریا، کە لەژێر رکێفی پاشماوەی یەکە تایبەتەکانی سوپای ئێستا و میلیشیاکانە، توانای بەرگری کۆماری ئیسلامی ئێران تائاستێکی زۆر کەمدەکەنەوە و لە درێژ ماوەدا هێزە نەیارەکانی ئەسەد ژێرپێی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆش دەکەن.

بەرژەوەندی ئابوری وەك بەهێزترین پاڵنەر بۆ درێژەکێشانی شەڕ

زۆرینەی هەناردەی گازی قەتەر گازی شلە و لەم روەوە قەتەر زۆرترین خستنەڕوی هەیە لە بازاڕەکانی وزەدا. ئوستڕالیا لەنێوان ساڵانی 2014 تا 2020 بە هەشت وێستگە گازی شل دەهێنێتە ناو بازاڕەوە، لە ئەمریکای باکور، بازاڕی گاز بە رەوشی فراکینگ تێرکراوە و بڕیاروایە لە ساڵەکانی داهاتودا بەدەیان تەنکەر گازی ئەمریکا بهێنێتەوە ناو بازاڕەوە، سەرجەم ئەو خاڵانەش گۆڕان بەسەر نرخی گازدا دەهێنێت. قەتەر ناچارە بۆ فراوانکردنی بەرهەمهێنانی گازی خۆی هێڵێکی نوێ دروستبکات بۆ گەیاندنی گاز بۆ ئەوروپا، ئەم نەخشەیەش لە ساڵی 2009دا کێشرا و تیایدا سوریا رۆڵی سەرەکی دەبینێت.

ئەم هێڵە نوێیە بڕیاروایە کە لەڕێگەی سعودیە و ئەردەن و سوریاوە بچێتە ناو خاکی تورکیاوە و لەوێوە گازی قەتەر بچێتە ناو هێڵی لولەی نابۆکوە و رەوانەی ئەوروپا بکرێت. سیاسەتمەدرانی ئەوروپاش، کە زۆر حەزیان بە روسیا نییە، رەزامەندی خۆیان لەم پڕۆژەیە نیشانداوە لەبەرئەوەی دەتوانێت گرێدراویی ئەوروپا بە گازی روسیا کەمتر بکاتەوە، بەڵام دەوڵەتی ئەسەد لە جێبەجێکردنی ئەم نەخشەیەدا هاوکاری نەکرد، یەکەم: لەبەرئەوەی لەنێوان دیمەشق و قەتەر پەیوەندییەکی دۆستانە نەبوو، تەنانەت سوریا بە پێشنیاری قەرەبوکردنەوەش رازینەبوو، کە لە

لایەن قەتەرەوە پێشنیارکرابوو. دووەم: لە کەنارەکانی سوریا عەمبارێکی زۆری گاز دۆزرایەوە، سێیەم: هاوپەیمانی ستراتیژی سوریا کە ئێرانە، پێشنیارێکی باشتری خستە بەردەم سوریا.

سوریا لە ساڵی 2011 گرێبەستێکی ستراتیژی لەنێوان ئێران و عێراقدا واژۆکرد بۆ دروستکردنی هێڵێکی لولە بە ئامانجی گواستنەوەی گازی ئێران لە وێستگەی پارسی باشورەوە بۆ سوریا و لەوێوە بۆ ئەوروپا. ئەم گرێبەستە رێگری سەرەکی بوو بۆ جێبەجێکردنی نەخشەکەی قەتەر و وڵاتە ئەوروپییەکان.

بەرژەوەندییە ئابوریەکانی ئێران لە سوریا

چەند مانگێك بەر لە هەڵایسانی شۆڕش لە سوریا، کاربەدەستانی ئێران گرێبەستێکییان بە بەهای 10 ملیار دۆلار لەگەڵ سوریادا واژۆکرد بە مەبەستی دروستکردنی هێڵی لولەی گاز، کە لە ئێرانەوە دەستپێدەکات و بەناو عێراق، سوریا، لوبناندا تێدەپەڕێت و پەیوەستدەبێت بە هێڵی لولەکانی ژێر دەریای سپی ناوەڕاست و دواتر دەگات بە چەند وڵاتێك لە ئەوروپا. بە پێی ئەم رێککەوتنە، عێراق و سوریا رۆژانە بڕێکی دیاریکراویان لە گاز پێدەگات. ئەم پێشنیارە بە رەزامەندی رابەر ئەنجامدرا و بەرلەوەش نێوەندی توێژینەوەی ستراتیژی لە ئێران پشتگیریکردبوو لە پێدانی 5.8 ملیار دۆلار بە سوریا وەك یارمەتی.

یەکێکی دیکە لەو گرێبەستە گرنگانەی کە بەر لە هەڵایسانی شۆڕش لەنێوان هەردوولا واژۆی لەسەر کرابوو، دروستکردنی بانکێکی هاوبەش بوو لە دیمەشق کە پشکی خاوەندارێتی ئێران تیایدا دەگەیشتە رێژەی 60%. ئەم رێکەوتنە زۆر پڕبایەخ بوو، لەبەرئەوەی دەرفەتی بۆ ئێران دەڕەخساند تا رێگەیەکی دیکە بدۆزێتەوە بۆ گواستنەوەی دراو بۆ ئێران. ئەو کاتە هیچ جۆرە رێگرێکی دارایی لەبەردەم سوریادا نەبوو، ئەمە

جگە لەوەی کە هاوکاری هەبوو لە نێوان بانکەکانی سوریا و رۆژئاوادا.

یەکێکی دیکە لەو گرێبەستانەی، کە بەر لە هەڵایسانی شۆڕش لەنێوان (محەمەد رەزا رەحیمی)ی جێگری سەرۆك کۆماری ئێران و (بەشار ئەسەد) قسەی لەسەر کرابوو، بریتیبوو لە دروستکردنی بەرەیەکی ئابوری و رێکەوتنێکی 17 خاڵی لە بوارەکانی (بازرگانی، وەبەرهێنان، پلاندانان و ئامار، پیشەسازی، گواستنەی ئاسمانی، دەریایی، هێڵی شەمەندەفەر، پەیوەندییەکان و تەکنەلۆژیای زانیاری، تەندروستی، کشتوکاڵ و گەشتوگوزار). جگە لەوەی کە باس لەوە دەکرێت ئێران یارمەتی سوریای داوە بۆ پەرەدان بە پرۆگرامە ئەتۆمییەکەی.

رونە کە ئێران بەرژەوەندی جیۆپۆلۆتیکی و ستراتیژی زۆر گرنگی هەیە، لە سوریا. سەرەڕای ئەوە سوریا بە شاڕەگی ئابوری زۆر گرنگ دادەنرێت بۆ ئێران. بە لەبەرچاوگرتنی قەیرانی ئێستای سوریا، ملیارەها دۆلار وەبەرهێنانی ئێران لە سوریا بە هەڵپەسێردراوی ماوەتەوە تا ئەو کاتەی، کە بەشار ئەسەد بتوانێت کۆنترۆڵی تەواوەتی سوریا بکات یا دەوڵەتێکی نوێ دروستبکرێت تا چارەنوسی ئەم وەبەرهێنانە رونبێـتەوە.

بەرژەوەندییە دورمەوداکانی ئێران لە سوریا

1.پارێزگاریکردن لە رێڕەوی گواستنەوەی چەك لە کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە بۆ لوبنان.

2.پاراستنی ئەو رژێمەی، کە بۆ ماوەی 35 ساڵە هاوپەیمانی کۆماری ئیسلامی ئێران بووە.

3.بەهێزکردنی جەمسەری شیعە و عەلەوییەکان لەبەرامبەر وڵاتە سوننەکاندا.

4.پارێزگاریکردن لە سەرمایەگوزارییەکانی ئێران و سوپای پاسداران لە سوریا.

5.رێگرتن لە لاوازکردنی ئاینزای شیعە.

بەشی یانزەیەم
ئێران و ڕێکخراوەکانی قاعیدە و داعش

پوختە

بوونی گەمارۆی ئابوری پڕوکێنەر و تەریککەوتن لەڕوی سیاسییەوە پاڵی بە ئێرانەوە نا تا بـەدوای چارەسەری دیکەدا بگەڕێت، وەك گەمەکارێکی سەرەکی ناوچەکە دەربکەوێت، کار بکات بۆ بەدیهێنانی خەونە دێرینەکەی، کە بریتییە لە دەرکەوتن وەك پاسەوان و پارێزەری ناوچەکە. ئەم پاڵنەرە وای لە ئێران کرد بەدوای کارتێکی گوشاردا بگەڕێت تا بە شێوەیەکی تەنها سەرمایەگوزاری لەسەر بکات، ئەو کارتەش کارتی تایفی بوو. ئەو ڕێکخراوانەش، کە سودیان لێوەردەگیرێت بۆ ئەو کارە تەنیا لەو وڵاتانەدا دەتوانێت کاربکات کە حکومەتگەلێکی لاوازی تێدابێت نمونەی عێراق، سوریا، ئەفغانستان، لوبنان و یەمەن.

ئێران و قاعیده

زۆر قورسە باوەڕ بەوە بهێنین کە جۆرێك لە هاوپەیمانی هەیە لەنێوان ئێرانێکی شیعەی توندڕەو لەگەڵ ڕێکخراوی ئەلقاعیدەی سوننەی توندڕەو. سەرباری ئەوە ڕێکخراوی ئەلقاعیدە و تاڵیبان پێیانوایە، کە شیعە موسوڵمان نییە و هەرلایەك وەك دوژمنی پلە یەك لـەوەی تر دەڕوانێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گشت هێماکان ئاماژە بـەوە دەدەن، کە ژمارەیەك لە کەسایەتییە دیارەکانی ڕێکخراوی ئەلقاعیدە لە ئێرانن، ئەگەرچی مانەوەیان بە دەستبەسەرییەوە و بە شێوەیەك لە شێوەکان کۆتوبەند هەیە لەسەر جموجوڵەکانیان.

داستانی بوونی ئەم کەسایەتییانەی ڕێکخراوی ئەلقاعیدە لە ئێران دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 2001، ئەو کاتەی هێزەکانی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی لەدوا مانگەکانی ئەو ساڵەدا بەڕێوەبوون بۆ کابول بۆ روخاندنی دەسەڵاتەکەی تاڵیبان، ئەو کاتە حکومەتی ئێران بە سەرۆکایەتی (محەمەدی خاتەمی) پێی باش بوو پشتیوانی هاوپەیمانی باکوری ئەفغانی بکات.

بەڵام عەلی خامنەیی رابەری باڵای شۆڕشی ئێران نیگەرانبوو لە بوونی هێزەکانی ئەمریکا لەسەر سنوری رۆژهەڵاتی وڵاتەکەی، هەر بۆیە هەستا بە ناردنی چەند نێردراوێکی ئێرانی بۆ قەندەهار، کە ئەو کاتە بەمۆڵگەی چەکدارەکانی تاڵیبان دادەنرا بۆ کردنەوەی کەناڵێکی پەیوەندی و پێشکەشکردنی هاوکاری، بەڵام ئیدی کار لەکار ترازابوو، تاڵیبان پێویستی بە پارە و چەك نەبوو، بەڵکو تەنیا پێویستی بە ڕێگەیەکی ئاسایش بوو بۆ دەرچون لە ئەفغانستان، ئێرانیش دەستبەجێ رازی بوو، کە ئەو دەرفەتەیان بۆ دابینبکات.

خێزانەکەی بن لادن

لە مانگی تشرینی دووەمـی ساڵی 2001دا، ئێران کەمپێکی بۆ ئاوارەکانی ئەفغان لەناو خاکی ئێران لەسەر سنوری ئەفغانستان دروستکردبوو. دەستبەجێ ئەو کەمپەی دروستکرد تا هاوکاری هەزارەها ئاوارەی ئەفغانی بکات، کە لە ترسی شەڕ لە وڵاتەکەیان رویان لەو کەمپە کردبوو. هەروەك دەرکەوت بەشێکی زۆری ئەو ئاوارانە لایەنگری جوڵانەوەی تاڵیبان بوون، ئەو کەمپە ژمارەیەك چەکداری تاڵیبانی تێدابوو، کە کاریان پاسەوانیکردنی کەمپەکە بوو.

هەر ئەو کاتە ئێران رێگەیدا بە هاتنە ناوەوەی سەدان کەسایەتی سەربە جوڵانەوەی تاڵیبان کە لەنێوانیاندا خێزانەکەی بن لادنیش هەبوو. یەکێك لە ژنەکانی بن لادن و دوو کوڕەکەی، کە یەکێکیان ناوی خالد بوو، لەو هێرشەی کە هێزەکانی ئەمریکا لە ساڵی 2011 کردیانە سەر ماڵەکەی بن لادن لە شاری ئەبوت ئابادی پاکستان لەگەڵ باوکیدا کوژرا، کوڕەکەی دیکەشیان ناوی «سەعد»ـە، کە لە ساڵی 2009 لەگەڵ کچەکەیدا بەناوی ئیمان کوژرا. هەر لەنێو ئەو کەسایەتییە دیارانەی دیکەی رێکخراوی ئەلقاعیدە، کە هاتنەناو ئێرانەوە ئەم کەسانە هەبوون:

1.سلێمان ئەبو غێس، هاوڵاتییەکی بەڕەچەڵەك کوەیتییە و هاوسەری کچەکەی بن لادنە و هەڵاتوە بۆ تورکیا.

2.سەیف ئەلعەدل: هاوڵاتییەکی میسرییە و بەرپرسی ئاسایشی رێکخراوی ئەلقاعیدەیە.

3.محەمەد ئەلمەسری، وەك باسی دەکەن پلاندارێژەری تەقاندنەوەی باڵیۆزخانەی ئەمریکا بوو لە رۆژهەڵاتی ئەفریقیا لە ساڵی 1998.

بەڵام ئەم کەسانە سەرجەمیان خۆیان وەك دەستبەسەر بینییەوە لە لای حکومەتی ئێرانی، کە بڕیاری دابوو کەسە دیارەکان ناچار بە نیشتەجێکردن بکات و هەندێکی دیکەشیان بخاتە زیندانەوە لە باشوری ئێران. بەم شێوەیە ئێران شێوازی ئاخاوتنی خۆی گۆڕی و وەك

کارتێك بۆ دانوستان سەیری دەستبەسەرکراوەکانی دەکرد. بە پێی هەندێك زانیاری دۆخی ئەم گیراوانە تا ئەمڕۆ بەوشێوەیە ماوەتەوە، ئەگەرچی هەندێکیان یا بەزۆر نێردراونەتەوە بۆ وڵاتەکەی خۆیان، یاخود ڕێگەیان پێدراوە کە خاکی ئێران بەجێبهێڵن.

بە پێی هەندێك راپۆرت، لە ساڵی 2003دا ئێران پێشنیاری ئەوەی کردبوو بۆ ئەمریکا، کە ئامادەیە هەندێك لە سەرکردە دیارەکانی ئەلقاعیدە ئاڵوگۆڕ پێبکات لەگەڵ سەرکردەی ڕێکخراوی موجاهیدینی خەلق و هەندێك لە زیندانییە ئێرانییەکان لە عێراق.

لە ساڵی 2010دا کچەکەی بن لادن لەو بنکەیەی، کە بەزۆر تیایدا دەستبەسەربوو لە تاران، هەڵهات و خۆی گەیاندە باڵوێزخانەی سعودیە، دواجار ئێران ڕێگەیپێدا ئێران بە جێبهێڵێت، بەڵام بەو مەرجەی کە (حشمەتوڵڵا عەتر زادە) ئازادبکرێت، کە ماوەیەك لەمەوبەر لە پاکستان رفێندرابوو.

ئەگەری ئـەوە هەیە، سەرباری ئەو بەربەستانەی کە سوپای پاسداران و دەزگاکانی هەواڵگری ئێرانی سەپاندویانە بەسەر ئەو کەسایەتییە دیارانەی ڕێکخراوی ئەلقاعیدەدا توانیبێتییان، کە جۆرێك لە پەیوەندی دروستبکەن لەگەڵ ڕێکخراوی ئەلقاعیدەدا، ڕەنگە تەنانەت توانیبێتییان، کە هاوکاری پێشکەشبکەن لە جۆری کۆکردنەوەی پارە لە دەرەوە بۆ ئەو ڕێکخراوە و پێشکەشکردنی پشتگیری و ڕێنماییکردنی ئەندامەکان بەبێ ئاگاداری دەسەڵات لە ئێران.

ئێران و ڕێکخراوی داعش

بوونی ڕێکخراوی داعش لە عێراق و سوریا بە تایبەت دوای هێرشی ئەو ڕێکخراوە بۆ سەر ئێزیدییەکان، هۆکاربوو تا زیاتر لە چل

وڵاتی جیهان بە رابەرایەتی ئەمریکا لەدژی داعش ببنە هاوپەیمان بۆ لەناوبردنی داعش. ئێران بۆ ئەو هاوپەیمانێتییە بانگهێشت نەکرابوو، بەڵام خۆی دەستبەکاربوو لەڕێگەی ناردنی هێز بۆ عێراق بەبیانوی پاراستنی مەزارگە پیرۆزەکان و هاوکاری ئاوارەکان. ئەم هەنگاوەی ئێرانیش بووە هۆی سەلماندنی هێزی ئێران بۆ وڵاتانی ناوچەکە بە تایبەت سعودیە و تورکیا. هەر لەو سەروبەندەشدا بوو، کە فەرەنسا بە فەرمی و ئۆباماش بە نامەیەکی نهێنی داوای لە خامەنەیی رابەری ئێران کرد کە بەشداریبکەن لە شەڕی داعش لە عێراق. بەشداری دیاری ئێرانیش بەهێز و راوێژکاری سەربازی زیاتر لە شەڕەکانی جەلەولا، سەعدییە، جەرف ئەلسەخر و تکریتدا رەنگیدایەوە.

دەرکەوتنی رێکخراوی داعش لە عێراق و سوریا، بە دیارترین پەرەسەندن دادەنرێت لە بەیەکگەیشتنی بەرژەوەندییەکانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و کۆماری ئیسلامی ئێرانە لە ناوچەکەدا. ئەو کاتەی کە تاران توانی رێگری بکات لە پێشڕەوی رێکخراوی داعش بە ئاڕاستەی داگیرکردنی شوێنی زیاتر لەناو عێراق لەڕێگە پشتیوانیکردنی «حەشدی شەعبی» و یارمەتیدانی سوپای عێراق، ئەو هەوڵانەی ئێران لەناو عێراقدا لە راپۆرتی ساڵانەی بەڕێوەبەری ئاژانسی سەنتراڵی هەواڵگری ئەمریکادا رەنگیدایەوە و تێیدا داوادەکات، کە ئێران لە لیستی تیرۆر دەربهێنرێت لەبەر ئەو رۆڵەی دەیگێڕت لە روبەڕوبوونەوەی داعش لە عێراق.

چۆن ئێران وەك گەمەکارێکی سەرەکی دەرکەوت

بۆ گەیشتن بە وەڵامی ئەم پرسیارانە رەوشێکی شیکاری بەکاردەهێنین، کە پێیدەوترێت رەوشی (SWOT)، کە کورتکراوەی

ئەم خاڵانەی خوارەوەیە:

1.خاڵە بەهێزەکان (Strengths): ئەو توانایانە دەگرێتەوە کە دەوڵەتێك هەیەتی و دەتوانێت سودی لێوەربگرێت بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەی.

2.خاڵە لاوازەکـان (Weaknesses): ئەو تایبەتمەندییە نێگەتیڤانە دەگرێتەوە، کە لە هەر وڵاتێکدا هەیە و رێگرە لەبەردەم دەوڵەت بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەی.

3.هەلەکان (Opportunities): ئەو هەل و دەرفەتانەیە کە دەتوانێت هاوکاری هەر دەوڵەتێك بکات بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەی.

4.هەڕەشەکان (Threats): زنجیرەیەك دیـاردەی نێگەتیڤن، کە کاریگەرییەکی نەخوازراو دادەنێت لەسەر ئامانج و پڕۆگرامەکانی هەر دەوڵەتێك.

خاڵە بە هێزەکانی ئێران

1.دەسەڵاتی ئێران بەسەر شیعە و کوردەکان لە عێراق و سوریا و تورکیا.

2.توانای هەواڵگری ئێران لە ناوچەکە (بوونی تۆڕێکی بەربڵاوی هەواڵگری و ئاشنایی بە ناوچەکە).

3.ئەزمونی سەربازی لە سوریا، سیستان، بلوجستان و کوردستان (شەڕی پارتیزانی).

4.هەژمونی ئێران لە ناو دەوڵەتەکانی عێراق و سوریا .

خاڵە لاوازەکان

1.کەمتوانایی لە دروستکردنی سەرچاوەی هەمەچەشنی دەسەڵات و هێز، لە عێراقدا (تەنها بایەخدان بە مالکی و دواتر بە عەبادی پشتگوێخستنی لایەنە شیعەکانی تر سەرباری پشتگوێخستنی گروپە نەتەوەیی و ئاینییەکانی دیکە).

2.لاوازی لە پێشبینی دروستبوونی رێکخراوی داعش و ئامانجەکانی.

3.پێشوزاینەکردنی شارە سنوریەکانی ئێران لە روبەڕوبوونەوەی رێکخراوی داعش.

4.بوونی زانیاری هەڵە سەبارەت بە گۆڕانکارییەکانی عێراق و ناوچەکە.

دەرفەتەکان

دەرفەتەکانی ئێران لە بەرامبەر رێکخراوی داعش ئێران دروستینەکردون، بەڵکو هەلومەرجی نێودەوڵەتی رەخساندویەتی و ئێران دەتوانێت سودی لێوەربگرێت:

1.بەرجەستەبوون و دەرکەوتنی رۆڵی ئێران.

2.دروستبوونی هاوپەیمانێتییەکی نێودەوڵەتی لە دژی داعش بە سەرکردایەتی ئێران.

3.دروستبوونی دەرفەت بۆ لێکنزیکبوونەوەی زیاتری ئێران لە رۆژئاوا.

4.پێویستی زیاتر بە ئێران لە عێراق و سوریا.

5.بەهێزکردنی پێگەی لە چارەسەرکردنی دۆسێی ئەتۆمی.

هەڕەشەکان

1.هەوڵدانی وڵاتانی ناوچەکە بە تایبەت (وڵاتانی کەنداو بە رابەرایەتی سعودیە و تورکیا)، بۆ کەمکردنەوەی هەژمونی ئێران.

2.دروستبوونی هەڕەشە لەسەر سنورەکانی رۆژئاوای ئێران، کە دانیشتوانەکەی لە زۆرینەیەکی سوننە پێکدێت.

3.ئەگەری هەڵوەشاندنەوەی عێراق و دروستبوونی دوو دەوڵەتی کوردی و سوننە.

4.تێکچوونی پارسەنگی هێز لە ناوچەکە لە بەرژەوەندی سعودیە، تورکیا و ئیسرائیل.

5.چوونی پەناهەندە بۆ ئێران.

6.لەناوچوونی توانای ئابوری و سەربازی لە عێراق.

لە هەر شوێنێك هەژمونی ئێران هەبێت؛

رێکخراوی داعش بوونی دەبێت

ماوەیەك لەمەوبەر فەرماندەی هێزی پیادەی سوپای ئێران رایگەیاند، کە رێکخراوی داعش تەنها لە سوریا و عێراقدا بوونی نییە، بەڵکو لە ئەفغانستان و پاکستانیشدا بوونی هەیە. هەروەك چۆن رێکخراوی داعش دەرفەت دەڕەخسێنێت بۆ بوون و پەلکێشانی ئێران لە ناوچەکەدا، ئەو وڵاتانەش کە خاوەن پرۆژەی دروستکردنی رێکخراوی داعشن لەهەر شوێنێك، کە ئێران تیایدا هەژمونی هەبێت رێکخراوی داعش ئامادەدەبێت بۆ روبەڕوبوونەوەی. سەرەڕای ئەم بەریەککەوتنە لە سوریا و عێراقەوە دەستیپێکرد، وەك دوو وڵات کە ئێران زۆرترین دەسەڵاتی هەیە بەسەریاندا، دواتر سنوری ئەو بەریەککەوتنە پەلیکێشا و ئێستا جگە لە سوریا و عێراق و لوبنان، یەمەن و پاکستان و ئەفغانستانیشی گرتۆتەوە.

رێوشوێنەکانی ئێران

ئێران بۆئەوەی بتوانێت سەرکەوتن بەدەستبهێنێت لە شکستپێهێنان بە رێکخراوی داعش، هاوکات لەسەر دوو ئامانجی سەرەکی کاردەکات، کە بریتین لە:

1.هاوکارییەکانی ئێران بۆ هاوپەیمانەکانی: بەپێی چەند راپۆرتێکی

ڕۆژئاوایی، ئێران ساڵانە نزیك بە 8 ملیار دۆلار دەدات بە میلیشیا شیعەکان. لە ساڵی 2011 ئێران بڕی 6 ملیار دۆلاری پێشکەش بە ڕژێمی ئەسەد کردوە. حزبوڵڵای لوبنان کە ژمارەی چەکدارەکانی دەگاتە نزیك بە 25 هەزار کەس، ساڵانە نزیك بە دوو ملیار دۆلار لە خەزێنەی ئێران هاوکاریدەکرێت. لەئێستادا ئێران کاردەکات لەسەر ژیاندن و پڕچەککردنی هێزەکانی حەشدی شەعبی لە عێراق، کە ژمارەیان دەگاتە نزیك بە 70.000 چەکدار. بێگومان ئێران لە خۆرئاوا ئەو کارە ناکات، لەبەر ئەوەی دەزانێت کە ئێستا لەبەردەم دەرفەتێکی مێژویی کەموێنەدایە، کە لە هەڵوەشاندنەوەی عێراق، سوریا، یەمەن، دواتر لوبنان و لە داهاتوشدا پاکستان و ئەفغانستاندا خۆی دەبینێتەوە، هەر بۆیە دەیەوێت ئاقاری روداوەکان بە ئاڕاستەیەکدا بێت، کە لە بەرژەوەندی ئەودا بێت.

2.خزانە ناو ڕێکخراوە جیهادیەکان: دوای توندبوونەوەی هێرشەکانی سەر قاعیدە لە ئەفغانستان، ئێران بووە پەناگەیەك بۆ زۆرێك لە سەرکردەکانی قاعیدە و خێزانەکانیان «ئوسامە بن لادن ئەو کاتە نیوەی منداڵەکانی و یەکێك لە هاوسەرەکانی ناردە ئێران»، ئێستاش زۆرێك لە سەرانی قاعیدە لە ئێران دەژین. سەرەتای دروستبوونی هاوکاری لەنێوان ئێران و ڕێکخراوە جیهادییەکان دەگەڕێتەوە بۆ دوای توندبوونەوەی هێرشەکانی ئەمریکا بۆسەر ڕێکخراوی تاڵیبان و قاعیدە لە ئەفغانستان و عێراق، ئەو کاتە ئوسامە بن لادن و ئەیمەن زەواهری لەگەڵ ئێران خاڵێکی هاوبەشیان هەبوو، کە بریتیبوو لە روبەڕوبوونەوەی ئەمریکا لە ئەفغانستان و عێراق، ئەمەش سەرەتایەك بوو بۆ ئێران بۆ دزەکردنە ناو ڕێکخراوی قاعیدە بە ئامانجی بەکارهێنانی لەپێناو بەرژەوەندییەکانی خۆیدا. هەروەك چۆن ئێران لەناو هەناوی ڕێکخراوی ئەلقاعیدە ڕێکخراوێکی سەربەخۆی

دروستکرد بۆ ئاڕاستەکردنی ئەو ڕێکخراوە لە دورەوە، بەهەمانشێوە ئێران کاردەکات لەسەر دروستکردنی ڕێکخراوێکی دیکەی داعش لەناو هەناوی ڕێکخراوی داعشدا، بە ئامانجی ئاڕاستەکردنی ئەو ڕێکخراوە لە دورەوە. دروستکردنی کەتیبەی نەوەکانی سەڵاحەدین لە کوردانی ڕۆژهەڵات لەناو ڕێکخراوی داعش لەو گەنجانەی، کە زۆرینەی لەژێر چاودێری ئێراندا پەیوەستدەبن بەو ڕێکخراوەوە، بە سەرەتایەك دادەنرێت بۆ خزانەناو ڕێکخراوی داعش و دواتر ئاڕاستەکردنی.

دەرەنجام

سەبارەت بە پەیوەندی نێوان داعش و ئێران دەتوانین بڵێین، کە ئەو پەیوەندییەی داعش بە ئێرانەوە دەبەستێتەوە دەتوانرێت وەك جۆرێك لە هاوپەیمانێتییەکی بابەتیانە ئەژماربکرێت و تیایدا هەریەك لە ئێران و داعش کار لە خزمەتی یەکتریدا دەکەن، بەبێ ئەوەی کە ڕێککەوتن یاخود ئاڕاستەکردنێکی ڕاستەوخۆ هەبێت لەنێوانیاندا. ئێران لەڕێی دەرکەوتنی بەهێزی داعش لە سوریا و عێراق، خۆی وەك ئەڵتەرناتیڤێکی بەهێز دەخاتەڕو بۆ ڕوبەڕوبوونەوە و ئامادەبوونی خۆی بە شێوەیەکی فەرمی لە عێراق و سوریا. ڕێکخراوی داعشیش بۆ بەرگرتن لە پەلکێشانی ئێران لە ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لە هەر شوێنێك هێزەکانی سەر بە ئێران بوونیان هەبێت، ئامادەییان هەیە و لە شەڕ و بەربەرەکانێدان. براوەی یەکەمیش لەم پێکداکێشانەدا ڕۆژئاوایە، کە سودێکی ئابوری بێشومار دەکات لەڕێگەی ساغکردنەوەی چەك و کەرەستە سەربازییەکانی و لە لایەکی دیکەوە بەبێ ئەوەی هێزەکانی خۆیان بخەنە مەترسییەوە، هێزگەلێك هەن، کە بە وەکالەت شەڕیان بۆ دەکەن تا بەرژەوەندییەکانیان پارێزراوبێت لە ناوچەکەدا، سەرباری ئەوەی نەیارەکانی بوونی ڕۆژئاوا لە ناوچەکەدا خەریکی پوکانەوەی یەکترن.

بەشی دوانزەیەم
ئێران و دۆسیێی ئەتۆمی

مەبەستی کۆماری ئیسلامی ئێران مانەوەیە، ئەم مەبەستەش ناوەڕۆکێکی ئایدیۆلۆژیای نییە و سیاسەتمەدارانی ئێران هەوڵدەدەن دەسەڵات و هەژمونی خۆیان زیاتر و ئامانجەکانی شۆڕش پیادەبکەن. کۆماری ئیسلامی ئێران بە نوێکردنەوەی جیهانبینی خۆی لە هەوڵدایە ململانێبکات لەگەڵ دەسەڵاتی ئەمریکا و جەخت لەوە دەکاتەوە کە: ئەو رژێمە نە چاوی لەسەر خاکی وڵاتانی دیکەیە و نە نیەتیشی بەهێزکردنی توانای سەربازییە بۆ داگیرکردنی وڵاتانی دراوسێ. ستراتیژی سەربازی کۆماری ئیسلامی ئێران بۆ بەرگرییە و ئەم بابەتەش ریشەکەی لە دوو راستیدایە: ئێران لەڕوی جوگرافییەوە لە ناوچەیەکی ناجێگیردا قەراریگرتوە، خاڵەکەی دیکەش ئەوەیە کە لەم ناوچەیەدا ئێرانی شیعە گەمارۆدراوە بە زۆرینەیەکی عەرەبی سوننە. سەرباری ئەوە، برینەکانی جەنگی هەشت ساڵەی ئێران لەگەڵ عێراق هێشتا سارێژنەبووە و پێویستی بەوەیە، کە لەڕوی سەربازییەوە

پێداویستیەکانی خۆی دابینبکات، ئەمەش بەیەکێك لە گرنگترین ئەو وانانە دادەنرێت، کە ئێران لە جەنگی هەشت ساڵەدا پێیگەیشتوە.

چەکی ئەتۆمی وەك هۆکارێکی بەرگری یارمەتی کۆماری ئیسلامی ئێران دەدات، تا ئەمریکا و ئیسرائیل ناچاربکات دەستبەرداری پەنابردنەبەر هێز بن لە دژی ئێران، لە هەمانکاتیشدا سیستمی جیۆپۆلۆتیکی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بە قازانجی خۆی بگۆڕێت. بەدەستهێنانی چەکی ئەتۆمی رەنگە ببێتە هۆی بەدەستهێنانی متمانەی زیاتر لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێران و پێگەیەکی تایبەتی پێببەخشێت، بەڵام توانای سیاسی، ئابوری و سەربازی رەنگە کاریگەری زیاتر دابنێت لە لێکدانەوەکانی کۆماری ئیسلامی ئێراندا.

چەکی ئەتۆمی دەتوانێت تا ئاستێکی زۆر توانای بەرگری ئێران زیاتر بکات، بەڵام ئەو چەکە لەبەر دۆخی ناهەمواری ئابوری ئێران ناتوانێت ببێتە چەکێکی گونجاو بۆ فشار خستنەسەر وڵاتانی ئەندامی هاوکاری کەنداوی.

گرژی رو لەزیادبوونی نێوان کۆماری ئیسلامی و ئیسرائیل دۆخێکی پڕ مەترسی لە ناوچەکەدا دروستکردوە، ئەگەر ئێران بتوانێت چەکی ئەتۆمی بەدەستبهێنێت، روبەڕوبوونەوەی ئەتۆمی لەنێوان ئەم دو وڵاتەدا بەدور نازانرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەدور دەزانرێت ئێران یەکەم لایەن بێت، کە سەرەتا دەستبوەشێنێت. بە مانایەکی دیکە ئەگەر لەلایەن ئیسرائیلەوە هێرشی نەکرێـتە سەر، ئێران چەکی ئەتۆمی بەکارناهێنێت.

ئامانجی سەرەکی ئێران لە بەدەستهێنانی چەکی ئەتۆمی رێگریکردنە لە ئیسرائیل و ئەمریکا، کە هێرشبکەنە سەر ئێران نەوەك نابوتکردنی ئیسرائیل. هەندێك لە سەرکردەکانی ئیسرائیل

لەو باوەڕەدان، کە کۆماری ئیسلامی ئێران پەیڕەوی لە سیستمێکی بێ لۆژیك دەکـات و هێرشدەکاتە سەر ئیسرائیل، بەڵام بەهۆی ئەو پێشکەوتنە زۆرەی ئیسرائیل لەڕوی توانای سەربازی و چەکی ئەتۆمییەوە، بەدور دەزانرێت کە کۆماری ئیسلامی ئێران چەکی ئەتۆمی لە دژی ئیسرائیل بەکاربهێنێت.

هەوڵەکانی ئەمریکا، ئیسرائیل و سعودیە بە ئامانجی رێگری لە بەدەستهێنانی چەکی ئەتۆمی لە لایەن ئێرانەوە، زیاتر بۆتەهۆی پشتیوانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە تیرۆریزم، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانرێت ئــەوە بوترێت، کە پێشکەوتنی پرۆگرامی ئەتۆمی دەبێتەهۆی ئەوەی، کە پاڵ بە ئێرانەوە بنێت تا ئاستی پشتیوانی تیرۆریزم زیاتر بکات.

بـەدور دەزانرێت، کە ئێران چەکی ئەتۆمی بداتە حزبوڵڵا و حەماس. بەرژەوەندییەکانی ئەم گروپە بریکارانە بە تایبەت حەماس لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێراندا نایەتەوە، هەر بۆیە ئەم توانا ئەتۆمییە ناداتە ئەو گروپانە. هەروەها هیچ ئاماژەیەکیش نییە، کە دوای روخانی کۆماری ئیسلامی ئێران گروپە تیرۆریستییەکان بتوانن ئەم چەکە بەدەستبهێنن. ئەتۆمی ئێران ناسەقامگیری لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا زیاتردەکات و دەرگیری نەخوازراو و بەرێکەوت لەنێوان ئێران و ئیسرائیلدا، پێشهاتێکی پڕ مەترسییە کە ئەگەری هەیە روبدات. بە جیا لەوەی کە ئێران دوای بەدەستهێنانی چەکی ئەتۆمی چ گۆڕانێك بەسەر رەفتاریدا دێت، دەتوانین بڵێین کە ئێرانی ئەتۆمی پاڵ بە وڵاتانی ناوچەکەوە دەنێت ئەوانیش هەوڵی بەدەستهێنانی ئەو چەکە بدەن.

داخستنی دۆسیەی ئەتۆمی

پێکهاتنی وڵاتانی (5+1) لەگەڵ ئێران لەسەر دۆسێی ئەتۆمی، نائومێدییەکی زۆری لای وڵاتانی کەنداو دروستکرد، کە بەشێوەیەك لە شێوەکان تا دوێنێ هاوپەیمانی ستراتیژی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و رۆژئاوا بوون. هەر دوای راگەیاندنی پێکهاتنی وڵاتانی (5+1) لەگەڵ ئێران لەسەر دۆسیەی ئەتۆمی ئەو وڵاتە، دەستبەجێ ژمارەیەکی زۆر لە کاربەدەستانی وڵاتانی کەنداو و ناوچەکە نیگەرانیی خۆیان لەو رێککەوتنە دەربڕی و رایانگەیاند، کە ئەو رێککەوتنە زیان بە ئاسایش و سەقامگیری ناوچەی کەنداو و خۆرهەڵاتی ناوەڕاست دەگەیەنێت. ئەو رێککەوتنە کاتێك راگەیەنرا، کە وڵاتانی کەنداو بە سەرکردایەتی سعودیە هەڵمەتێکی سەربازیان دەستپێکردبوو لەدژی حوسییەکانی یەمەن، کە بە هاوپەیمانی ستراتیژی ئێران دادەنرێن و گەورەترین هەڕەشەن بۆ سەر ئاسایشی سعودیە. مەیلی ئەمریکا بۆ پێکهاتن لەگەڵ ئێران لەسەر کۆتاییهێنان بە دۆسیە ئەتۆمییەکەی لە لایەن سعودیەوە پێشوازی لێنەکرا و بە یەکێکی دیکە لە هۆکارەکانی لێکدورکەوتنەوەی ریاز دێت لە واشنتۆن. بۆ رەواندنەوەی ئەو مەترسییە سەرۆك ئۆباما بانگهێشتی سەرانی ئەنجومەنی هاوکاری کەنداوی کرد، بۆ کۆبوونەوە لە کامپ دێڤد لە 13 2015/5، تا لە لایەن ئێرانەوە دڵنیایان بکاتەوە، بەڵێنی پێدانی چەك و هاوکاری سەربازی نوێیان پێبدات. هەڵبەتە (شا سەلمان)ی شای سعودیە، (حەمەد کوڕی عیسا)ی شای بەحرەین، (سوڵتان قابوس)ی شای عومان و (شێخ خەلیفە)ی میری ئیمارات، هەر کەسە و بە بیانوی جیاجیا نەچون بۆ کۆبوونەوەکەی کامپ دێڤد وەك دەبڕینی ناڕەزایەتی لە هەڵوێستی ئەمریکا بەرامبەر بە ئێران.

کێشەی سعودیە لەگەڵ ئەمریکا لەسەر ئێران، لەبەرئەوە نییە کە

ئۆباما بڕیاریداوە، کە دۆسێی ئەتۆمی ئێران دابخات، بەڵکو سعودیە ترسی لەوە هەیە، کە ئێران بەلابردنی گەمارۆکان، دەستی کراوەتر دەبێت بۆ پەلهاویشتن و سعودییەش پێگە و بایەخی ستراتیژی خۆی لای ئەمریکا لەدەستدەدات. شایانی باسە ئێران هەم لەڕوی ئابوری و هەم لەڕوی پێگەی جیۆستراتیژی و وزەوە، خاوەن هێزێکی زیاترە لەچاو سعودیە و کۆمەڵگەی ئێرانیش بە بەراورد بە سعودیە، کەمتر مەیلیان بەلای کاری توندڕەوی بنەماخوزیدا هەیە.

سەرکەوتنی دبلۆماسییەتی ئێران

ئێران لە دبلۆماسییەتی خۆیدا، پێداچونەوەی کردوە و لەگەڵ ئەمریکادا دانوستاندەکات. ئەم روداوە لە مێژوی کۆماری ئیسلامی ئێراندا بێ وێنەیە و نیشاندەری شکستی دروشمە دژەکانی ئێرانە. سزا نێودەوڵەتییەکان و فشارە قورسەکانی سەر ئابوری و کۆمەڵگەی ئێران و لاوازبوونی حکومەت و ویلایەتی فەقیهی ئێران، بەرپرسە سیاسییەکانی کێشایە سەر مێزی دانوستان لەبارەی دۆسێی ئەتۆمییەوە. دەوڵەتی ئێران سەرباری پێداگری هەمیشەیی خۆی لەسەر بەردەوامبوون لە پیتاندنی یۆرانیۆم و بەردەوامبوون لەسەر سیاسەتی ناڕونی لە ئامانجە سەربازییەکانیدا، سودی لە گۆڕانی سەرۆکایەتی کۆمار وەرگرتوە و لە چوارچێوەی ستراتیژی کاربەدەستاندا ئامادەیی خۆی دەربڕیوە بۆ دانوستان لەگەڵ رۆژئاوا. دەوڵەتی ئێران داکۆکی لە مافی خۆی دەکات لە بەکارهێنانی ئاشتیخوازانەی چالاکییە ئەتۆمییەکان. لە دبلۆماسیەتی جیهانیدا و لەو بارەوە ناکۆکی نییە، تەواوی نیگەرانییەکانی رۆژئاوا و بەتایبەت ئەمریکا بەهۆی ئامانجە سەربازییەکانی پرۆگرامە ئەتۆمییەکەی ئێرانەوەیە.

ڕۆژئاوا پێشتر ڕایگەیاندبوو کە ڕێگەی دیبلۆماسی کراوەیە و ئەمڕۆ دەزانێت ئێران هەڵوێستی لاوازە، بەم پێیەش ئەمریکا و فەرەنسا لە نەتەوە یەکگرتووەکان پەیامێکیان گەیاندوە، بەو ناوەڕۆکەی کە قسە لەسەر گۆڕینی ڕژێم نییە لە ئێران، بەڵام هەڵوێستی ئێران لەمەڕ سوریا دەبێت گۆڕانی بەسەردا بێت و لەبواری ئەتۆمیشدا دەبێت ڕونبێت و ئیدی سەردەمی دانوستانی دوبارە و بێسود کۆتاییپێهاتوە.

دەوڵـەتـی ڕۆحـانـی بەپێی ڕێنماییەکانی خامنەیی تاکوێ پاشەکشێدەکات؟ وا دێتە پێشچاو دەسەڵاتداران لە ئێران گەیشتونەتە ئەو دەرەنجامەی، بۆ پاراستنی دەســەڵات پێویستە لەبەرامبەر ڕۆژئاوادا لەهەندێك خواستەکانی خۆیان پاشەکشێبکەن. ناکۆکییەکە لێرەدایە، کە چۆن بەبێ پاشەکشێ لە خواستەکانیان بتوانن درێژە بە پرۆگرامە ئەتۆمییەکەیان بدەن؟

کۆماری ئیسلامی ئێران دەستبەرداری ئامانجە ئەتۆمییەکانی خۆی نابێت، بەڵام لە کورت ماوەدا جگە لە پاشەکشێ هیچ ڕێگەیەکی دیکەی لەبەردەمدا نییە و دەبێت بیسەلمێنێت، کە پرۆگرامی سەربازی ئەتۆمی نییە. لەبەرئەوەی ئەگەر ئەو کارە نەکات لە داهاتودا ڕوبەڕوی هێرشی سەربازی یان جوڵانەوەی جەماوەری دەبێـتەوە. لە نەتەوە یەکگرتووەکان ڕۆحانی ڕایگەیاند، کە ئێران خوازیاری هاوکاریکردنە بۆ چارەسەرکردنی کێشە ئەتۆمییەکەی. ئەم وتەیە بۆ ڕۆژئاوا بەس نییە، لەبەرئەوەی کۆمەڵگەی نیودەوڵەتی خوازیاری هەنگاوی پراکتیکییە.

لە گۆشەنیگای بەرژەوەندی خەڵکی ئێرانەوە، تەواوی چالاکییەکانی ڕژێم لە بواری پیتاندنی یۆرانیوم جگە لەتێچونێکی زۆر و قەیرانێکی بێوێنە و سەرکوتکردن، هیچ شتێکی دیکەی بەرهەمنەهێناوە. لەڕاستیدا بەرژەوەندییەکانی ئێران لە ڕەتکردنەوەی سیاسەتی ئەتۆمی و سودوەرگرتن لە سەرچاوە و سامانە سروشتییەکان، لەپێناو ئاوەدانکردنەوەی ئابوری خۆشگوزەرانی خەڵکیدایە.

بەشی سیانزەیەم
ئێران و سزا نێودەوڵەتییەکان

پوختە

ئـەو ئەزمونەی کە سیاسەتمەدارە ئێرانییەکان توانیویانە بەدەستیبهێنن لە بواری جڵەوکردنی کاریگەرییە نێگەتیڤەکانی بواری سیاسەت لەسەر کەرتی ئابوری، بە تایبەت دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئێران و شەڕی هەشت ساڵە، وایکردوە ئێران بتوانێت دەستبەرداری پشتبەستنی تاک و تەنهای بێت بە داهاتی نەوت و تەواوی تواناکانی بەکاربهێنێت بەتایبەت لەڕوی مرۆیی، پێگەی جوگرافی ناوازە و سەرچاوەی داهاتی سروشتییەوە، بۆ قوتاربوون لە سزا نێودەوڵەتیەکان و دەستێوەردانی زیاتر لە کاروباری ناوخۆی وڵاتانی ناوچەکە. سەرباری بوونی بەربەستەکانی بەردەم ئابوری ئێران بە هۆی توندبوونەوەی سزاکان و دابەزینی نرخی نەوت لە کۆتایی ساڵی 2014، هەوڵەکانی ئێران بەردەوامبووە بۆ بەهێزکردنی

ئابورییەکەی لە وڵاتە عەرەبییەکاندا، ئەمەش لەڕێگەی وەبەرهێنانی بەردەوام و دامەزراندنی پەیوەندی پتەو بۆ هاوکاری ئابوری لەگەڵ دامەزراوەکانی حکومەت و کەرتی تایبەت لە وڵاتە عەرەبیەکاندا. بێگومان هەر لەڕێگەی ئەو وەبەرهێنانەوە ئێران کاریکردوە لەسەر بڵاوکردنەوەی کولتوری ئێرانی و بەکارهێنانی کەمینە نەتەوەییە ئاینییەکان وەك ئاینزای شیعە بە ئامانجی بەکارهێنانیان وەك کارتی فشار.

سزاکانی سەر ئێران

بەو سزایانە دەوترێت، کە لە لایەن چەندین دەوڵەتەوە -سەرەتا ئەمریکا لە ساڵی 1979وە، بەڵام دوای ئەوەی ئێران کەوتە خۆی بۆ پەرەدان بە پڕۆگرامە ئەتۆمییەکەی، چەندین دەوڵەتی دیکەش هاتنەپاڵ ئەمریکا بۆ توندترکردنی گەمارۆ ئابورییەکانی سەر ئێران- بەسەر ئێراندا سەپێنرا بۆ رێگریکردن لە پەرەدان بە توانای ئەتۆمی و دەستێوەردان لە کاروباری ناوخۆی وڵاتانی ناوچەکە. وەبەرهێنان لە بواری نەوت و پترۆکیمیاییدا، هەناردەکردنی نەوت، بازرگانیکردن لەگەڵ سوپای پاسداران، گرێبەستەکانی بانك و بیمە و کارگۆ. سزای ئابوری پشت بە یاساکانی ئابوری سیاسی دەبەستێت، بە ئامانجی ناچارکردنی دەوڵەتی سزادراو بۆ پاشگەزکردنەوەی لە هەڵوێستێکی دیاریکراو. بەم پێیە سزای ئابوریش جۆرێکی دیکەیە لە بەڕێوەبردنی ململانێ، بـەڵام بەبێ بەکارهێنانی هێزی سەربازی. سزاکانیش دابەشدەبن بەسەر چەند جۆرێکدا، کە هەریەکەیان کاریگەری و هەلومەرجی تایبەتی خۆی هەیە و لەوانە:

1.سزای ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا:

أ. لە ساڵی 1996 کۆنگرێسی ئەمریکا بڕیاری سزاکانی سەر ئێران و لیبیای دەرکرد. بەپێی ئەم بڕیارە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دوو سزا لە کۆی 7 سزا دەسەپێنێت بەسەر ئەو کۆمپانیا بێگانەیانەی، کە زیاتر لە 20 ملیۆن دۆلار لە بواری پەرەپێدانی نەوتدا سەرمایەگوزاری بکات.

ب. لە ساڵی 2012 ئیدارەی ئەمریکا زنجیرەیەك سزای دیکەی بەسەر ئێراندا سەپاند، بە تۆمەتی بەردەوامبوون لەسەر پیتاندنی یۆرانیۆم و هەناردەکردنی تیرۆر، دیارترین سزا نوێکانی ئەم بڕیارەش، ئەو دامەزراوە ئابوریی و سەرکردە و یەکە سەربازییانەی گرتەوە کە سەر بە سوپای پاسداران بوون، سەرباری هەردوو بانکی میللەت و هەناردەی ئێران.

2.سزاکانی کەرتی بازرگانی و وەبەرهێنان

سزای ئابوری، کە بە مانای رێگری لە ئاڵوگۆڕی ئابوری دێت، زیاتر لەو وڵاتانەدا سەرکەوتن بەدەستدەهێنێت، کە ئابورییەکەیان زیاتر پشت بە ئاڵوگۆڕی بازرگانی ببەستێت. کاریگەری سزاکانیش بەشێوەی جۆراوجۆر دەردەکەون وەك بەرزبوونەوەی نرخی بەکاربردن و زۆربوونی بێکاری و زیانگەیشتن بە خاوەن پیشەکان، سەرباری کەمبوونەوەی خستنەڕوی کاڵاکان لە بازاڕدا. بەو پێیەش پەیوەندییەکی ئۆرگانی هەیە لەنێوان سیاسەت و ئابوریدا، کاریگەرییە نێگەتیڤەکانی سەر کەرتی ئابوری کاردانەوەی دەبێت لەسەر سیاسەت و دواجار گۆڕینی. بەو پێیەش کە نەوت بە بڕبڕەی پشتی ئابوریی ئێران دادەنرێت و بۆ پەرەپێدانیشی ئێران پێویستی بەوە هەیە، کە وەبەرهێنانی مەزنی تێدا بکات، هەربۆیە رێگری لە

هەناردەکردنی نەوت و وەستاندنی وەبەرهێنان لە کەرتی نەوت و گازدا، بە شێوەیەکی سروشتی کاریگەری گەورە لەسەر تەواوی ئابوریی ئێران بەجێدەهێڵێت. راستە ئەو دیدە لەڕوی لۆجیکییەوە هیچ کێشەیەکی نییە، بەڵام ئەزمونە مێژوییەکانی پێشو دەریانخستوە، کە رژێمە تۆتالیتارەکان مەرج نییە بە خراپبوونی باری ئابوری بکەون. شایەنی باسە کە ئێران بە چنگگیرکردنی لە پـڕۆژەی ئەتۆمی و جوڵاندنی هەستی نەتەوەیی، توانی کە ئێرانیەکان لە دەوری ئاڵای ئێران کۆبکاتەوە و جۆرێك لە یەکڕیزی نیشتیمانی بهێنێتە ئاراوە.

3.سزا داراییەکان

ئەم سزایانە بەرژەوەندیی توێژە بازرگانی و پیشەسازییەکان دەکاتە ئامانج، سەرباری بلۆککردنی پارەی دانـراوی حکومەت، کۆمپانیا و تەنانەت کەسەکانیش لەوانەی کە هەڵگری ناسنامەی وڵاتی سـزادراون، هەروەها ئاستەنگ دروستدەکات لەبەرامبەر سەرلەنوێ رێکخستنەوەی قـەرزە دەرەکییەکانی دەوڵەتانی سـزادراو و بەمەش قەیرانی قەرزە دەرەکییەکان زیاتردەبێت و گوشاری زیاتر دروستدەبێت لەسەر دروستکردنی بڕیاری ئابوری. هەروەها کاردەکاتە سەر یەدەگی دراوی سەخت بەوپێیەی، کە بەکاردەهێنرێت لە دانەوەی سود و قیستی قەرزە دەرەکییەکان.

4.سزا زیرەکەکان

سزا زیرەکەکان لە بنەمادا کەرتی دەستەبژێر دەکاتە ئامانج و لە رێگەی لێدان لە بەرژەوەندییەکانیان تا ئەو دەستەبژێرە هەستێت بە گوشار خستنەسەر رژێمی سیاسی. بەم پێیە لە قۆناغی یەکەمدا ئەو سزایانە گوشار ناخاتەسەر جەماوەری وڵاتی سـزادراو. ئەو سزایانە ئەوە مسۆگەر دەکات، کە بەرهەمی تەکنەلۆژیای پێشکەوتو

نەنێردرێت بۆ ئێران بە بیانوی ئەوەی کە لە بواری سەربازی و ئەتۆمیدا بەکاریدەهێنێت. دانانی کەسانی دەستەبژێری ئێران لە لیستی رەش تا رێگری بکرێت لە چونیان بۆ ناو وڵاتەکانی جیهان.

کەمکردنەوەی کاریگەری سزاکان

ئێران لە رێگەی ئەم رێوشوێنانەی لای خوارەوە کاریگەری سزا نێودەوڵەتییەکانی لەسەر خۆی کەمکردەوە:

1.پەیوەندی ئێران و وڵاتانی عەرەبی: لەناو وڵاتە عەرەبیەکاندا سێ وڵات زۆرترین کاڵا (جگە لە نەوت) لە ئێرانەوە هاوردە دەکەن، کە بریتین لە هەر یەکە لە ئیمارات بە بڕی 2.3 ملیار دۆلار و عێراق بە بڕی 2.1 ملیار دۆلار و سعودیە بە بڕی 454 ملیۆن دۆلار. ئێران کاڵا لە 10 وڵات هاوردە دەکات، کە لەنێویاندا تەنها یەك وڵاتی عەرەبی هەیە، ئەویش ئیماراتە. هەر بۆیە ئیمارات لە سەر ئاستی وڵاتە عەرەبییەکان بە یەکەمین هاوبەشی بازرگانی ئێران دادەنرێت و لەسەر ئاستی جیهانیش بە دووەم هاوبەشی بازرگانی ئێران دادەنرێت دوای ئەوروپا. بڕی ئاڵوگۆڕی بازرگانی نێوان ئێران و یەکێتی ئەوروپا، دەگاتە 28 ملیار دۆلار.

2.پەیوەندی ئێران لەگەڵ وڵاتە ئیسلامییەکان: بازرگانی ئێران لەساڵی 2000 لەگەڵ وڵاتە ئیسلامیەکان 4.6 ملیار دۆلار بوو، بەڵام لە ساڵی 2010 گەیشتە 33.2 ملیار دۆلار. ئەمەش بە مانای ئەوە دێت، کە بازرگانی ئێران لەگەڵ وڵاتە ئیسلامیەکاندا لەنێوان ساڵەکانی 2000 بۆ 2010، 6 هێندە زیادیکردوە. تەواوی هەناردەی ئێران لە ساڵی 2010 بۆ وڵاتە ئیسلامییەکان گەیشتۆتە 13.4 ملیار دۆلار و لە هەمانکاتدا 19.8 ملیار دۆلار کاڵای لە وڵاتە عەرەبییەکانەوە هاوردە کردوە. تورکیا بە هاوبەشی بارزگانی یەکەمی ئێران دادەنرێت لە ناو

ئەو وڵاتە ئیسلامیيانەی، کە عەرەب نین و بڕی مامەڵەی نێوان ئەو دو وڵاتە دەگاتە 8 ملیار دۆلار. لەو بڕە ئێران 7.5 ملیار دۆلار کاڵا (نەوت و گاز) هەناردەی تورکیا دەکات و تەنها نیو ملیار دۆلار کاڵا لە تورکیاوە هاوردە دەکات. بێگومان ئەگەر بە هۆی ناکۆکیەکانی نێوان تورکیا و ئێرانەوە نەبوایە لەسەر سوریا، ئاڵوگۆڕی بازرگانی نێوان ئەو دو وڵاتە بەشێویەکی گشتی بەرزتر دەبۆوە. پاکستانیش بە پلەی دووەم دێت، بڕی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەنێوانیاندا دەگاتە ملیار و نیوێک دۆلار، کە زیاتر لە ملیارێك دۆلاری هەناردەی کاڵای ئێرانە بۆ پاکستان.

3.پایە ئابوریەکانی پڕۆژەی ئێرانی: ئێران لە پەیوەندییە ئابوریەکانی لەگەڵ وڵاتە عەرەبیەکان زیاتر پەیوندی هەیە لەگەڵ ئیمارات، سوریا، لوبنان، عێراق، بەحرەین و کوەیت. ئێران هەوڵیداوە ئەوپەڕی سود لە کرانەوەی ئابوری ئیمارات وەربگرێت. بەپێی هەندێك زانیاری ئێرانیەکان، لە ساڵی 2005، نزیك بە 10.000 کۆمپانیای ئێرانی لە ئیمارات دامەزراوە، ژمارەی ئەو ئێرانیانەش کە لە ئیمارات نیشتەجێن دەگاتە 450.000 کەس کرِیاری و 12% یەکەکانی نیشتەجێبوون. هاوردەی ئێران لە ساڵی 2010 لە عێراق (93.7)، لوبنان (43.3) و سوریا (16.3) ملیۆن دۆلار بووە و لە بەرامبەردا هەناردەی ئێران هەر لە هەمان ساڵدا بۆ لوبنان (14.6) و سوریا (980) ملیۆن دۆلار بووە.

4.وەبەرهێنان لەو وڵاتانەی، کە خاوەن ئاینزای شیعەن:

أ. عێراق:

-بە پێی وتەی (یەحیا ئال ئیسحاق)، سەرۆکی هاوبەشی ژوری بازرگانی ئێران–عێراق، لە ناوەڕاستی مانگی کانونی دووەمی ساڵی 2015 بڕی وەبەرهێنانەکانی ئێران لە عێراق گەیشتۆتە 12 ملیار دۆلار.

-لەنێوان هەردوو وڵاتدا چوار بانکی هاوبەش هەیە، کە کاردەکات لەسەر ئاسانکاری بۆ ئاڵۆگۆڕە بازرگانییەکان.

-کۆمپانیا ئێرانیەکان هەستاون بە دروستکردنی نزیك بە 4 ملیۆن یەکەی نیشتەجێبوون لە عێراق.

-ئێران هەستاوە بە پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری ئەندازیاری بە بڕی 5 ملیار دۆلار.

-بەپێی وتەی سنجانی شیرازی، ئەمینداری گشتی ژوری هاوبەشی بازرگانی ئێران–عێراق، ئێران هەوڵدەدات زۆرترین بەشی وەبەرهێنان بەدەستبهێنێت لە عێراق، کە پیشبینیدەکرێت بڕەکەی بگاتە 1500 ملیار دۆلار لە ماوەی پێنج ساڵی داهاتودا.

-یەمەن: لە سەرەتای مانگی کانونی دووەمی 2015، حوسێن نیکنام باڵوێزی ئێران لە یەمەن کەوتە جوڵەی چڕ، تا ئێران لە ژێر دەسەڵاتی حوسیەکانی یەمەن وەبەرهێنان بکات لە سەنعای پایتەخی یەمەن، هەستێت بە دروستکردنی وێستگەی بەرهەمهێنانی کارەبا، کارگەی بەرهەمهێنانی چیمەنتۆ، بەرهەمهێنانی دەرمان و وەرگرتنی خوێندکارە یەمەنییەکان لە زانکۆکانی ئێران.

ب. سوریا: بەمێژوی 2015/1/3، عەلی تەیب نیا وەزیری دارایی ئێران رایگەیاند، ئێران دەیەوێت بازنەی وەبەرهێنانی لە سوریا فراوانبکات لە کەرتەکانی نەوت، چیمەنتۆ، کشتوکاڵ، گواستنەوە و دوبارە دروستکردنەوە، سەرباری جوڵەیەکی فراوانی وەبەرهێنە ئێرانیەکان بۆ کڕینی موڵك و ئوتێل لە دیمەشق و شوێنی نیشتەجێبوونی عەلەویەکان. شایانی باسە کە رژێمەکەی ئەسەد لە ئایاری 2013 لەگەڵ ئێران پێکهات لەسەر ئەوەی کە بە بەهای 3.6 ملیار دۆلار نەوتی ئێران ئاسانکاری بۆ بکرێت تا وەبەرهێنان بکات لە سوریا. ئەمەش بە یەکێك لە پاڵنەرەکانی ئێران دادەنرێت بۆ هێشتنەوەی رژێمەکەی ئەسەد و پشتیوانیکردن لە مانەوەی

عەلەوییەکان لە سوریا سەرباری گۆڕانکارییە سیاسیەکان.

5.خزانەناو ئابوری ئەو وڵاتانەی کە پێگەیەکی ستراتیژیان هەیە: ئێران هەوڵیداوە، کە دزە بکاتە ناو ئابوریی ئەو وڵاتە عەرەبیانەی، کە خاوەن پێگەیەکی ستراتیژین وەك سودان، جەزائیر و مۆریتانیا.

أ.سودان: سەرباری بارگرژیی پەیوندییە ئاڵۆزەکانی نێوان ئێران و سودان، دوای ئەوەی لە ئەیلولی 2014 کە رژێمەکەی بەشیر هەستا بە داخستنی نێوەندە کولتورییەکانی ئێران لە سودان، بە بیانوی بڵاوکردنەوەی ئاینزای شیعە، پەیوەندییە ئابوریەکانی نێوان هەردوولا بەردەوامە لەڕێگەی رۆڵی کۆمپانیا ئێرانییەکان لە گەڕان بە دوای نەوتدا لەسودان و پێکهاتن لەسەر وەبەرهێنانی هاوبەش بە بڕی 400 ملیۆن دۆلار. بەپێی هەندێك زانیاری ئێران هەوڵدەدات رەزامەندی سودان بەدەستبهێنێت بۆ دانانی بنکەیەکی دەریایی لە رۆژئاوای بەندەری بورت-سودان لەسەر دەریای سور، بۆ ئەوەی بەکاربهێنرێت بۆ گواستنەوەی چەکی قورس بۆ سوریا و حزبوڵلا و جوڵانەوەی حەماسی فەلەستینی. ئێران ئەم بەندەرەی هەڵبژاردوە لەبەر پێگە ستراتیژییەکەی، کە دەڕوانێت بەسەر دەریای سوردا.

ب. جەزائیر: 2015/2/11 عەبدولعەزیز بوتەفلیقە جەختی لەوە کردەوە، کە پێویستە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ئێران بەهێزبکەن، ئەمەش لە نامەیەکدا بۆ حەسەن رۆحانی سەرۆك کۆماری ئێرانی نارد. جەزائیر بە یەکەمین وڵاتی عەرەبی دادەنرێت، کە ئێران هەوڵدەدات کۆمپانیای (ئۆتۆمبێل)ی تیادا دابمەزرێنێت بە ئامانجی بەرهەمهێنان و فرۆشتنی ئۆتۆمبێلە ئێرانیەکان، سەرباری وەبەرەهێنانی دیکەی ئێران لە بوارگەلی وزە و ژێرخانی ئابوری و خزمەتگوزارییەکان.

ج. مۆریتانیا: ئێران دەیەوێت لەڕێگەی پێکهاتنی هاوبەشەوە وەبەرهێنان بکات لە کەرتەکانی راوی دەریایی و خستنە قوتوەوە.

لێکەوتەی خزانی ئێران بۆ ناو کەرتی ئابوری وڵاتان:

1.وروژاندنی ململانێ ئاینیەکان: وەبەرهێنانی ئێران لە عێراق و سوریا بەهێزکردنی شیعەی بەدوای خۆیدا هێناوە لە دەسەڵاتدا. لە لوبنانیش ئێران کاریکردوە لەسەر بەهێزکردنی حزبوڵڵا لە باشوری لوبنان و بەهێزکردنی لە بەرامبەر دەوڵەت و لایەنەکانی دیکەدا.

2.برەودان بە کولتوری ئێران: وەبەرهێنان لە ناوچە عەرەبییەکان دەروازەیەکە کە تاران لەڕێگەیەوە کاردەکات لەسەری، بە ئامانجی خزانەناو کۆمەڵگە عەرەبیەکان و بڵاوکردنەوەی ئاینزای شیعە. لە سودان دەزگاکانی ئاسایش هەستان بە داخستنی نێوەندی رۆشنبیری ئێران و لقەکان لەسەرەتای مانگی 9ی 2015 و داواکرا لەماوەی 48 کاتژمێردا سودان بەجێبهێڵن، دوایی کە دەرکەوت کارییان بریتیبووە لە بڵاوکردنەوەی ئاینزای شیعە و لەو ماوەیەدا توانیویانە 12 هەزار هاوڵاتی سودانی بەلای خۆیدا رابکێشن و 15 هەزار حوسەینییە دروستبکەن لە تەواوی سوداندا، سەبارەت بە جەزائیر، نزیك بە 75 هەزار هاوڵاتی هاتونەتە سەر ئاینزای شیعە. لە هەمانکاتدا دەزگای دادوەری جەزائیر توانی لە شوباتی 2014 هاوڵاتییەکی مەغریبی دەستگیربکات بە بیانوی دروستکردنی شانەیەك بۆ بڵاوکردنەوەی ئاینزای شیعە لە جەزائیر و وڵاتانی دراوسێ. هەروەها باڵوێزخانەی ئێران لە جەزائیر بەوە تۆمەتبارکرا، کە کتێبگەلێك بڵاودەکاتەوە بە ئامانجی بانگهێشتکردنی خەڵك بۆ سەر ئاینزای شیعە.

3.هەژمونی ستراتیژی: ئێران هەوڵدەدات کە ناوچەی عەرەبی گەمارۆ بدات لەڕێگەی هەژمونی ستراتیژییەوە بە سودوەرگرتن لە دەروازە ئابوریەکان. لە یەمەن ئێران کاردەکات لەسەر وەبەرهێنان لە بەندەرەکانی یەمەن، ئەمەش دوابەدوای باڵادەستبوونی حوسییەکان

لە پایتەختی یەمەندا. شایانی باسە کە ئێران کاردەکات لەسەر باڵادەستبوونی لە کەنداوی عەدەن و گەروی بابولمەندەب بە ئامانجی کۆنترۆڵکردنی کەشتیوانی نێودەوڵەتی لە دەریای سوردا، بە تایبەت دوای ئەوەی کە شکستیهێنا لە دروستکردنی بنکەیەکی دەریایی لە بەندەری بورت-سودان لە سودان. هەروەها کاردەکات لەسەر وەبەرهێنان لە لیبیا و وڵاتانی ئەفریقیا و باشوری بیابان.

4.بەقاچاخبردنی چەك: ئێران نێوەندی بازرگانی و کاری وەبەرهێنان بەکاردەهێنێت بۆ بەقاچاخبردنی چەك بۆ میلیشیاکانی سەر بە خۆی. ساڵی 2013 دەستگیرا بەسەر کەشتییەکی بازرگانی ئێران، کە موشەك و تەقەمەنی هەڵگرتبوو بە نیازبوو بچێتە بەندەری «مەخا» لە دەریای سور، بە ئامانجی ئەوەی بیدات بە حوسیەکانی یەمەن. لە مانگی کانونی دووەمی 2013 دەستیگرت بە سەر بارێکی دیکەی چەکدا، کە لە تورکیاوە رەوانەی یەمەن کرابوو. لە ساڵی 2011 هێزی دەریایی ئەمریکا کەشتی «جیهان 1»ی راگرت کە 40 تۆن موشەك و تەقەمەنی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتبوو لەنزیك سنوری دەریایی یەمەن. لە مانگی ئازاری 2014 هێزی دەریایی ئیسرائیل لە دەریای سور دەستیگرت بە سەر کەشتییەکی ئێرانیدا، کە لە رێگەی ئەریتریاوە ئێران بە نیازبوو بیگەیەنێت بە دەستی جوڵانەوەی حەماس. باری کەشتییەکە موشەکی جۆری «M302» بوو.

سەرچاوەکان:

1.عەبدولڕەحمان راشد:نهێنی پەلکێشانی ئێران و چوونەوەیەکی سعودیە.

2.حسين العودات : صعود القوه الايرانيه وأثر ذلك على منطقه الشرق الاوسط.

3.مثلث النفوذ الشرق أوسطى (السعوديه – تركيا - إيران) تفاعلات القوة الإقليميه بعد الربيع العربى.

4.عەبدولعەزیز سەگەڕ: هێز لە بیرکردنەوەی ستراتیژی دا.

5.بەختیار ئەحمەد ساڵح : رۆڵی ئێران لەناو عێراقدا.

6.تقرير إستراتيژى.. دور إيران الإقليمى وتأثيره على علاقاتها بدول الخليج.

7.عدنان كاظم جبار الشيبانى، حميده عبد الحسين الظالمى:الاهميه الاستراتيجيه لموقع إيران الجغرافى.

8.بەختیار ئەحمەد ساڵح : رێکخراوی داعش و گۆڕینی نەخشەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست.

9.جیۆپۆلۆتیکی شیعە : نوسینی فڕانسوا توال.

10.الدور الإيرانى فى العراق.. التأثيرات والكوابح.

11.عەبدولڕەحمان ئەلڕاشد: نهێنی پەلکێشانی ئێران و چونەوەیەکی سعودیە. رۆژنامەی شەرق ئەلئەوسەت.

12.دکتور تور فەرهاد دەرویشی و ئامنە پوریا: ژئوپولتیك اكراد خاورمیانە در سیاست خارجی امریکا

13.دکتور تور فەرهاد دەرویشی و فتحوڵا پەرتو: عراق جدید و استراتیژی سیاسی – امنیتی ایران.

14.راجەر هوارد /ایران در بحران/ وەگێڕانی بۆ سەر زمانی فارسی لە لایەن مهوش خدا بخشیان/ لاپەڕە 86 .

15.تایبەت بە گۆڤاری لڤین/ ئیتڵاعات لە کوردستان/ ماڵپەڕی لڤین پرێس/ بڵاوکراوەتەوە لە بەرواری 2009/10/17 .

16.فرد هالیدی/ خاورمیانە پس از صدام/ وەرگێڕانی حیدر رەزا نەعینی/ ئەم بابەتە

له همشهری دیپلوماتیك بڵاوكراوەتەوە لە ساڵی 1383/ ژمارە 16 .
17.أحمد دیاب : ایران وروسیا ...حجر عثره فی وجه دول الخلیج لانقاذ الیمن من الانقلاب الحوثی.
18.د. محمد جمیال حوثیه: الدوافع الجیوسیاسیه للدعم الإیرانی للجماعه الحوثیه.
19.حسین مینایی: تهدیدها و فرصت های داعش برای جمهوری اسلامی ایران.
20.سالم الکتبی : داعش ... حصان گرواده الایرانی.
21.مناخ الیمن فرصه لصعود تنظیم داعش واستثمار إیران له
22.أحمد السید النجار محمد عبد الهادی: مستقبل الدور الإقلیمی لطهران.
23.الحوثیون مفتاح إیران فی الیمن.
24.خصائص تمدُّد النفوذ الإیرانی ونفوذ داعش
25.ابراهیم شرقیه: إیران والعواصم الاربع: السیطره بدایه الانهیار
26.ڕیچارد نفیو: ئێران چی لە 100 ملیار دۆلارە ئازاد کراوەکەی دەکات؟
27.فاطمه الصمادی: أفغانستان.. قلق إیران الدائم.
28.المرکز الإقلیمی للدراسات الاستراتیژیه: تداعیات تدفق الاستثمارات الإیرانیه إلى المنطقه العربیه.
29.لوری بلوتکین بوغارت: مخاوف خلیجیه من سیاسات إیران التخریبیه.
30.أحمد خلیل الضبع: التعایش :أدوات الاقتصاد الإیرانی فی مواجهه العقوبات.
31.حبیب حسینی: ایران و عربستان رقابت در بن بست.
32.مایکل سینغ: نهج إقلیمی للتعامل مع إیران.
33.تباین خلیجی – أمیرکی حول إیران یلغی اللقاء بین سلمان وأوباما.
34.شهرم أکبرزاده/ استاذ علوم سیاسیه فی جامعه دیکین – أسترالیا: هل تتربع إیران على عرش المنطقه؟
35.حسام الدجنی/ کاتب ومحلل سیاسی: إیران والسعودیه: تحلیل جیوبولیتیکی.
36.فڕانسوا توال: جیۆپۆلۆتیکی شیعە .

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ژ	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە فەلسەفەی بوون		رێباز مستەفا	2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا		کۆمەڵێک نووسەر	2014
3	ئاشنابوون بە کیرکەگارد		شۆڕش مستەفا	2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر		کۆمەڵێک نووسەر	2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر		کۆمەڵێک نووسەر	2014
6	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت		کۆمەڵێک نووسەر	2014
7	ئاشنابوون بە سوقرات		ئاراس یووسف	2014
8	ئاشنابوون بە ئەفلاتون		رێباز مستەفا	2014
9	ئاشنابوون بە قەشە ئاگوستین		سەروەناک مەحمود رەسوڵ	2014
10	ئاشنابوون بە ژان ژاک رۆسۆ		کۆمەڵێک نووسەر	2014
11	ئاشنابوون بە دەیڤد هیوم		مستەفا زاهیدی	2014
12	ئاشنابوون بە نیچە		کۆمەڵێک نووسەر	2014
13	ئاشنابوون بە فرۆید		کۆمەڵێک نووسەر	2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆک		حەمە جەمالی	2014
15	ئاشنابوون بە ئەرستۆ		کۆمەڵێک نووسەر	2014
16	ئاشنابوون بە فریدریش هێگل		کۆمەڵێک نووسەر	2014
17	ئاشنابوون بە قوتابخانەی فرانکفۆرت		مەریوان محەمەد وەلی	2014
18	ئاشنابوون بە لودویگ ڤیتگنشتاین		کۆمەڵێک نووسەر	2014
19	پەیامەکانی و شوێن		هەژار	2014
20	ئاشنابوون بە کرۆچێ		کۆمەڵێک نووسەر	2014
21	ئاشنابوون بە سکۆلاستیزم		کۆمەڵێک نووسەر	2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دی بۆڤوار		کۆمەڵێک نووسەر	2014

23	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وولف	ئیلیاس یوسف		2014
24	ئاشنابوون بە بیرۆکەی هاوڕێیانی	کۆمەڵێک نووسەر		2014
25	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
26	مەکۆی ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خەلیل		2015
27	گۆڕی سوور	عەلی ئاسی ئازاد	فازل حسێن عەلا وەسیم	2014
28	سەفەران بۆ سەرکەوتن	سەردار عەبدوڵا		2014
29	کەسێتی	سابیر عەبدوڵا کەریم		2014
30	بوونیا	کۆمەڵێک نووسەر	ڕێبەر [illegible]	2015
31	لە [illegible] بۆ [illegible]	[illegible] حسێن [illegible]		2015
32	پرسیارەکانی [illegible]	[illegible] حسێن ([illegible])		2015
33	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
34	[illegible] و [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
35	[illegible]	ماجید خەلیل		2015
36	[illegible]	سەرچاوەی [illegible]	سابیر عەبدوڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
38	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
39	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر	2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نووسەر	2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نووسەر	2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نووسەر	2015
47	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
48	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەک	کۆمەڵێک نووسەر	2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵێک نووسەر	2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵێک نووسەر	2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵێک نووسەر	2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵێک نووسەر	2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵێک نووسەر	2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵێک نووسەر	2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	[illegible]	2015
57	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
58	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
61	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible]	2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]	2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێک نووسەر	2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015

67	[illegible]	[illegible]	2015
68	[illegible]	[illegible]	2015
69	[illegible]	[illegible]	2015
70	[illegible]	[illegible]	2015
71	[illegible]	[illegible]	2015
72	[illegible]	[illegible]	2015
73	[illegible] 1	[illegible]	2015
74	[illegible] 2	[illegible]	2015
75	[illegible] 3	[illegible]	2015
76	[illegible]	[illegible]	2015
77	[illegible]	[illegible]	2015
78	[illegible]	[illegible]	2015
79	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
80	[illegible]	[illegible]	[illegible]
81	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2014
82	[illegible]	[illegible]	2014
83	[illegible]	[illegible]	2014

[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible] - [illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵە نووسەر	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵە نووسەر	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵە نووسەر	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

105	[illegible]	سۆران عەلی	[illegible]
106	[illegible]	[illegible]	[illegible]
107	[illegible]	سۆران عەلی	[illegible]
108	[illegible]	[illegible]	[illegible]
109	[illegible]	[illegible]	[illegible]
110	[illegible]	[illegible]	[illegible]
111	[illegible]	[illegible]	[illegible]
112	[illegible]	[illegible]	[illegible]
113	[illegible]	[illegible]	[illegible]
114	[illegible]	[illegible]	[illegible]
115	[illegible]	[illegible]	[illegible]
116	[illegible]	[illegible]	[illegible]
117	[illegible]	[illegible]	[illegible]

2014	[illegible]	[illegible]	1118
2014	[illegible]	[illegible]	1119
2014	[illegible]	[illegible]	1120
2014	[illegible]	[illegible]	1121
2014	[illegible]	[illegible]	1122
2014	[illegible]	[illegible]	1123
2014	[illegible]	[illegible]	1124
2014	[illegible]	[illegible]	1125
2014	[illegible]	[illegible]	1126
2014	[illegible]	[illegible]	1127
2014	[illegible]	[illegible]	1128
2014	[illegible]	[illegible]	1129
2014	[illegible]	[illegible]	1130
2014	[illegible]	[illegible]	1131
2014	[illegible]	[illegible]	1132
2014	[illegible]	[illegible]	1133
2014	[illegible]	[illegible]	1134
2014	[illegible]	[illegible]	1135

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاکاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	مارکس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دکتۆر حەمید عەزیز	2016
141	مارکس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەکوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمکۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتولەیتولەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری کوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریاغەفوری	2016
151	هونەری شێوەکاری نوێ	رامیارمەحمود	2016
152	جیهانگیری لە روانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016
153	پاکستان، گۆڕانکارییەکان	بابان ئەنوەر	2017
154	پەیوەندییەکانی ئێرانو هندستان	ماجد خەلیل	2017

155	چین و ئێران	محەمەد چیا	2017
156	ژنان لەبەهاری عەرەبیدا	ئەرسەلان حەسەن	2017
157	سیستەمی نێودەوڵەتی	ئارام مەحمود	2017
158	رکابەری ئەمریکاو ئێران	کۆشان عەلی زەمانی	2017
159	کاریگەرییەکانی دابەزینی نرخی نەوت	سابیر عەبدوڵڵا	2017